

Arşiv Dünyası

TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ'NİN HAKEMLİ DERGİSİDİR.

ISSN: 2147-2599 Kış-Yaz 2014 / SAYI: 16-17

Arşiv Binalarında Risklere Yönelik Koruma Çalışmaları:

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivleri / **Alpaslan H. KUZUCUOĞLU**

Belge Yönetim Sistemlerinde Ve Süreçlerinde Risk Tanımları / **Bahattin YALÇINKAYA**

Belge İncelemelerinde Kullanılan Cihaz Ve Yöntemler / **İsmail ÇAKIR - Hızır ASLIYÜKSEK**

Özel Arşivlerin Hak Arama Hususiyeti Ve Önemi / **Dündar ALİKILIÇ**

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Amasra Okulları (1889-1908) / **Nazmi EROĞLU**

Cabbarzade (Çapanoğlu) Celaleddin Paşa İle Bayezidoğlu

Süleyman Bey'in Mücadelesi Ve Maraş'a Vali Olma Hikâyesi / **Mehmet Akif TERZİ**

Afrika'daki Son Direniş'in Kahramanlarından Ali Fethi (Okyar)'ın Trablusgarb'a Gidişi / **Mesut DEMİR**

Bir Arşivcinin Filistin Notları / **Ramazan TUĞ**

Bir Zirve İlim Adamından Kesitler "Prof. Dr. Erol Güngör" / **Fuat YAVUZ**

Âyine-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyun / **İlhan GÖK**

Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu / **Ebul Faruk ÖNAL**

Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pütürge (Şiro) / **Muhammet YILDIZ**

OFİSİNİZDE YER AÇIN

ELEKTRONİK BELGE YÖNETİM SİSTEMİ
FİZİKSEL ARŞİVLEME KURUMSAL İÇERİK YÖNETİMİ
EVRAK YÖNETİM SİSTEMİ DİJİTAL ARŞİVLEME
DİJİTAL İMZA PROJELERİ DOKÜMAN YÖNETİM SİSTEMİ
ARŞİV YÖNETİM SİSTEMİ
arşivist EBYS

arşivist & dizayn

“İşimiz Belge ve Bilgiyi Yönetmek”

Kaptanpaşa Mah. Darülaceze Caddesi
Famas İş Merkezi A-Blok NO:45 Kat:3
OKMEYDANI - ŞİŞLİ - İSTANBUL

E-posta: info@arsivistdizayn.com.tr
Tel : 0 212 632 13 77 (pbx)
Fax : 0 212 632 13 76

Canon

contex

ORACLE

SAPERION

TIS
Top Image Systems

ARŞİV DÜNYASI DERGİSİ

ARŞİV-DER
KIŞ - YAZ 2014 / SAYI 16 - 17

HAKEM KURULU / REFEREE COMMITTEE*

Prof. Dr. Ali AÇIKEL	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrünissa ALAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ANAMERİÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ARSLAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Kemal ATAMAN	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut AYAR	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Mesut AYDINER	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Ramazan BALCI	İstanbul Üniversitesi
Dr. Önder BAYIR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Berat BİR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ	Polis Akademisi
Prof. Dr. İdris BOSTAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Tufan Ş. BUZPINAR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet CANATAR	İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Murat CANDEMİR	İstanbul Üniversitesi
Dr. Murat CEBECİOĞLU	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Çoşkun ÇAKIR	İstanbul Şehir Üniversitesi
Dr. Saffet ÇALIŞKAN	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Prof. Dr. Şenol ÇELİK	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Ali Osman ÇINAR	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Doç. Dr. Hüseyin ÇINAR	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hakkı DEMİRCİOĞLU	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Fatmagül DEMİREL	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer DEMİREL	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer DOĞAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun EMECEN	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Vahdettin ENGİN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Mustafa ERAVCI	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Rifat GÜNALAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz İÇİMSOY	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ	Fatih Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer İŞBİLİR	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza KANDUR	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tuba KARATEPE	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. S. Serap KURBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. M. Hanefi KUTLUOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Mustafa KÜÇÜK	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yard. Doç. Dr. Zekai METE	Trakya Üniversitesi
Dr. Aras NEFTÇİ	İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ODABAŞ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin ÖZDEMİRCİ	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Çoşkun POLAT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret SARICAOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülden SARIYILDIZ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ş. Nihal SOMER	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki TEKİN	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Arzu TERZİ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TOPAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. İsmail TÜRKOĞLU	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma ÜREKLİ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi

* İsimler, soy adlarına göre düzenlenmiştir

Arşiv Dünyası Dergisi
Arşiv-Der Yayınıdır
The Archive World
is a publication of Arşiv-Der
Sayı / Number 16 - 17
Kış - Winter / Yaz - Summer 2014
ISSN 2147 – 2599

**Türk Arşivciler Derneği Adına Sahibi /
Owner in the name of Turkish Archivists**
Ali Osman UYSAL

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü (Editör) /
Managing Editor**
Ebul Faruk ÖNAL

Yayın Kurulu / Publication Committee

Doç. Dr. Bilgin AYDIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Niyazi ÇİÇEK
İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU
Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KAVAS
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. İshak KESKİN
İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. İsmail YÜCEDAĞ
Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Rifat Günalan
İstanbul Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Ekrem TAK
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Arif DAĞLI
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Mali Sorumlu / Financially Responsible
Ebul Faruk ÖNAL

Grafik Uygulama / Graphics Application
Süleyman KÖKLÜ

İngilizce Tercüme / English Translation
Harun TUNCER

İdare Merkezi / Management Centre
Türk Arşivciler Derneği (Genel Merkez) /
Society of Turkish Archivists (Head office)
Talatpaşa Mh. Emirgazi Cd. Sarıtaş Sk. Nu. 2
Daire 3/5 Kağıthane/İSTANBUL
+90(212)512 06 84

Ankara Şubesi / Ankara Branch
Necatibey Cad. Nu. 4/107 Balıkcıoğlu İşhanı
Sıhhiye / ANKARA +90 (312) 232 66 37
www.arsivder.org.tr

Yayın Türü / Type of Periodical
6 aylık, yerel süreli / Semi-annual, local
periodical

Baskı / Printed by
Birlik Ofset

Basım Yeri ve Tarihi /
Place and Date of Printing
İstanbul / 2015

Arşiv Dünyası, yerel, süreli, ücretsiz bir dergidir. Yılda iki kez çıkar. **Hakemli bir dergidir.** Bütün yayın hakkı, Türk Arşivciler Derneği'ne aittir. Yazılara telif ücreti ödenmez. Dergide çıkan yazılar, kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayımlanan yazı, ilan ve reklamların fikri ve hukuki sorumluluğu, sahiplerine aittir. / The Archive World is a local, periodical and free of charge magazine. It is issued twice a year. It is a refereed journal. All copyright belongs to the Society of Turkish Archivists. No royalties are paid for the articles. All can be quoted partly or wholly with reference only. The legal and intellectual responsibility of all the articles, legal notices and ads concern their respective holders.

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

- 4 Editörden / Editorial
- 6 Arşiv Binalarında Risklere Yönelik Koruma Çalışmaları:
İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivleri
Preservation Studies in Archive Buildings Against Risks
A Case Study: Istanbul Metropolitan Municipality Archives
Alpaslan H. KUZUCUOĞLU
- 16 Belge Yönetim Sistemlerinde Ve Süreçlerinde Risk Tanımları
The Definition Of Risks On Records Management Systems
And Process
Bahattin YALÇINKAYA
- 25 Belge İncelemelerinde Kullanılan Cihaz Ve Yöntemler
Instruments And Methods In Forensic Document Examination
İsmail ÇAKIR - Hızır ASLIYÜKSEK
- 33 Özel Arşivlerin Hak Arama Hususiyeti Ve Önemi
The Significance of Personal Archives in Seeking Rights
Dündar ALİKILIÇ
- 37 Osmanlı Arşiv Belgelerinde Amasra Okulları (1889-1908)
Amasra Schools As Reflected In The Ottoman Archives (1889-1908)
Nazmi EROĞLU
- 44 Cabbarzade (Çapanoğlu) Celaleddin Paşa İle Bayezidoğlu Süleyman
Bey'in Mücadelesi Ve Maraş'a Vali Olma Hikâyesi
The Strife between Cabbarzada (Chapanoghlu) Jalaladdin Pasha and
Bayazidoghlu Suleiman Beg and the Story of Becoming the Governor
of Maraş
Mehmet Akif TERZİ
- 55 Afrika'daki Son Direniş'in Kahramanlarından Ali Fethi (Okyar)'ın
Trablusgarb'a Gidişi
A Visit To Tripoli By Ali Fethi (Okyar), One Of The Heroic Figures Of
The Last Resistance
Mesut DEMİR
- 57 Bir Arşivcinin Filistin Notları
Notes on Palestine by an Archivist
Ramazan TUĞ
- 61 Bir Zirve İlim Adamından Kesitler "Prof. Dr. Erol Güngör"
Moments From The Life Of A Scholar At The Peak,
"Prof. Dr. Erol Gungor"
Fuat YAVUZ
- KİTABİYÂT / BIBLIOGRAPHY**
- 67 Âyine-i Derûn [Osmanlı'ya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep:
Enderûn-ı Hümâyun
İlhan GÖK
- 70 Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu
Ebul Faruk ÖNAL
- 72 Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pütürge (Şiro)
Muhammet YILDIZ

EDİTÖRDEN

EDITORIAL

Arşiv Dünyası Dergisi'nin yeni sayısı ile yeniden beraberiz. Bilindiği gibi, önceki sayılarımızda henüz bir Millî Arşiv Kanunu'nun olmadığını, arşiv hizmetlerinin ilkel bir imha kanunu çerçevesinde devam ettiğini, dernek olarak bu konuya önem verdiğimizizi, Millî Arşiv Kanunu'nun ülke gerçeklerine uygun olarak vakit geçirilmeden çıkarılması gerektiğini birçok platformda dile getirmiş ve konu ile ilgili birçok makale yayınlamıştık.

Derneğimizin kuruluşundan kısa bir müddet sonra başlattığımız ve geleneksel olarak düzenlemeyi bir görev bildiğimiz “Arşivcilik Günü” kutlamalarının dokuzuncusunu ve Hazine-i Evrakın Kuruluşunun 168. Yıldönümü Etkinliklerini 27 Kasım 2014 tarihinde gerçekleştirdik. Açılış konuşmasında, “Bilgi ve belge güvenliğinin tam olarak sağlanması, arşivcilikle ilgili yasal boşluğun doldurulması için bir an evvel Arşiv Kanunu'nun hayata geçirilmesi elzemdir” diyen Dernek başkanımız Ali Osman Uysal, Türk Arşivciler Derneği olarak bu çalışmaların içinde olmayı ve üzerilerine düşeni yapmayı bir görev kabul ettiklerini belirtti. Dernek başkanımız konuşmasında, Ülkemizde dağınık halde bulunan arşivlerin bir çatı altında toplanması ve yönetiminin tek elden yapılmasının yasal zemine oturtulmasını istedi ve “Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde çalışan personelin özlük haklarının iyileştirilerek mağduriyetlerinin giderilmesi, yıllardır beklenen

kariyer uzmanlığının çalışan ve gerekli şartları taşıyan personele hiçbir mağduriyet yaşatılmadan verilmesi, kurumlarda bilgi ve belgelerin daha sağlıklı, güvenilir ve ulaşılabılır olmasını sağlamak için çalışma şartları ve özlük hakları iyileştirilerek, uzman arşivcilerin yani bilgi-belge bölümü mezunlarının istihdamı sağlanmalıdır” diyerek düşüncelerini ve dernek olarak konuyu her zaman gündemde tutmaya devam edeceklerini ifade etti.

Bu sayımıza ilk olarak Alpaslan H. KUZUCUOĞLU'nun “Arşiv Binalarında Risklere Yönelik Koruma Çalışmaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşivleri Örneği” isimli makalesi ile başlıyoruz. Yazar makalesinde, saklanan arşiv malzemesinin olası bir acil durumda yok olmasının önlenmesi için kopyalarının alınması gerektiğini, bu verilerin korunması sorumluluğunun öncelikle ele alınması, olası yok olma ve hasarları önleyici stratejilerin geliştirilmesini hususunun önemini İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşiv Müdürlüğü'ndeki arşiv çalışmalarını örnekleyerek vurgulamıştır.

“Belge Yönetim Sistemlerinde ve Süreçlerinde Risk Tanımları” isimli makalesinde Bahattin YALÇINKAYA, belgelerin faaliyetlerin delili olması sebebiyle kurumsal sorumluluğun bir parçası olarak muhafaza edilmesi gerektiğini ifade ederek belge yönetim sistemi ve süreçleri açısından risklerin neler olduğunu incelemiştir.

Adli Tıp uzmanları İsmail ÇAKIR ve Hızır AS-LİYÜKSEK “Belge İncelemelerinde Kullanılan Cihaz ve Yöntemler” isimli çalışmalarında, Adli Belge İnceleme alanı dışındaki okuyucularına alanda kullanılan alet ve cihazlar hakkında kısa bilgiler vermişler ve uygulamada hangi cihaz veya yöntemin hangi amaçla kullanıldığını örneklerle anlatmışlardır.

Dündar ALİKILIÇ, özel arşivlerin önemini anlattığı makalesiyle söz konusu arşivlere dikkat çekmek istemiştir.

Amasra okullarının tarihçesini arşiv belgeleriyle ortaya koyan Nazmi EROĞLU, arşiv belgeleri ışığında Çapanoğlu Celaleddin Paşa ile Bayezidoğlu Süleyman Bey’in mücadelesini bizlere aktaran Mehmet Akif TERZİ, Ali Fethi Okyar’ın Trablusgarb hikâyesini kaleme alan Mesut DEMİR, Filistin hatıratı ile Ramazan TUĞ bu sayıda bizleri yalnız bırakmadılar.

Hazırlandığı dönemde akademik bir derece elde edilmesine sebep olan, bazı yankılar uyandıran ancak sonraları kütüphanelerin tozlu raflarında unuttulan Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinin özet-

leriyle tekrar gündeme gelmelerine arzu ettiğimiz çalışmaların ilkine, Dernek eski başkanlarımızdan Fuat YAVUZ’un yüksek lisans tezinin değerlendirilmesi ile başlıyoruz. Üniversiteyi halk ile buluşturan ilim ve fikir adamı rahmetli Erol Güngör hocamızın konu edildiği makaleyi zevk ile okuyacağımızı ümit ediyorum.

Kitabiyat bölümünde ise, Ahmet KÖÇ’ün neşre hazırladığı Enderunlu Abdullatif’in “Âyine-i Derûn [Osmanlıya Devlet Adamı Yetiştiren Mektep: Enderûn-ı Hümâyûn]” isimli kitabı ile Osmanlı Arşivi uzmanlarından Orhan SAKİN’in birikimini kitaplaştırdığı “Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Klavuzu” ve yine arşiv uzmanlarından Orhan ŞEN’in “Osmanlı Nüfus Defterlerinde Pütürge (Şiro)” isimli eserlerinin tanıtım yazılarına yer verilmiştir.

Bu sayıyı hazırlarken yardımlarını esirgemeyen Dernek Yönetim Kurulu ve Dergi Yayın Kurulu üyeleri ile genç meslektaşlarımız Kasım HIZLI ve Süleyman BÜTÜNER’e teşekkür ederim.

Yeni sayımızda buluşmak dileği ile.

ARŞİV BİNALARINDA RİSKLERE YÖNELİK KORUMA ÇALIŞMALARI: İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ARŞİVLERİ ÖRNEĞİ

PRESERVATION STUDIES IN ARCHIVE BUILDINGS AGAINST RISKS A CASE STUDY: ISTANBUL METROPOLITAN MUNICIPALITY ARCHIVES

* Çalışmaya verdiği destek nedeniyle İBB Arşiv Müdürlüğü yetkilileri ile Müdür Yrd. Muammer ERTAN, Arşiv Müdürlüğü Uzmanları Nihat KARADUMAN, Selçuk SAYGISEVER ve Murat UÇAR'a teşekkür ederim.

ÖZET

Arşiv binaları toplumun tarihsel gelişmesini içeren fikirleri, idealleri, olayları, resmi kayıt/delilleri bünyesinde barındıran kurumlardır. Bu kaynaklar hem günümüzde kullanılmakta hem de gelecek nesillerin istifadesi için altyapı olmaktadır. Ancak gelecek nesillere bu eşsiz bilgi birikiminin eriştirilebilmesi için arşivlerin her türlü tehlike ve tehdit unsuruna karşı korunması gerekir. Bu tehlikeler için yeterli önlem alınmadığı takdirde kısa, orta ve uzun vadede daha da büyüyerek arşivlerin yok olması ve ağır hasar almasıyla sonuçlanacak riskler meydana gelebilir. Dijital kopyası alınmadan saklanan arşiv malzemelerinin olası bir acil durum/afet durumunda ağır hasar görmesi/ya da restorasyonu yapılamayacak şekilde kayba uğraması söz konusudur. Önemli bilgi kaynağı olan bu verilerin korunması sorumluluğu öncelikli olarak ele alınmalı; sadece arşiv sorumluları değil, idari sorumlular, akademisyenler, uzmanlar ortak çalışma platformlarıyla olası bozulma ve hasarları önleyici koruma stratejileri geliştirmelidir.

Bu çalışmada İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşiv Müdürlüğü'nde arşivlerin korunmasına yönelik çalışmalar ve bu çalışmaların önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arşiv ve Kütüphanelerin Korunması, İç Konfor Koşulları, Afet Yönetimi, Bilgi ve Belge Yönetimi, İş Sağlığı ve Güvenliği.

ABSTRACT

Archives are institutions which embodies the historical development of society building ideas, ideals, events, official records / evidence. These resources are being used today and being a basement for the benefit of future generations. However, archives which are unique knowledge must be protected against threats and all types of risks. If adequate measures are not taken for the short, medium and long-term, these hazards grew further and bring result of severe damage for archives. Archive documents which has not taken their digital copies, when face the likely disaster it cause irreplaceable losses. The data (important source of information) protection responsibility should be addressed as a priority, not only archive experts , but also administrative charge, academicians should work together on a platform for developing preventive conservation strategies of possible deterioration and damage.

In this study is emphasized Istanbul Metropolitan Municipality Directorate of Archives efforts to protect archives and importance of these studies.

Keywords: Archives and Libraries Protection, Optimum Indoor Conditions for Archives, Disaster Management, Information and Documentation Management , Occupational Health and Safety

Alpaslan H. KUZUCUOĞLU

Yeni Yüzyıl Üniversitesi İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü. E-posta: alpaslan.kuzucuoglu@yeniyuzuil.edu.tr

1. Arşiv Binalarındaki Genel Riskler:

Toplumun adeta yaşayan hafızaları olan arşivlerde resmi kayıtlar olan yazışmalar, fotoğraflar, gazeteler, kayıt defterleri bulunur. Bununla beraber spesifik kayıtlar olan, sağlık, meteorolojik, iş hayatı, tarihsel ve bilimsel kayıtlar da yer alır. Afetler ile ilgili kayıtların saklanması tarihsel depremlerin ne derece etkili olduğunun ve arşiv malzemesine yönelik nasıl bir tahribat meydana getirdiğinin dökümanite edilmesi, istatistik çalışmaları açısından önemlidir. Ayrıca kurumlar içinde görev yapan müdürlüklerin operasyonel faaliyetleri sırasındaki kullandığı dökümanların geçmişe yönelik envanter çalışmalarının yapılması ve saklanması gereklidir. Ancak arşivleri oluşturan malzemeler organik esaslı olduğundan iç konfor koşullarının yeterli kriterleri sağlamadığı takdirde ya da olası bir acil durum / afetle karşılaştığında restorasyonu mümkün olmayan hasarlarla karşılaşmaktadır. Zamana bağlı olarak bazıları hızlı bir şekilde bazıları da yavaş olarak kullanıma bağlı bozulmaktadır (Champa,2008). El yazmaları, kitap, dergi, resimler, çizimler, grafikler, haritalar ve deri ciltlerden oluşan bu arşiv malzemeleri uygun olmayan iklimatik koşullar nedeniyle renk değişimi, büzülme, genleşme, aşınma, kirlenme, çatlama, mürekkep akması, böcek ve mikroorganizma tahribatı, ciltlerin ayrılması gibi bozulmalara uğramaktadır. Yüksek nemli ortamlarda mikroorganizmalar için uygun ortam sağlanmakta ve arşivlerin bozulması hızlanmaktadır. Işık kaynaklarına çok yakın veya doğal aydınlatma kaynakları için önlem alınmadığı ortamlardaki eserlerde bozulmaktadır. Sıcaklık ve sıcaklık dalgalanmaları ile bağıl nem ve bağıl nem bağıl nem dalgalanmaları arasında geçen döngülerde higroskopik özellikleri nedeniyle arşivlerde kuruma ve ıslanmalar meydana gelmekte ve bu da arşiv envanterinin ağır tahribatına kadar gitmektedir. Gerek arşiv binasındaki tozlu ortamlar gerekse dış ortamdan içeriye ulaşan tozlarla ilgili periyodik temizlik yapılmadığında tozlar organik esaslı malzemelerde kirlenmeye neden olmakta, yine higroskopik özelliği nedeniyle mikroorganizmaların yaşamaları için uygun ortam oluşturmakta ve olası yangın anında yangının şiddetini artırmakta ve çalışan personel/ kullanıcıların sağlığı açısından tehdit oluşturmaktadır. Deprem, yangın, sel afetlerinde de arşivlerin kolayca zarar görebilir yapıları ile geri dönüşümü mümkün olmayan hasarlar oluşabilmektedir. Hatalı depolama, hatalı paketlenme ve taşıma, hatalı restorasyon, sabotaj, Vandalizm, hırsızlık, hatalı etiketlenme, tükenmez kalemle işaretleme, sayfaların

işaretleme amacıyla katlanması gibi insan kaynaklı riskler de önlem alınması gereken durumlardır. Tüm bu sayılan riskler için proaktif önlemlerin alınması, arşiv ortamlarının sürekli izlenmesi ve çalışanların eğitilmesi hayati öneme sahiptir.

Tüm risk faktörlerine yönelik iç ortam koşullarının sürekli izlenmesi, veri kaydedici (datalogger) gibi cihazlarla sağlanabildiği gibi anlık olarak yapılacak kontrollerle de (spot-check) tehlikelerin belirlenip, gerekli risk azaltıcı önlemlerin uygulanması için stratejiler geliştirilmelidir. Ayrıca nem cihazları da (humidifier, dehumidifier) belirli kriterler doğrultusunda ayarlanarak, istenilen konfor koşulları aralığında ortamın iklimatik koşullarının sabit tutulmasını sağlamaktadır.

1.1. Yöntem:

Çalışma kapsamında;

- Arşiv belgesi korunmasındaki optimum koşullar nelerdir?
- Bu koşulların sağlanması için gerekli koruyucu tedbir önerileri nelerdir?
- Arşivlerin korunması için teknoloji kullanımının önemi nedir?
- Arşiv malzemelerinin özellikleri dikkate alınan bir acil durum planlaması yapılıyor mu?

Sorularına cevap aranmıştır. Arşiv hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi, arşiv malzemesinin en iyi şartlar altında korunması ve bakımı, arşiv hizmetleri ile ilgili teknik işlemlerin yerine getirilebilmesi, bina ve tesis ihtiyaçlarının günün teknolojisine göre giderilmesi ile mümkündür. Çalışmada, arşiv binalarının korunmasında arşiv binası depo mahalleri, araştırmacılara açık salonlar, kültürel alanlar, sergi ve konferans yerleri, ofisler, atölyelerde genel tarama yöntemlerinden kesit alma zamansal yaklaşımı yöntemi çerçevesinde en etkin model belirlenmiştir.

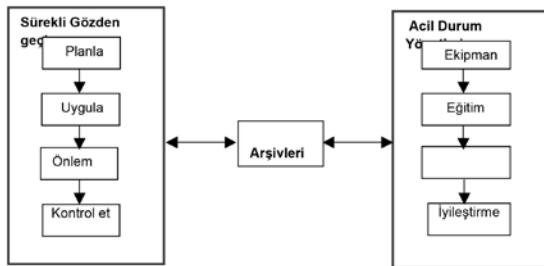
1.2. Araştırma Modeli:

Araştırmada arşiv binalarında arşiv belgelerinin korunmasına yönelik olarak gerçekleştirilen uygulamalar kapsamında İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne ait iki hizmet binasındaki arşivler incelenmiştir. Bu uygulama çalışmalarını desteklemek amacıyla zamansal tarama yöntemlerinden kesit alma yöntemi ile belirli bir zaman dilimindeki ortam ölçümleri yapılmıştır.

Uzun süreli bir izleme yerine anlık gözlem niteliğinde belirli bir zaman dilimi içindeki veriler çalışmada kullanılmıştır. Bu tür araştırma yöntemleri ile periyodik olarak yapılacak izlemelerin bir altlık oluşturması ve arşivciler için önemli bir veri kaynağı olması hedeflenmiştir.

Arşiv binalarına etki eden tehlikeler ile bu tehlikelerin önlem alınmadığı zaman riske dönüşmesi durumu için acil durum / afet meydana gelmeden önce alınacak tedbirlere yönelik bir model önerisi üzerinde durulmuştur. Bu modele göre;

İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemlerinden olan TS 18001(2008)'de geçen iş sağlığı ve güvenliği politikası, planlama, uygulama ve işletme, kontrol ve düzenleyici faaliyetler ile yönetimin gözden geçirmesi ile sürekli iyileştirme amaçlanmalıdır. "Önlem al" adımı bu amaçları sağlamak ve sürekli iyileştirmek için önlem alınması ile standartlara uygun olmayan iç ortam koşullarında gerekli donanımın temini amaçlanmalıdır. Modelin diğer önemli bir adımı olan acil durum yönetimi aşamasında ise olası bir acil duruma yönelik ekipmanın önceden proaktif bir yaklaşımla temin edilmesi, acil çıkış kapısı, kat planı gibi işaretlemelerin/ bilgilendirmelerin yapılması, çalışanların eğitimi ve periyodik tatbikatların yapılması, acil duruma başarılı bir şekilde müdahale edilmesi ile bu acil durumun en az hasarla atlatılması amaçlanmalıdır.

Şekil 1: Arşivlerin korunmasına yönelik model önerisi

2. Risklere Yönelik Tedbirler:

Gelişmiş ülkelerdeki kütüphane ve arşiv yapıları incelendiğinde bu yapılarda İş Sağlığı ve Güvenliği birimlerinin görev yaptığı görülmektedir. Bu birimler iç mekanlarda arşivlere yönelik meydana gelebilecek acil durum/afet gibi olağan üstü durumlarla ilgili planlar hazırlayarak tedbirler almaktadır. Bu planlar ilgili mevzuat uyarınca "Afet Yönetim Planlaması" kapsamında Acil Durum Planları,

Kurtarma ve Tahliye Planları, Yangın Planları, İlk Yardım Planları vb. içermektedir. Bu planlarda tüm çalışanların görev ve sorumlulukları tanımlanmakta, öncelikle can güvenliği olmak üzere arşivlerin kurtarılması amaçlanmaktadır. Bu konularla ilgili periyodik eğitim çalışmaları devam etmektedir. **Ülkemizde de Avrupa Birliği Uyum Yasaları çerçevesinde sürekli güncellenen mevzuatlar (6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu¹ ve ilgili yönetmelikler) risk değerlendirilmesi ve acil durum planlarının hazırlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle de "İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik²" ve "Binaların Yangından Korunması Hakkındaki Yönetmelik³" kapsamında kütüphane ve arşiv binalarına yönelik tedbirler tanımlanmıştır.**

Ülkemizdeki arşivler modern binalar, güncel yapı standartlarını taşımayan binalar ile tarihi binalar olarak sınıflandırılabilir üç tip yapı kategorilerinde hizmet vermektedir. Tarihi yapılarda sonradan havalandırma, ısıtma ve soğutma imkanlarını sağlayan iç ortamlara yönelik iklimlendirme sistemlerinin kurulması hem yapıların özgünlüğünü bozmakta hem de tesis edilmesinde büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Yapı kalitesi ve malzemesi açısından yetersiz standartlarda inşa edilmiş betonarme yapılarda da gerek yapısal/ yapısal olmayan gerekse rutubet/ nem problemleri nedeniyle arşivler açısından ciddi risk unsuru oluşmaktadır. Arşivlerin ortam şartlandırması yapılmış sistemlerle donatılmış, sürekli izlenmesi yapılan ve periyodik kontrollerden sonra iyileştirme çalışmaları yapılan ortamlarda muhafaza edilmesi hem çalışanların sağlığı hem de arşivlerin sağlığı açısından önemlidir.

3. Örneklem Alanları:

Arşiv ortamlarındaki riskler ve bu risklere yönelik tedbirlerin alındığı arşiv binalarına yönelik çalışma alanı olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Arşiv Müdürlüğü'ne ait iki depolama alanı seçilmiştir. Bu alanlar Merter Hizmet binası bodrum katları (-3.kat) ile Topkapı Sosyal Tesislerinin bodrum katlarıdır (-1 ve -2.kat). Her iki depolama alanı arası yaklaşık 2.5 km. dir. İki depolama arasına ulaşım

- 1 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, Resmi Gazete, tarih: 30.06.2012, sayı : 28339
- 2 İşyerlerinde Acil Durumlar Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, tarih: 18.06.2013, sayı: 28681
- 3 Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, tarih: 19.12.2007, sayı: 26735

kolaylıkla ana arter olan D-100 Karayolu ve alternatif yollardan sağlanmaktadır.

Şekil 2: Örnek alan olarak seçilen İBB Arşivlerine ait binaların lokasyonları.

İBB Arşiv Müdürlüğü, 3473 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun” ve ilgili mevzuatı uyarınca arşivleri düzenlemekte ve can/mal/arşiv kaybını engelleyecek şekilde gerekli düzenlemeleri yapmaktadır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile sürekli irtibat halinde olup koordineli olarak çalışmalar yürütmektedir. Osmanlı dönemine ait arşivler 2008 yılında Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. Ancak her iki depolama alanında da en eskisi 1928 yılına ait olan kayıt defterleri ile müdürlüklere ait dökümanlar saklanmaktadır. Her iki bina da acil bir durum da birbirinin yedeği olarak planlanmış olup, Topkapı Arşivleri için Başakşehir Metro binasında alternatif depolama alanları planlanmaktadır.⁴

Arşiv binaları yönetim yeri, depolama alanları, dosya tasnif ve kayıt, imha üniteleri gibi alanlardan oluşmaktadır.

Her iki bina da modern teknoloji ve güncel yapı standartları ile inşa edilmiş olup⁵; Merter binasının yapım tarihi 2001, Topkapı binasının yapım tarihi 2004’dür. Merter arşivlerinde 225199 dosya Topkapı 711604 dosya bulunmaktadır.

4 Merter Arşivleri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Merter Hizmet Binasının bodrumunda yer almaktadır. 1000 m² lik alana sahiptir. Topkapı Arşivleri ise Topkapı Sosyal Tesislerinin de bulunduğu Topkapı Ek Hizmet Binasının Merkez Efendi Caddesi tarafındaki giriş ve bodrum katlarında faaliyetlerini sürdürmektedir. 6000 m² lik alana sahiptir.

5 Her iki yapı da arşiv binası olarak tasarlanmamış olup, sonradan arşiv binasına dönüştürülmüştür.

Arşiv Müdürlüğü saklama planına göre ilgili birim arşivlerinde dosya işlemleri kapandıktan sonra 5 yıl kalan arşiv malzemesi daha sonra kurum arşivine devredilmektedir. Bu devretme esnasında devir listeleri hazırlanarak, Arşiv Müdürlüğü’nün belirlediği bir formatta devir işlemi yapılmaktadır. İlgili birimlerde tasnif işlemi, Arşiv Müdürlüğü’nde ise barkodlama yapılmaktadır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nce hazırlanan yönetmelik ve rehberler uyarınca sürekli saklama, ayıklama/imha, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne devretme çalışmaları yapılmaktadır.

Sayısallaştırma çalışmaları kapsamında, sürekli saklanacak ya da Devlet Arşivlerine gönderilmek zorunda olunan arşiv malzemelerinin sayısallaştırma işlemleri yapılmaktadır. Elektronik Belge Yönetimi⁶ne (TS 13298) göre mevcut belgelerin dijital ortama geçirilmesi sağlanmaktadır. Dijital veriler İBB Bilgi İşlem Müdürlüğü tarafından yedeklenmektedir. Envanter çalışmaları ise İBB Arşiv Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır.

3.1. Arşiv Alanlarında Zarar Azaltma Tedbirleri:

Yapı zeminlerinde toz kaynağı oluşturabilecek halılar bulunmayıp, yerler renkli beton ile kaplanmıştır. Ayrıca iç ortamlar doğal ışık yerine gerektiğinde yapay ışık kaynakları⁷ ile aydınlatılmaktadır. Yapay ışık sürekli açık kalmamaktadır. Işık kaynakları da direkt olarak arşivler üzerine gelmemekte olup filtreli bir kapak ile ışığın şiddeti azaltılarak kullanılmaktadır. Kullanılan tesisat etanj⁸ tiptedir. Arşiv malzemesi kutular içerisinde muhafaza edildiğinden ışık şiddetiyle alakalı bir risk bulunmamaktadır.

6 TS 13298 Elektronik Belge Yönetimi, TSE, Haziran, 2009

7 Yapay ışık kaynağı olan floresan lambalar sürekli kapalı konumda olup, arşiv alanlarında çalışma yapılabildiğinde faaliyete geçirilmektedir. Bu durumda ışık şiddeti ile ilgili riskler açısından değerlendirildiğinde, zaten doğal ışık kaynağı kullanılmayan ortamlar için çok düşük bir risk faktörü bulunmaktadır.

8 Etanj tipteki tesisat kullanılması durumunda toza, yangın ve neme karşı dayanıklı aydınlatma sağlanmaktadır.

Şekil 3: Yapay ışığın filitrelenmesi.

Arşivler kapalı mekanlarda hem açık dolap sistemlerinde hem de compact dolaplarda saklanmaktadır. Açık raflardaki saklama şekli asitsiz mukavva kutularla olmaktadır. Compact sistem kapalı olduğundan bünyesinde klasör şeklinde muhafaza yapılmaktadır. Bu tür depolama sisteminin amacı toz, kir ve çevresel koşullardan arşivleri optimum **düzeyde korumaktır**. Bu şekilde mikro ölçekte bir koruma da sağlanmaktadır.

Şekil 4: Kapalı kutu düzeninde saklama.

Bu raflardaki arşivler “Barkod Kutu” sistemiyle her biri barkodlanarak envanterlenmiştir. Sisteme göre barkodlanmış klasörler bir bilgisayar ve barkod okuyucu ve modem sistemleriyle direkt olarak İBB Bilgi İşlem Müdürlüğü Otomasyon Sistemine kayıt edilmektedir. Bilgisayar klasörün bulunduğu alana hareketli araçlar üzerinde taşınarak kolay bir şekilde okuma gerçekleştirilmektedir. Her bir arşivde otomasyon sistemine kaydı sağlayacak 4 adet kablosuz erişim noktası vardır.

Bu sistem veri tabanındaki sayısal verilerin barkod numaralarıyla eşleştirilmesiyle arşiv malzemesinin fiziksel takibini mümkün kılmaktadır. Eski sistemde bir kez konum bilgisi girilmekte, emanetten gelen dosya bu veriye bakılarak eski yerine konulmaktaydı. Çalışanın yanlış bir kutuya dosyayı yerleştirmesi ciddi bir risk oluşturmaktaydı. Mevcut sistemde raf ve kutulara da barkod verildiği için fiziksel hareketin takibi kolaylıkla sağlanmaktadır. Çalışan arşiv malzemesin hatalı kutuya koymak istediğinde sistem uyarı vermektedir. Bu uygulama çalışanın hata yapması durumunda dahi telafisi kolay ve pratik bir çözüm sunmaktadır. Etiketlemeler yapılırken iç ortam ve dış ortam kaynaklı kirlilik nedeniyle barkodların kirlenmemesi için etiketlerin üzeri pvc etiketlerle kaplanarak silinme gibi tahribatların önüne geçilmiştir.

Şekil 5: Arşiv Barkod Sistemi (solda), barkod etiketlemesine yönelik koruma (sağda).

Ortamın iç konfor koşullarına yönelik Topkapı Arşivinde 8 adet nem alma cihazı (dehumidifier), Merter Arşivinde ise 4 adet nem alma cihazı faaliyettedir. Bu cihazlar mesai içi/dışı zamanlarda sürekli açık olup, ortamın nem düzeyinin dengelenmesini sağlayarak, bağıl nem dalgalanmalarının önüne geçmekte ve bu şekilde arşivlerin korunmasına katkı sağlanmaktadır. Bu cihazların atık suları ayrı bir boru sistemi ile bina giderine bağlanmıştır. Nem alma cihazlarına ilave olarak ortamın hava sirkülasyonunu sağlayan havalandırma sistemi de mevcuttur.

Şekil 6: Topkapı nem alma cihazı (solda), Merter nem alma cihazı (sağda).

Bu tedbirlere ilave olarak ortamın toz riskine yönelik periyodik toz alma ve temizlik çalışmaları devam etmektedir. Bu amaçla Topkapı Arşiv Binasında 2 adet arşivlere özel elektrik süpürgesi, Merter Arşiv Binasında ise 1 adet elektrik süpürgesi vardır.

Böceklerle ve kemirgenlere yönelik izleme çalışmaları çok sayıda noktada devam etmektedir. Depolama alanları 6 aylık periyotlar halinde ilaçlanmaktadır. Yine olası bir su basması durumunda eserlerin hızlı bir şekilde etkilenip hasara uğramaması için raflar zeminden 10-15 cm. yüksekte kurulmuştur.

3.2. Acil Durumlara Yönelik Tedbirler:

Arşiv binalarında olası bir acil duruma yönelik olarak acil durum planlarının hazırlanması, önleme, koruma, tahliye, yangınla mücadele, ilkyardım gibi konularda önceden hazırlık çalışmalarının yapılması ve bu alanların gerek çalışanlar gerekse arşivler için güvenli bir yer haline getirilmesi mevzuatlar gereğidir⁹. İBB Arşiv Müdürlüğü de acil durumlara yönelik planlama kapsamında, kat planlarının hazırlanması, yangına müdahale sisteminin iyileştirilmesi, yangın tüplerinin ve dolaplarının tesis edilmesi için acil tedbirleri almıştır.

Yangın tüpü olarak hem sabit hem de hareketli olmak üzere Topkapı Arşiv Binasında 35 adet, Merter Arşiv Binasında 15 adet yangın söndürme tüpü bulunmaktadır. Hızlı bir şekilde müdahaleyi sağlayacak tekerlekli taşıyıcılar üzerindeki yangın söndürme tüpleri belirli aralıklarla salonlara konuşlandırılmıştır.

Şekil 7: Topkapı Arşiv Binası (solda) ve Merter Arşiv Binası (sağda) hareketli yangın söndürücüleri.

Her iki arşiv alanına da şemsiyeleme (sprinkler) sistemi kurulmuş olmasına rağmen, bu sistem daha da geliştirilerek daha etkili bir yöntem olan gazlı yangın söndürme sistemine geçilmiştir. Bu gazlı sistem Argon gazı esaslı olarak hizmet vermektedir. Sistemi hızlı bir şekilde harekete geçirecek ve durduracak butonlar, talimatlar ve gerekli acil durum telefonları görünür yerlere asılarak/tesis edilerek çalışanlar bilgilendirilmiştir. Yine bu gazlı sistemlere ait tüpler koruma altına alınarak sorumlu olmayan kişilerin müdahalesi ile çarpmaya yönelik kasıtlı/kasıtsız tehlikeli hareket/durumların olumsuz etkilerinden korunmuştur.

Şekil 8: Gazlı yangın söndürme sistemi panosu, yangın alarm ve butonları (solda), sisteme ait gaz tüplerinin koruma altına alınması (sağda).

Bu tesisatlar arşiv salonlarının tavanına tesis edilirken arşivlere direkt olarak etki etmeyecek şekilde dolap üzerleri değil ara koridorlara gelecek şekilde montesi yapılmıştır. Yine arşivler için olası bir sızıntıda risk oluşturabilecek gider boruları ile havalandırma tesislerinin montajında da aynı hassasiyete dikkat edilmiştir.

9 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve ilgili mevzuatı.

Şekil 9: Gazlı yangın söndürme sisteminin (solda), gider borularının (ortada), havalandırma sisteminin (sağda) arşivler üzerinde tesis edilmemesi.

Acil durumlarda iç ortamda çalışanların hızlı ve güvenli bir şekilde arşiv alanlarını sağlayacak kat tahliye planları, dışarıya doğru açılan panik barlı acil çıkış kapıları, acil durum telefonlarının asılması (ambulans, yangın, polis, elektrik arıza, gaz arıza, su arıza), çıkış işaretlemesinin yapılması gibi tahliye tedbirleri alınmıştır.

Şekil 10: Tahliye yönelik kat planı (solda), acil çıkış kapısı (ortada), acil çıkış yön levhası (sağda).

Ayrıca tahliye kolaylaştırıcı uyarıcı anons sistemleri de her iki arşiv alanına tesis edilmiştir. Bu anons sistemiyle içeride bulunan çalışanın yönlendirilmesi sağlanmış olup, acil bir durumda içeride çalışan kalmış ise gazlı sistemin butonlarla durdurulmasına da olanak sağlayan tesisat monte edilmiştir. Yangın ön sezi sistemleri olan duman ve ısı sensörleri de tavanlara "Binaların Yangından Korunması Hakkında Yönetmelik" hükümleri doğrultusunda tesis edilmiştir.

Şekil 11: Anons sistemi (solda) ve duman algılama sensörü (sağda).

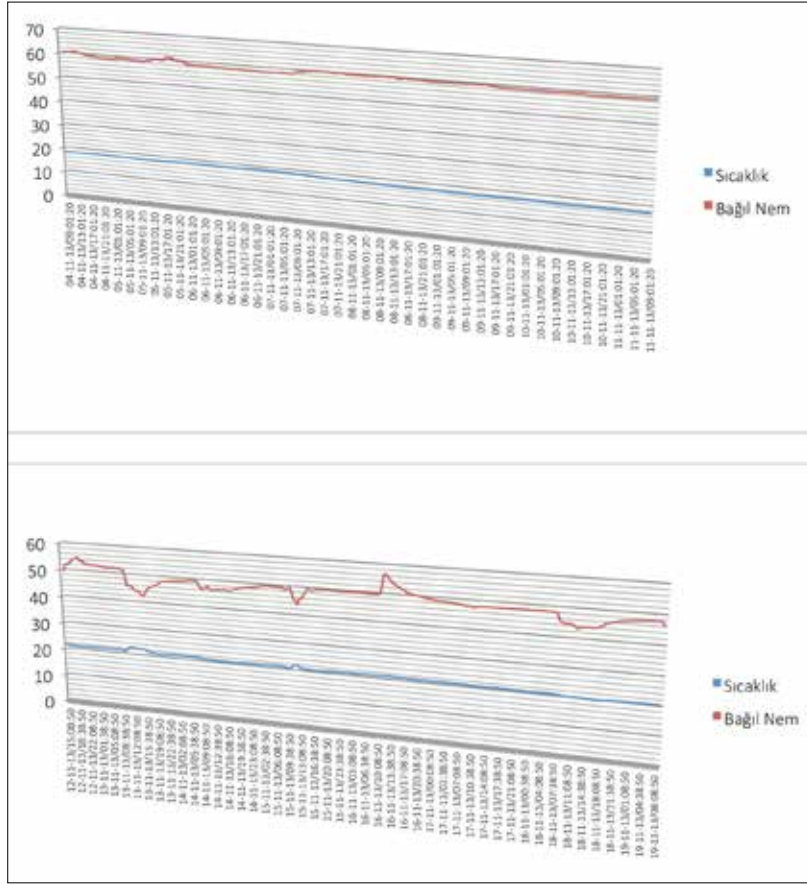
3.3. İç Ortam Ölçüm Çalışmasına Yönelik Bulgular:

İç ortam koşullarından bağıl nem ve sıcaklık ölçümleri, her iki arşiv binasının 1938 yılından günümüze kadar olan birim kayıt defterlerinin bulunduğu alanda yapılmıştır. Kayıt defterlerinin bulunduğu alanlarda CEM DT-172 markalı veri kaydedici¹⁰ (datalogger) ile ölçümler birer haftalık periyotta yapılmıştır. Topkapı Arşiv Binasında 04-11 Kasım 2013, Merter Arşiv Binasında ise 12-19 Kasım 2013 arasında ölçümler yapılmıştır.

Şekil 12: Topkapı (üstte) ve Merter (altta) Arşiv Binalarında datalogger cihazlarının bulunduğu yerler.

¹⁰ Cihaz %0-100 aralığındaki bağıl nem ile -40-70 °C aralığındaki sıcaklığı ölçmektedir. Hafızasına toplam 32700 veri depolayabilen cihaz, %20-40 ve %60-80 aralığındaki bağıl nem oranını ± 3.5 hassasiyetle, -10-40 °C aralığındaki sıcaklığı ± 1 °C hassasiyetle ölçebilmektedir.(CEM© sıcaklık ve bağıl nem veri kaydedicisi kullanma kılavuzu)

Şekil 13: Topkapı (üstte) ve Merter (altta) arşiv binalarında datalogger cihazlarına verileri sıcaklık ve bağıl nem grafikleri.

Bu ölçüm sonuçlarına göre Topkapı Arşiv Binasında 1 haftalık ortalama sıcaklık 18.4 °C, ortalama bağıl nem % 59.3; Merter Arşiv Binasında ise ortalama sıcaklık 21.3 °C, ortalama bağıl nem % 48.6 olarak tespit edilmiştir.

Bu elde edilen sonuçlara göre arşivlerin korunmasında olması gereken ideal değerlere¹¹ ait stan-

11 IFLA (Uluslar arası Kütüphane Dernekleri ve Kuruluşları Federasyonu) nın belirlediği Kütüphane Malzemesinin Bakım ve Kullanımındaki IFLA İlkelerine göre organik esaslı malzemelerin %55-65 bağıl nem oranlarında esnekliklerini koruduğu, mekanik tahribatın en aza indiği, küf gelişiminin önlenmesi için bağıl nemin %65'i geçmemesi gerektiği, bağıl nemin %40'ın altına düşmesi durumunda ise organik malzemelerde büzüşme, sertleşme, çatlama ve kırılganlaşma olabileceği belirtilmiştir. Adcock E., (1998). IFLA Principles. s.24. Küf oluşumunun önlenmesi içinde sıcaklığın 20 °C'nin altına kalması tavsiye edilmektedir. s.30.

dartların iç ortamda sağlandığı tespit edilmiştir. Topkapı Arşivinde ölçülen en yüksek değer olarak sıcaklığın 19.2 °C ve bağıl nemin % 61.4; en düşük değerlerin ise 17.7 °C ve bağıl nem % 58 olduğu tespit edilmiştir. Merter Arşivinde ölçülen en yüksek değer olarak sıcaklığın 23°C ve bağıl nemin % 56.8; en düşük değerlerin ise 20.4°C ve bağıl nemin % 42.4 olduğu tespit edilmiştir.

Topkapı Arşivinde sıcaklık, bağıl nem; Merter Arşivinde sıcaklık dalgalanmaları bulunmayıp arşivler için kuruma ıslanma döngüsü söz konusu değildir. Ancak Merter Arşivinde küçük oranlarda bağıl nem dalgalanması olup genellikle öğle saatlerinde bu değişim gözlenmiştir. Bunun nedenleri öğle saatlerinde mekan terk edildiğinde kapıların kapatılması ya da nem cihazlarının belirtilen saatlerde çalıştırılmaması olabilir. Zira Merter Arşivinde bulunan kayıt defterleri, Topkapı Arşivinde olduğu gibi tamamen kapalı ve izole bir ortamda olmayıp çıkış kapısına yakın bir ortamda ve çalışan-

ların bulunduğu bir ortamda saklanmaktadır. Yine de elde edilen verilen standartlarda verilen koşulları sağlanmaktadır.

Yine TT-ECHNI¹² cihazı ile yapılan ölçümlerde ışık şiddeti ışık kaynakları altında Topkapı Arşivinde 90 lüks, Merter Arşivinde 150 lüks olarak ölçülmüştür. Bu değerler de depolama koşullarındaki standartları¹³ sağlamaktadır ve koleksiyonlar için risk taşımamaktadır. Kaldı ki ortamlar sürekli aydınlatılmamakta olup, ihtiyaç durumunda yapay ışık kaynakları kullanılmaktadır. Çalışmalarda ulusal¹⁴ ve uluslararası standartlar kriter olarak alınmaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma:

Toplumların ve kurumların önemli bilgi birikimlerini içeren arşivlerin her türlü hasar verici risk faktörlerinden korunması öncelikli olarak ele alınması gereken konulardır. Önceden yapılacak acil durum/afet yönetimi çalışmaları hayati öneme sahiptir. Bu çalışmaların ciddiyetle ele alınması hem çalışanların hem de arşiv malzemelerinin sağlığı açısından gereklidir. Kaybı durumunda bir daha geri getirilmesi imkansız olan bu arşiv malzemelerinin korunması, çalışanların can güvenliği ile işyeri güvenliğinin sağlanması önemlidir. Bu eserlerin gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde ulaştırılabilmesi için ulusal ve uluslararası koruma kriterlerinin ciddiyetle uygulanması ve arşiv binalarının bu kriterlerin **sürekliliğini** sağlayacak şekilde modern sistemlerle teçhiz edilmesi gerekir.

İBB Arşiv Müdürlüğü, arşivlerin korunmasını sağlamak amacıyla belirli periyotlarla hazırladığı planları revize etmekte, en ideal koşullar için

- 12 Çalışma koşulları 0-40 ile 0-80 bağıl nem aralığı olan cihaz, 0-200 lüks arasında 0.1 çözünürlükle ve $\pm 3\%$ okuma+3 lüks hassasiyeti ve 200-2000 lüks arasında; 1 çözünürlükle $\pm 2\%$ okuma+2 lüks hassasiyeti ile çalışmaktadır.
- 13 IFLA ilkelerine göre depolama koşullarındaki kağıt esaslı malzemeler için 50-200 lüks aralığı tavsiye edilmektedir. Adcock E., (1998). IFLA Principles. s.28
- 14 3473 sayılı kanun ile ilgili mevzuatından 16 Mayıs 1988 tarih ve 19816 sayılı Resmi Gazete yayımlanan “Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik”, “Türk Standartlarındaki Arşiv Mekânlarının Düzenlenmesi Genel Kurallar” (TS 13212) ve “Elektronik Belge Yönetimi” (TS 13298) ve ilgili standartlar.

nem cihazı, havalandırma sistemi, barkod sistemi gibi teknolojik araç ve donanımları kullanmaktadır. Mevcut kullanılan çalışmalara ilave olarak; mikrobiyolojik, toz, hava kirliliği gibi test/ölçümlerin yapılması ve analiz sonucuna göre ilave tedbirlerin alınması sağlanmalıdır. Yine gerek veri kaydedici cihazlarla gerekse anlık spot ölçüm çalışmaları ile sürekli olarak ortam ölçümleri yapılmalıdır.

Ortamlarda belirlenen tehlikeler ve önlem alınmadığı takdirde riske dönüşebilecek durumlar için risk haritaları arşiv binasının tamamına yönelik olarak hazırlanmalı, bu çalışmalar “bütünleşik arşiv risk yönetimi” çalışmalarına altlık olmalıdır.

Arşivlerdeki iç ortam koşulları arasında farklılık saptanıldığı durumlarda veya değişik müdürlüklerden gelebilecek arşivlerin farklı depolama koşullarında saklanması nedeniyle arşivler, genel depolara hemen kabul edilmeden önce bir müddet arşiv ortamına alıştırmalarına yönelik geçici arşiv deposunda bulundurulması sağlanmalıdır. İlgili birimlerdeki ortamların iyileştirilmesi amacıyla **İBB Arşiv Müdürlüğü fiziksel ortamın iyileştirilmesi** ve envanter çalışmalarına yönelik danışmanlık görevini de ifa etmektedir.

İmha edilecek arşiv malzemelerinin bulunduğu depolama alanlarındaki imha makinalarından geçirilen kağıt parçaları olası bir yangında yangın şiddetini artırıcı bir etken olacağından arşiv mekanlarında bulundurulmamalı, bu tür malzeme imha edildikten sonra atıkları derhal bertaraf edilmelidir. Arşiv malzemesinin bulunduğu alandan izole olarak farklı bir alanda bulunmalıdır.

6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Mevzuatına yönelik risk değerlendirme, risk azaltma çalışmaları yapılmalıdır. Personele yönelik periyodik yangın eğitimleri düzenlenilerek, personelin bu eğitimlere ciddiyetle katılımlarının sağlanmalıdır. Acil durumlarda olası kayıplarda hasar görebilecek ya da tamamen yok olabilecek arşiv malzemesinin sayısallaştırılarak dijital arşivlerinin oluşturulması çok büyük önem kazanmaktadır. Bu tür elektronik belgelerin kullanılması arşivlerin yıpranmasını da önleyecektir.

Arşivlerde yapılan çalışmaların daha da geliştirilmesi amacıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü koordinasyonu ile ulusal ve uluslararası düzeyde **çalıştaylar düzenlenerek, arşivlerin çok daha iyi duruma getirilmesi, Türkiye'deki diğer arşivlere model olması gerektiği değerlendirilmektedir.**

Kaynakça:

Adcock E., (1998). *IFLA Principles for the Care and Handling of Library Material*, International Federation of Library Associations and Institutions Core Programme on Preservation and Conservation and Council on Library and Information Resources, Paris

Alahakoon, Champa, (2008). Care of the collection in University of Peradeniya library: Strategic planning for the preventive conservation, *Journal of the University Librarians Association of Sri Lanka*. Vol. 12.

Benoit, G. ve Neirinc, D., (1990). *Endüstriyel ve Tropikal Ülkelerin Arşiv Binalarında En Ekonomik Korunma Metot ve Vasıtaları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 8, Ankara.

Cassar M., (2013). *Environmental Management: Guidelines for Museums and Galleries*. Routledge.

Karasar, N. (2004). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara, Nobel.

Kuzucuoğlu A., *Beylerbeyi Sarayında Risk Analizleri ve Koruyucu Tedbir Önerileri*, İÜ. Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2011

TS 18001- İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemi, Türk Standartları Enstitüsü (2008).

3473 sayılı “Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun”

6331 sayılı “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” ile ilgili Mevzuatı

BELGE YÖNETİM SİSTEMLERİNDE VE SÜREÇLERİNDE RİSK TANIMLARI

THE DEFINITION OF RISKS ON RECORDS MANAGEMENT SYSTEMS AND PROCESS

ÖZET

Belge yönetim sistemleri ve süreçlerinde kurumsal devamlılık önemli bir durumu ifade etmektedir. Belgeler faaliyetlerin delilleri olmaları nedeniyle kurumsal sorumluluğun bir parçası olarak muhafaza edilmelidirler. Nitelikli bir arşiv iyi bir belge yönetiminin sonucu oluşur. Ancak belge yönetimi aşamasında kurumların hesaplamadığı bazı belirsizlikler, kurumlara risk olarak geri dönebilir. Bu çalışmada belge yönetimi açısından risklerin neler olduğu irdelenmiştir. Belge yönetimi sistemleri ve süreçleri açısından riskler temel dört başlık altında tanımlanmıştır. Dış etkenlere bağlı riskler, iç etkenlere bağlı riskler, belge yönetim sistemine bağlı riskler ve belge yönetim süreçlerindeki riskler olarak temel başlıklar altında risklerin sadece tanımları yapılmıştır. Riskleri ortadan kaldırmak veya risk değerlendirmesinin hangi metotla yapılacağı konusu bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Belge Yönetimi, Risk Tanımları, Belge Yönetim Sistemleri, Belge Yönetim Süreçleri

ABSTRACT

Information management systems and the organizational continuity within their processes can be said to be an important indicator. Records should be preserved as part and parcel of organizational responsibility because they are evidence of business activities. An archive of a particular standard is the result of good records management. However, some of the unforeseen uncertainties that organizations do not account for, can be considered to be organizational risks. This study probes the definition of risks from a records management perspective. Risks from a management systems and processes angle can be defined under four headings; Risks linked to external factors, risks linked to internal factors, risks linked to records management systems and the definition of risks in records management processes. An analysis of risk treatment methodologies and the eradication of risk does not fall within the remit of this study.

Keywords: Records Management, Risk definitions, Records Management Systems, Records Management processes

Bahattin YALÇINKAYA

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: yalcinkaya@marmara.edu.tr

Giriş

Dijital çağ içerisinde belge sistemlerinin ve süreçlerinin yaygınlaşması, gerek organizasyonlar gerekse şahıslar tarafından tercih edilmesi belge yönetimi teknolojilerinin gelişimini hızlandıran bir faktör olarak dikkat çekmektedir. Özellikle elektronik ortamda belge üretiminin artışı, belgelerin faaliyetler için kanıt olması ile ilgili duruşuna yeni bir boyut katarak nitelikli belge yönetimini etkileyen bir unsur olmuştur. Aynı zamanda belge yönetimi ile organizasyonlar sistematik bir yapının kurulmasını sağlamlaştırarak verimlilik ve performans konusunda bir hayli mesafeye kat etmelerine yardımcı olmuştur.

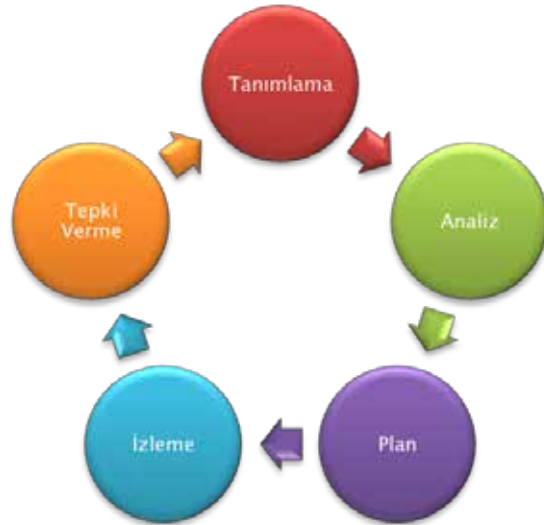
Elektronik belge yönetiminin kullanımı, köklü ve geniş bir değişimin yanında, organizasyonların iş süreçleri, nakliye, iletişim, iş çevreleri, finansal yönetim, insan kaynakları yönetimi ve karar verme süreçlerine de etki eden bazı avantajlar sağlamıştır. Belge yönetim sistemleri ve süreçleri, organizasyonlar için böylesine önemli bir hale gelmişken, bir anlamda organizasyonlar için kritik bir noktada bulunurken, bunlara bağlı bazı risklerin ortaya çıkması ve bazı güvenlik güvenilirlik ölçütlerinin geliştirilmesi ve risk değerlendirmelerinin yapılması sistemlerin devamlılığı açısından kaçınılmaz bir durumdur.

Belge yönetimi süreçleri ve sistemleri ile ilgili tanımlanmış risklerin analiz edilmesi ile ilgili yöntemlerin oluşturulmasını sağlamak, organizasyonların faaliyetlerinin devamlılığı anlamında kritik bir durumu ifade eder¹. Belge yönetimi süreçlerinde ve sistemlerinde ters bir etki oluşturabilecek potansiyele sahip olayların-vakaların ve risklerin analiz edilmesini sağlayacak metotların oluşturulması, belge yönetimi sistemi ve süreçlerinin sağlığı açısından kaçınılmaz bir durumdur. Organizasyonlara belge yönetimi süreçleri ve sistemleri ile ilgili risk değerlendirme işlemlerinde rehberlik edecek mahiyette bilgilerin sunulması, organizasyonların risklere karşı alacakları tedbirleri belirlemesi açısından gerekliliktir. Tanımlanmış risklerin değerlendirmesini yaparak, risk faktörünün azaltılması ile ilgili tedbirlerin alınmasına yönelik öncülük etmek, organizasyonların üretimlerinde ve sundukları hizmetlerin devamlılığında kritik bir etkidir².

Risk, genel anlamda belirsizliklerin mevcut duruma etkisi olarak tanımlanabilir. Bir durumda ortaya çıkan ani olaylar ve bu olayların oluşturabileceği etki potansiyeli risk olarak tanımlanmaktadır³. Belge yönetim sistemleri ve süreçleri için risk, sürecin veya sistemin herhangi bir şekilde etkilenmesini, çalışmamasını, hata döngüsüne girmesini vb. durumları ifade eder.

Risk yönetim süreci ise risklerin tanımlanması ile başlayan ve risklerin ne gibi etkiler oluşturacağı konularını analiz etmeye yönelik varsayımlar üzerinde devam eden bir süreç yönetimidir. Aynı zamanda risk yönetim sürecinde risklere karşı alınacak tedbirlerin planlanması, risklerin ya da onlara karşı alınan tedbirlerin yeterliliğinin izlenmesi ve risklere karşı önlemlerin takip edilmesi süreçlerini kapsar.

- 1 Saffady, William (2005). Risk Analysis and Control: Vital to Records Protection. *The Information Management Journal*, September/October, 62.
- 2 The National Archives, (2011). *Risk Assessment Handbook*. Retrieved from www.nationalarchives.gov.uk/dc-guidance. s. 12
- 3 Hay-Gibson, Naomi (2011). *Risk and Records Management : Investigating Risk and Risk Management in the Context of Records and Information Management in the Electronic Environment.*, Northumbria University. Retrieved from http://nrl.northumbria.ac.uk/3308/ s. 13

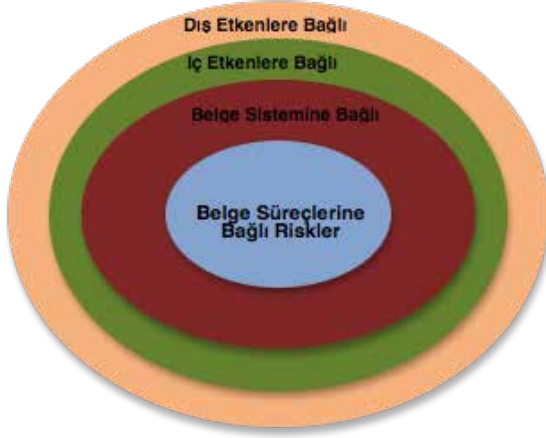
Şekil 1 - Risk Yönetim Süreçleri

Kaynak: Standards, BSI. (2014). Information and documentation — Risk assessment for records processes and systems Technical Report (Vol. PD ISO/TR 18128:2014): BSI Standards Publication.

Belge Yönetim Sistemi, belgelerin alınması, üretilmesi, yönetilmesi, erişilmesi vb. süreçleri kapsayan bilgi sistemi, olarak tanımlanabilir. Belge Yönetim Süreçleri, belgelerin alınması, üretilmesi, yönetilmesi, erişilmesi, tasfiyesi, korunması, arşivlenmesi vb. süreçleri ifade eder⁴.

Belge Yönetimi sistemlerinde ve süreçlerinde risk tanımlarını bazı kaynaklar altı seviye ele almış⁵ olmalarına rağmen bu çalışmada risk tanımları dört temel etken üzerinde incelenmiştir. Belge yönetimi sistemini ve/veya süreçlerini etkileyen ya da etkileme olasılığı olan faktörler, dış etkenlere bağlı riskler, iç etkenlere bağlı riskler, belge yönetim sisteminden kaynaklanan riskler, belge yönetim süreçlerinden kaynaklanan riskler olarak sıralanmıştır⁶.

- 4 ISO.15489-1, (2001). Information and documentation — Records management Part 1: General (Vol. 15489-1), s.9-10
- 5 BSI PD ISO/TR 18128:2014 Standards. (2014). Information and documentation — Risk assessment for records processes and systems *Technical Report* (Vol. PD ISO/TR 18128:2014): BSI Standards Publication, s.4
- 6 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s. 6

Şekil 2 - Belge Yönetiminde ve Süreçlerinde Risk Tanımlarının Kaynakları

Günümüzde teknolojik gelişmelerin belge yönetimi sistemleri ve süreçleri ile ilgili etkileri daha belirgin bir hale gelmiştir. Organizasyonların yapılarına yönelik yürüttükleri faaliyetleri için delil niteliğinde bulunan belge yönetim sistemleri ve süreçleri, işletme ve verilen hizmetin kalitesinde artış vb. durumları etkileyebilen bir unsurdur. Bu anlamda herhangi bir belirsizliğin ortaya çıkması, organizasyonlardaki iş ve işleyişi engelleyebilecek ya da daha kötüsü, felakete yol açabilecek bir yapıda olması, belge yönetimi uzmanları tarafından bilgi güvenliği boyutu ile ele alınmalı ve hatta daha farklı teknikler kullanılarak organizasyonların belge yönetimi politikalarına yansıtılmalıdır.

Belge yönetimi açısından risklerin tanımlanması, risklerle ilgili tedbirlerin alınması için bir ön adım olarak kabul edilmelidir. Günümüzde belge yönetimi ile ilgili teknolojilerin etkisi göz önünde bulundurulduğunda klasik ortamda ya da elektronik ortamda üretilen belgeler için aynı seviyede olmasa da benzer riskler mevcuttur. Belgeler hangi ortamda üretiliyorsa üretilsin, belge yönetimi açısından belirsizlikler, organizasyonların bilgi ve belge açısından sorun yaşamalarına yol açacaktır. Risk tanımlamalarının altında yatan bir başka neden, organizasyonların hangi belirsizlik durumunda nasıl bir tepki gösterecekleri, ortaya çıkan sorunlara nasıl çözümler bulacakları konusudur.

Dış Etkenlere Bağlı Riskler

Sosyal ve Politik Değişimler

Küresel anlamda yaşanan değişimler ulusal veya

uluslararası bağlamda bazı değişimleri beraberinde getirmektedir. Bu değişim kamu algısında bazı hizmetlerin yeniden düzenlenmesine ve organizasyonlar için yasal düzenlemelerle uyum sürecinin yeniden tasarlanmasına yol açan bir faktördür⁷. Siyasi bağlam değişimi ülkelerin milli güvenlik politikalarını, gizli ve kurumsal bilgilere erişimi, gizlilik ilkesinin ihlalini, fikri ve mülki hakları, kurumsal sorumlulukları etkileyen belirsizliklerdir. Sosyal ve politik açıdan gerçekleşen değişiklikler aşağıdaki risk tanımlarını oluşturur⁸.

- Mevzuattan kaynaklanan değişikliklerin organizasyonların belge gereksinimleri üzerindeki etkilerinden kaynaklanan risklerin oluşması bir risk faktörüdür.

- Hükümet/devlet politikalarının değişiminden kaynaklanan, organizasyonların belge yönetimi, belge süreçleri ve sistemleri üzerindeki etkileri,

- Organizasyonlar açısından belge yönetimi, sistemi ve süreçlerine yönelik yeni standartların ve teknolojilerin ortaya çıkması

- Belge yönetimi, evrak kayıt gibi servislerin değişen talepleri

- Paydaşların beklentilerindeki değişikliklerin risk tanımı olarak ortaya çıkması

- Organizasyonların sunduğu hizmetlerin çeşitliliğine olan güven ve itibar odaklı kaynaklanan risklerin ortaya çıkması olarak sıralanabilir⁹.

Makro Ekonomik ve Teknolojik Çevre

Ekonomik büyüme, iş hayatı için bazı fırsatları beraberinde sunmakla beraber, organizasyonları daha rekabetçi bir hale getirmektedir. Özellikle teknolojik tetikleme, yeni ekonomi modellerinin doğmasına yol açmaktadır. Makro ekonomik düzeyde endüstriyel çevre etkisi kriz yönetimi, fırsat yakalama gibi kavramları beraberinde getirmekte, belge yönetimi süreçlerinde ve sistemlerinde de bazı belirsizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır¹⁰.

7 Kytte, Beth , & Ruggie, John Gerard (2005). Corporate Social Responsibility as Risk Management: A Model for Multinationals."Corporate Social Responsibility Initiative Working Paper No. 10: Harvard University, s.8

8 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s. 3

9 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s.8.

10 Public Record Office Victoria. (2010). PROS

- Yönetim önceliklerini etkileyen ve organizasyonların gelirlerini, mülkiyet haklarını düzenleyen değişikliklerin ortaya çıkması, belge yönetimi açısından bir belirsizliği dolayısıyla riski oluşturur.

- Amaçlarda belirgin değişim yaşanması, fonksiyonların, organizasyon operasyonlarının ve belge ihtiyaçlarının değişimi belge yönetimi sisteminde beklenmedik süreçlerin oluşmasına veya risklerin ortaya çıkmasına yol açar.

- Mevzuat düzenleyicilerin etkinliği ve dış faktörlerin artan belge taleplerine cevap verebilecek bir yapının olmaması süreç ve sistemin işletilmesi açısından belirsizliklerin ortaya çıkması anlamına gelir.

- Hukuki süreçlerde şeffaflık taleplerindeki artışın belge taleplerine yansması ve artan dava sayısı belge yönetimi açısından planlamaya olan ters etkileri bir risk olarak ortaya çıkabilir.

- Toplum genelinde yeni teknolojilerin girmesi ve toplum tarafından benimsenmesi ilk bakışta belge yönetimin etkileyen bir risk faktörü olmamakla beraber, gerçekte bir belirsizlik oluşmasına yol açan bir etkiyi beraberinde getirir. Örneğin, mobil cihazların gelişimine paralel olarak iş çevrelerinin sosyal medya kullanımının artması, sosyal medyanın belge yönetimi ile ilişkilendirilmesine yönelik herhangi bir politikanın olmaması bu alanlarda belge yönetimi açısından bir risk olarak değerlendirilebilir.

Fiziksel Çevre ve Altyapı

Fiziksel çevre ve altyapıya bağlı riskler, insanlardan veya doğadan kaynaklanan bazı felaketlerin tanımlanması ve değerlendirilmesi gereken büyük ölçekli felaketlerin sebep olduğu belirsizliklerdir. Bu türden felaketlerin meydana çıkartacağı hasar, belgeleri ve belgelerin depolandığı alan üzerinde doğrudan etkileyecektir. Bu tür durumlarda felaket sonrası yapılacakların önceden belirlenmiş olması hizmetin devamlılığı açısından önemli bir hale gelmektedir¹¹. Fiziksel çevre ve altyapı açısından bazı belirsizlikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bölgesel veya yerel olarak doğal afetlerin yıkıcı bir etki oluşturması sadece belge yönetimi sistemleri ve süreçleri açısından değil aynı zamanda genel olarak çok büyük bir risktir. Bu afetler; deprem, kasırga, tornado, sel, yangın, fırtına ya da kuraklık olarak sıralanabilir.

- Savaş veya terör eylemlerinin oluşturduğu

10/10: Guideline 6: Records & Risk Management. s.7

11 Public Record Office Victoria. (2010), s.16

potansiyel hasar, önemli yapılarda veya devlet kuruluşlarında ciddi anlamda hizmet zincirinin bozulmasına, verilen hizmetlerde aksaklıklar yaşanmasına neden olur. Belge yönetimi açısından bir başka belirsizlik veya risk olarak kabul edilmelidir.

- Organizasyonlara güçlük çıkartan diğer bozukluklar, su, atık yönetimi, bilgi teknolojileri, ulaşım hizmetleri, diğer ana hizmetlerde doğabilecek sorunlar da bir risk olarak ortaya çıkmaktadır¹².

Dış Güvenlik Tehditleri

Risk ifadesi ilk bakışta dış tehditleri çağrıştıran bir ifade olarak bilinmektedir. Organizasyonların güvenlik ölçütleri, kullandıkları sistem ve tesislerin güvenliğini sağlamakla başlayan ve dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı önlem almayı gerektirecek tedbirlerle devam eden en kritik süreçlerden birisidir. Dış güvenlik tehditleri, kurumun belge yönetim sistemini ve süreçlerini etkileyen bir unsur olmasının yanında belge ve bilgi ile verilen hizmetlerin de sekteye uğramasına yol açabilecek bir olgudur. Bazı tehditler şunlar olabilir:

- Belge yönetim sistemine yetkisiz olarak dışarıdan yapılan müdahaleler, yetkisiz erişim girişimleri, belge değiştirme girişimleri, belge yönetim sistemine yapılan her türlü atak bir güvenlik riski olarak değerlendirilmelidir.

- Hassas bilginin istismara açık tutulması veya güvenlik politikalarının belirsizliği kritik bir risk unsurudur¹³.

- Belgelerin fiziksel ortamda tutulduğu depolara ya da e-belgeler için donanım altyapısının bulunduğu depolara yapılan her türlü saldırı tedbir alınması gereken bir risk unsurudur.

- Organizasyonların verdiği hizmeti kesintiye uğratmaya yönelik ya da niyeti her olursa olsun her türlü internet üzerinden yapılan atak bir risk olarak ortaya çıkar.

- Vandalizm.

- Ayrıca organizasyonların dış tehditlere karşı bilgi güvenliğini sağlamaları için ISO 27000 standartlarının serisini uygulamaları, güvenlik risklerini azaltması açısından son derece önemlidir¹⁴.

12 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s. 6

13 The National Archives,. (2011). *Risk Assessment Handbook*. Retrieved from www.nationalarchives.gov.uk/dc-guidance.

14 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s. 6

İç Etkenlere Bağlı Riskler

Organizasyonel Değişimler

Organizasyonlar bazı durumlarda mevcut yapıları üzerine yeni bir yapıyı satına alarak katarlar. Devralınan bir diğer organizasyonu mevcut yapının içerisine katmak oldukça zor bir yapılanma sürecini beraberinde getirir. Var olan bir organizasyonu yeniden yapılandırmak ve sıfırdan bir organizasyon oluşturmak daha farklı zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bazı durumlarda ise organizasyonlar ekonomik ya da başka bir gerekçe ile organizasyon yapılarında küçülmeyi tercih ederler. Bu durumda ise, yine yapı içerisinde belge yönetim sistemi ve süreçlerinde farklılaşma ya da ayrışma meydana gelir. Organizasyonların değişimlerini zorlayan diğer faktörler yeniden yapılanma, dış kaynak kullanıma bağlı olarak denetim faaliyetinin yoğunlaşması vb. şekillerde meydana gelebilir. Ancak hangi durumda olursa olsun organizasyonlar bir değişim içerisine girmeye başladıklarında fonksiyonlarında herhangi bir değişiklik olmasa dahi faaliyetlerinde bazı değişiklikler meydana gelecektir. Belge yönetim süreci ve sistemi organizasyonun faaliyetleri ile doğrudan alakalı olması nedeniyle bu durumda etkilenecektir.

- Kurum yapısında oluşan bir değişikliğin belge sahipliği durumunu etkilemesi, organizasyonel değişime bağlı bir risk faktörüdür.

- Kurumdaki değişimin etkisi ile belge sisteminde kurumlar arası belge paylaşımı/transferi proseslerinde ortaya çıkan sorunlar beraberinde bir belirsizlik getirecektir.

- Kurumsal değişikliğin kullanıcı hakları açısından yetki aşımına yönelik iş yapabilme gücünü ortaya çıkartması ve bu durumun yetkisiz transfer, göç ettirme vb. işlemlerinde muhtemel hatalara neden olması bir risk olarak değerlendirilebilir.

- Belge ve belge sistemine ait yeterli dokümantasyonun olmaması ve bunun neticesinde belgelerin bir miras unsuru olmaktan çıkması, gelecek nesillerin belgeler hakkında yetersiz bilgiye sahip olması bir başka risk unsurudur.

- Özellikle dışarıdan sağlanan üçüncü parti donanım/yazılım sağlayıcılarının sunduğu hizmetlerin ya da servislerin farklı isimlendirilmesi ve buna bağlı olarak belge yönetim sistemi ile ilgili belli belirsiz bir karmaşanın oluşması da ayrı bir risk faktörü olarak değerlendirilir¹⁵.

15 Australian National Audit, Office. (2012). *Records management in the Australian Public Service*. Barton,

- Kurumsal değişim sonucu, yeni politikalar ve iş süreçlerinin tanımlanmasında ya da yeniden yapılandırılmasında belge yönetimi boyutunun göz ardı edilmesi ileride belge yönetimini olumsuz etkileyebilecek bir risk faktörüdür.

- Değişime yönelik politika ve prosedürlerin güncelliğini kaybetmesi ve sürdürülebilir politika ve prosedürlerin oluşturulamaması da risk yönetimi açısından kritik bir faktördür.

- Belge yönetimi iş ve işlemlerini yapan personelin bu değişimden etkilenmesi yönetsel bazı risklerin oluşmasına yol açacaktır.

Teknolojik Değişimler

Teknolojik gelişmeler organizasyonlar için yönetsel bazı avantajları beraberinde getirmektedirler. Bu avantajlar organizasyonlar için şüphesiz her kademede kullanılabilir ve katma değere dönüştürülebilir bir ivmeye sahiptirler. Ancak teknolojik değişimler beraberinde organizasyonlara bir dönüşüm zorunluluğunu da şart koşarlar. Teknolojik değişimleri salt bir şekilde organizasyonlara uygulamak belirsiz bazı alanların oluşmasına yol açacaktır¹⁶. Bu belirsizlikler teknoloji değişiminin bir yan etkisi olarak değerlendirilmeli ve belge yönetimi süreçlerinde teknoloji kullanımının organizasyonu daha bilinçli bir şekilde yapılandırılmalıdır. Teknoloji değişiminin yol açacağı risk faktörleri şunlar olabilir:

- Belge üretimi ve/veya kontrol süreçlerini etkileyecek mahiyette teknoloji değişiminin planlanmadan ve kontrolsüz bir şekilde uygulanması kendi başına bir belirsizlik oluşturacaktır. Belirsizlikler organizasyonlar için risk manasını taşırlar. Değişim uygulamasının etkisinin hesaba katılmaması (yeni platformlara veya yazılımlara geçişlerde yeterli bir yönetim planının yapılmaması) bir başka belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olur.

- Var olan platformların veya sistemlerin yeni teknoloji ile uyum problemi yaşayabileceği hesaba katılması gereken bir faktördür.

ACT: Australian National Audit Office, s.49

16 Hay-Gibson, Naomi (2011). *Risk and Records Management : Investigating Risk and Risk Management in the Context of Records and Information Management in the Electronic Environment.*, Northumbria University. Retrieved from <http://nrl.northumbria.ac.uk/3308/> s.293

- Belgelerin yeni teknolojiye veya yeni teknoloji ortamına aktarımı, taşınması ile ilgili herhangi bir politikanın olmaması ya da yetersiz olması organizasyonların belgeler için devamlılık sağlamada karşılaştığı kritik bir risk faktörüdür.

- Bilinçsiz bir şekilde – bir politika olmaksızın – yeni teknolojilere geçiş yapılması, organizasyonlar için yeni ve yabancı oldukları bir maceranın başlangıcı olarak bir risk oluşturur. Bulut teknolojisi, sosyal medya, RFID, GPS vb. teknolojilerin bilinçsiz kullanımı belge yönetimi açısından bir risk oluşturabileceği gibi organizasyonun prestiji için de bir risk oluşturur¹⁷.

İnsan Kaynakları ve İşgücündeki Değişim

Başarılı bir belge yönetimi uygulamasının başarısını etkileyen en önemli etkenlerden birisi de insan kaynakları ve işgücüdür. Özellikle konu ile ilgili uzmanlaşma, belge yönetimi uygulamasının amaca erişimi için son derece gereklidir. Elektronik ortamda belge yönetimi yapmak, alanında uzmanlaşmış bir kadro ile daha etkili ve kolaydır. Belge yönetimi anlamında alınan sorumluluklar, işgücü oluşturması açısından vitrine çıkmaktadır. Sonuçta, belge yönetim sistemleri uygulamaların yanı sıra politikaları olan bir süreci ifade eder¹⁸. Bu alandaki insan kaynaklarının planlanmaması veya personel yönetimi açısından belirsizlikler ve riskler şunlardır:

- Belge yönetimi süreçlerinde kontrol, üretim, tasarım ve bakım süreçleri ile ilgili personel sayısı
- Belge yönetimi politika ve proseslerine yönelik farkındalık
- Belge yönetimi için üst yönetim desteği ve sorumlulukları
- Üst yönetimin, belge yönetimi ve süreçleri ile ilgili risklerin farkına varmaması ya da risk önceliklerini belirlemede eksik kalması
- Yönetim sorumlulukları ile operasyonel yönetim ilişkilerinin yönetilmesi

Personelin belgelerin oluşturma ve/veya kontrol etme ile ilgili yetkinlikleri,

17 Henkoğlu, Türkay, & Külçü, Özgür. (2013). Bilgi erişim platformu olarak bulut bilişim: Riskler ve hukuksal koşullar üzerine bir inceleme. *Cloud computing as an information access platform: A study on threats and legal requirements*, 14(1), s.64

18 Australian National Audit, Office. (2012), a.g.m., s. 56

- Personelin becereleri düzeyinde gerileme ya da bozulma

- Araç-gereç yeterliliği, personel uygunluğu¹⁹.

Belge Yönetim Sistemlerine Bağlı Riskler Sistem Tasarım Tarafındaki Belirsizlikler

- Sistem belirli bir amaca uygun olarak belge yönetimi fonksiyonlarını yerine getirmek üzere tasarlanmamışsa sistem açısından sorun oluşturabilecek bir potansiyele sahiptir. Özellikle sistemin üretim ve belgelerin yönetimi konularını dikkate alması bu aşamada kaçınılmaz bir durumu ifade eder.

- Saklama planı gereksinimlerinin yetersiz bir şekilde belirlenmesi veya tanımlanması, belgelerin saklanması ile ilgili sorunların oluşmasına potansiyel oluşturur. Belgelerin seriler halinde veya klasörlerin saklanma süreleri ile ilgili belirli bir ölçütün geliştirilmesi ve bu saklama planının başlatılmasına yönelik tetikleyicilerin atanmamış olması, belgelerin saklama sürelerine dair başlangıç noktalarındaki belirsizlikler, belgelerin sürekli saklanmasına yol açabilecek bir riski beraberinde getirir.

- Sistemin yönetilmesi ile ilgili gerekli tüm belge süreçlerinin tanımlanması ve dokümanite edilmesi sistemin devamlılığı açısından son derece önemlidir.

- Sistem tasarımı tarafındaki bir başka belirsizlik ve risk faktörü, organizasyon çalışanlarının teknolojik gelişmelerle belge sisteminin uygunluğunun tasarlanması ve bunların oluşturduğu etkinin hissedilmesidir.

- Belge sisteminin dışarıdan bir sağlayıcı tarafından temin edildiği durumlarda, sağlayıcının desteğini çekmesi veya organizasyonun firma ile olan ilişkilerinin firma bağımlılığı oluşturacak şekilde gelişmesidir.

- Firma dokümantasyonuna erişim konusunda devamlılığın sağlanmaması bir başka risk olarak sistem tasarımı tarafından sayılabilir.

Bakım

- Operasyonel sistemlerde ve iş/işlemlerde gerçekleştirilen değişikliklerin belge yönetimi sistemi üzerindeki etkisi belirsizlik içeren bir riski ifade eder.

- Sistemi yönetenlerin veya sistemin yönetilmesi ile ilgili süreçlerde rolü ve sorumluluğu olanların,

19 BSI PD ISO/TR 18128:2014, a.g.s. , s. 8

sistem ihtiyaçlarını yeterince anlamaması ve gerekli ciddiyeti göstermemesi bir başka bakım işlemlerine dair risk olarak ortaya çıkar.

- Sistem, program ya da yazılım sağlayıcıların güvenilirliği bir başka risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Sağlayıcıların verdiği desteğe bağımlı halde olmak, sistemin bakımı ve korunması açısından bazı ön görülemez risklerin ortaya çıkmasına yol açar. Özellikle sağlayıcılar, teknolojik açıdan yeterli değilse veya teknik destek ile ilgili bilgi ve becerilerde sorun yaşıyorlarsa bu organizasyonun belge süreçlerine ya da belge sistemine yansır.

- Organizasyonlar, sistemleri için operasyonel bakım işlemlerinde prosedürlerini yeterince iyi bir şekilde dokümente etmezlerse, sistemin bakımı açısından bir başka risk ortaya çıkar. Gerek operasyonel, gerek teknik dokümantasyon eksikliği veya hataları sistemin bakım işlemlerini ve hatta sistemi sekteye uğratmak için yeterlidir.

- Organizasyonların özellikle elektronik ortamda ürettikleri belgeler için bir yedekleme planlarının olmaması başka bir risk unsurunu oluşturur. Sadece yedekleme planının yeterli olduğunu düşünmek, belgelerin bakım işlemleri açısından doğru değildir. Yedekleme planı ile beraber yedekleme prosedürünün de tanımlanması gereklidir²⁰.

Belge Sistemlerine İlişkin Riskler

Belge Yönetimi Tasarımından Kaynaklanan Riskler

- Belge yönetimi gereksinimlerinin yeterince analiz edilmemesi başlıca risk olarak kabul edilmelidir. Bu gereksinimler, başta faaliyetlerin hangi işlem sırasıyla gerçekleştiğinin, hangi imza rotalarında olduğunun belirlenmesinde yaşanan analiz eksikliğidir. Bu noktada belgelerin hangi işlemlerin kanıtı olduğunun analiz edilmesi belge yönetimi sisteminin tasarlanmasında risklerin azaltılması için gerekli bir durumdur.

- Yapılan sistem tasarımının yetersizliği bir başka risk faktörüdür. Belge içeriklerinin tanımlanmaması, üstveri nitelermelerinin yetersizliği, kullanım ile ilgili tasarım noksanlığı, belgenin yönetimine dair olay planının ve tarihçesinin tasarımı göz ardı edilmesi, sistemin ihtiyaçlara cevap verememesine yol açabilecek bir etkidir.

- Organizasyonların faaliyetlerinin sınıflandırıldığı ve bu sınıflandırma altında toplanan dosya planlarında yapılan hatalar bir başka risk faktörüdür. Özellikle dosya planı kullanımında ortaya çıkan hatalar sistemin işletilmesinde çok kritik sonuçların oluşmasına ve organizasyonlarda iş ve işlemlerle ilgili kopukluklar oluşmasına yol açar²¹. Dosya planı ile ilgili bir başka risk, dosya planının isimlendirilmesi ile ilgilidir. Tanımlanan dosya planı muhakkak faaliyeti, iş veya işlemi yansıtacak mahiyette olmalıdır. Organizasyonların sıklıkla yaptığı yanlışların başında dosya planına bağlı klasör/dosya oluşturmada sorun yaşamaları gelmektedir. Oluşturulan klasör/dosyanın hangi nitelikte olduğu konusunda herhangi bir tanım yapmamaları ya da hatalı yapmaları sistemin kullanımı önünde tehlikelerinden bir risktir.

- Organizasyonda belgelerin oluşturulmasında yetki zincirinin tanımsız olması bir başka riski ifade eder. Organizasyonlarda tüm süreçlerden sorumlu, hukuki olarak sorumluluğu taşıyan makam bu sorumluluğu ast üst ilişkisi bağlamında diğer yöneticilerle paylaşarak yönetim konusunda yetkileri paylaşmış olur. Bazı organizasyonlar imza yetkileri yönergesi oluşturmayarak yetkiler ve faaliyetlerle ilgili sorunlar yaşamaktadırlar. Bu durum belge yönetimi ve süreçleri açısından bir risk faktörüdür.

- Form yönetimi veya benzeri modüllerin yazılım ya da sistemde tanımlanmamasına bağlı bazı, yönetimi kolaylaştıran kolaylıkların kullanılmaması bir risk olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu türden bazı modüller belge üretimi ile ilgili süreçleri hızlandıracak bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda, form yönetimi ve organizasyon tarafından kullanılan formların ön tanımlı olarak sisteme yüklenmesi, kullanılması bürokratik yoğunluğun olduğu organizasyonlarda işleri daha kolay hale getirir²².

20 The National Archives., (2011), a.g.e., s.12

21 NARA. (2009). Records Management Self-Assessment: An Assessment of Records Management Programs in the Federal Government: National Archives and Records Administration s.11

22 Muir, Laura, Cousins, Fionnuala, & Laing, Audrey. (2014). The case for a risk-assessed approach to organizational records management in the oil and gas sector. *Information Research*, 19(4), s. 377

Belgelerin Oluşturulması ve Belge Sisteminin Uygulanmasında Karşılaşılan Riskler

• Belgelerin üretilmesi ve sisteme alınması noktasında bütün belge özelliklerinin korunarak iş ve işlemlere tabi tutulmaması ve belge sistemlerine uyumsuzluğu bir risk faktörüdür.

• Belge üretim ve kontrol proseslerinin iş ve işlem prosesleri ile uygun ve etkili bir şekilde entegre edilmemiş olması, sistemin işletilmesinin önünde bir risk faktörü olarak ortaya çıkmaktadır.

• Belge üretimi ile ilgili sorumlulukların belirsizliği bir başka uygulama riski olarak ileri sürülebilir. Bu, aynı zamanda gelen belgelerle ilgili proseslerin nasıl olacağını tanımsız olmasını içerir. Dışarıdan gelen belgelerin alınmasında, işlenmesinde ve belgenin işaret ettiği konu hakkında iş, işlemlerin yapılmasında sorumlulukların ve rollerin belirlenmesi bu riskin azaltılması için gerekli bir unsurdur.

• Belgelere erişim ile ilgili kurallar ve politikaların net bir ifade ile ortaya koyulmaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan belirsizliklerin açtığı risk faktörlerinin organizasyonu etkilemesi, bir başka risk unsurudur²³.

Üstveriden Kaynaklanan Riskler

• Belgelerin erişilebilirliği, özellikle nitelendirildikleri üstverilerle doğru orantılıdır. Belgelerin nitelendirilmesinde kullanılan üstverilerin sayısı ve niteliği belgelerin erişimi ile ilgili kolaylıklar sağladığı gibi, yeteri kadar nitelendirilmemiş belgeler veya belge toplulukları erişilemezlik riskinin oluşmasına yol açabilir.

• Üstveri belgelerin sadece erişilebilirliği açısından değil aynı zamanda belgelerin üretilmesi ile ilgili bazı bilgileri içermesi açısından da önemlidir. Belgelerin hangi varlık unsurları ile üretildiği, belgenin üretilmesine yol açan etkiler ve belge hakkındaki ontolojik ilişkinin neler olduğunu göstermek açısından da önemlidir.

Belgelerin ve Belge Sistemlerin Kullanılmasına Bağlı Riskler

• Belgelerin kullanılmasını ve belgelere erişimin sağlanmasını sağlayan bir prosedürün olmaması, özellikle gizli belgelerin ifşa olması konusunda bir risk oluşturur. Oluşturulan politikaların tutarlı olması ayrıca dikkate değer bir unsurdur.

• Belge yönetimine yönelik süreçlerin, kullanıcı açısından tabi olduğu izinler ya da yeterli yönetimin yapılmaması sistemin işletilmesi açısından başka bir riski ifade eder.

• Yetkisiz erişim girişimleri, erişim kontrolleri ve güvenlik ihlallerine dair girişimlerin tespit edilememesi bir başka risk oluşturan faktörüdür.

• Belge hareketlerine dair izlerin kayıt altına alınmaması, belge veya dokümanlar üzerindeki kontrollerin sağlanmaması güvenlik açığı oluşturmaya açısından bir başka risk oluşturur.

• Belgelerin kullanımını ya da belge sistemlerinin kullanılmasına bağlı prosedürlerin personel tarafından yeterli düzeyde bilinmemesi başka bir risk olarak sayılabilir. Bu durumda verilen eğitimlerin niteliği konusunun incelenmesi, personel yeterliliği açısından ön plana çıkmaktadır.

• Zaman içerisinde belgelerin otantiklik ve güvenilirlik ilkelerine yönelik yeterince koruma önleminin alınmaması belge bütünlüğü veya belge gerçekliği ile ilgili şüphenin oluşmasına yol açan unsurlar önemli risklerdir.

• Belgelerin zaman içerisinde elektronik ortamda arşivlenmesine yönelik boyutların ele alınmaması, belgelerin bakım, taşıma vb. operasyonel işlemlerine yönelik üstveri kayıtlarının oluşturulmaması belgenin aidiyet zincirindeki kopukluğun neden olduğu sorunlar bir başka riski ifade eder.

Sonuç

Belge Yönetimi ile ilgili risk faktörlerine değinilmiştir. Yukarıda belge yönetimi süreçlerini ve sistemleri etkileyebilecek risk faktörleri ve belirsizlerin neler olduğu konusu açıklığa kavuşturulmuştur. Bu belirsizliklerin, risk değerlendirme kriterlerine göre değerlendirilmesi ve risk değerlendirmeleri için rol ve sorumluluklar, metodoloji vb. unsurlar bu çalışmada ele alınmamıştır. Organizasyonların, kurum ve kuruluşların belge yönetim sistemleri ve süreçlerinde karşı karşıya oldukları riskleri bilmeleri açısından bu tanımlar ifade edilmiştir.

23 Muir, Laura, Cousins, Fionnuala, & Laing, Audrey. (2014), a.g.e., s. 378

Kaynakça

Archives, The National. 2011. Risk Assessment Handbook. edited by Digital Continuity Project.

Australian National Audit, Office. 2012. *Records management in the Australian Public Service*. Barton, ACT: Australian National Audit Office.

Azman, Mat Isa, and Nordiana Mohd Nordin. 2011. "Strategic Management of Records and Risks for the Sustainability of Organizations." *Asia-Pacific Conference Library & Information Education & Practice* no. 2011:393-403.

Hay-Gibson, Naomi 2011. *Risk and Records Management : Investigating Risk and Risk Management in the Context of Records and Information Management in the Electronic Environment.*, Doctoral thesis, Northumbria University.

Henkoğlu, Türkay, ve Özgür Külcü. 2013. "Bilgi erişim platformu olarak bulut bilişim: Riskler ve hukuksal koşullar üzerine bir inceleme." *Cloud computing as an information access platform: A study on threats and legal requirements* no. 14 (1):62.

ISO 15489-1, (2001). Information and documentation — Records management - Part 1: General (Vol. 15489-1).

Kytle, Beth , and John Gerard Ruggie. 2005. Corporate Social Responsibility as Risk Management: A Model for Multinationals."Corporate Social Responsibility Initiative Working Paper No. 10. Harvard University.

Muir, Laura, Fionnuala Cousins, and Audrey Laing. 2014. "The case for a risk-assessed approach to organizational records management in the oil and gas sector." *Information Research* no. 19 (4):370-386.

NARA. 2009. Records Management Self-Assessment:An Assessment of Records Management Programs in the Federal Government. National Archives and Records Administration.

PD ISO/TR 18128:2014 Information and documentation — Risk assessment for records processes and systems In *Technical Report*: BSI Standards Publication.

Public Record Office Victoria. 2010. PROS 10/10: Guideline 6: Records & Risk Management. edited by Strategic Management Advisory Group.

Reed, Barbara , ve Kerry Gordon. 2010. "Managing record keeping risk." *Keeping good companies* no. 2010 (March):84-88.

Saffady, William 2005. "Risk Analysis and Control: Vital to Records Protection." *The Information Management Journal* no. September/October:62-68.

BELGE İNCELEMELERİNDE KULLANILAN CİHAZ VE YÖNTEMLER*

INSTRUMENTS AND METHODS IN FORENSIC DOCUMENT EXAMINATION

* Bu makale; IX. Türk Arşiv Günü Toplantısı'nda (27 Kasım 2014) sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

İsmail ÇAKIR

İstanbul Üniversitesi, Adli Tıp Enstitüsü. E-posta: drismailcakir@gmail.com

Hızır ASLIYÜKSEK

Adalet Bakanlığı Adli Tıp Kurumu Başkanlığı, İstanbul. E-posta: doktorhizir@gmail.com

Giriş

Bu çalışmada Adli Belge İnceleme alanı dışındaki kişilere alanda kullanılan alet ve cihazlar hakkında kısa bilgiler verilmesi ve uygulamada hangi cihaz veya yöntemi hangi amaçla kullandığı dair özet olarak bilgi paylaşımı amaçlanmıştır.

Bu alanda kullanılan yöntemlerin anlaşılır olması için, ilk olarak bazı temel kavram ve bilgiler verilmiştir. Daha sonra cihazların temel prensiplerine değinilerek, hangi amaçla nasıl kullanıldıkları örneklerle anlatılmıştır.

Adli Belge İnceleme

Adli amaçlı el yazısı, imza, daktilo, bilgisayar, matbaa vb. yazı-basım incelemeleri ile fotokopi, kâğıt, mürekkep, mühür, kaşe, fotoğraf ve belgelerdeki sahteciliklerin incelenmesi ve belirlenmesi ilgili adli bilimlerin bölümüdür¹.

Gerçekte olmayan bir belge tanzim ederek düzenleme veya mevcut ve gerçek bir belge üzerinde tahrifat yaparak değişiklik yapmak ve bu belgeyi kullanmaya *sahtecilik* olarak tanımlanmaktadır.

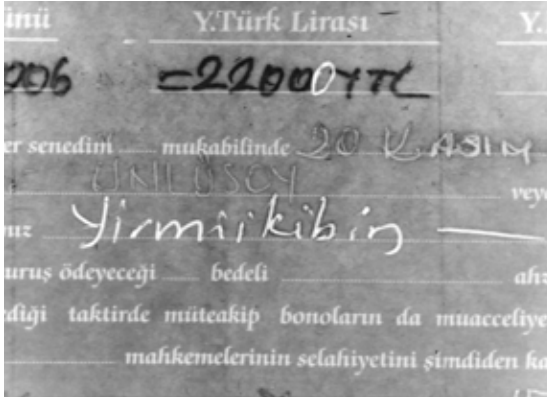
Belgelerde Maddi Sahtecilik, Tümden veya Kısmen yapılmaktadır. Tümden Sahtecilikte belgenin tamamının sahte olarak düzenlenmesidir. Sahteciliği yapan, geçerli olan bir belgenin tamamını sahte

olarak doldurur veya gerçekte olmayan ya da olan bir belgenin benzerini düzenler. Boş bir pasaport, ehliyet, çek, doğum tutanağı, vb. Belgelerin alınarak doldurulması, mühürlenmesi ve imzalanması bu tür sahtecilik olayına örnektir. Tamamen sahte olarak düzenlenen belgelere, orijinalindeki matbu yazı, rakam, işaret ve diğer özellikler aynen yansıtılmaya çalışılır. Ancak, sahte belgeler orijinallerinden bir takım (Baskı kalitesi, kâğıt yapısı, ebatlar, matbu yazı biçimi, rakam ve desenlerdeki karakteristik özellikleri) farklılıklar taşırlar².

Kısmi Sahtecilikte ise ilgili ve yetkililer tarafından düzenlenmiş bir belge üzerinde silinti, kazıntı, karalama, lekeleme, ilave ve eklemeler yapılmıştır. Belge üzerinde miktar, tarih ve anlam yönünde değişiklikler yapılması bu tür sahteciliğe örnektir. Miktarı değişmiş senet örneği Şekil:1'de verilmiştir. Bu senette miktarın rakamla gösterildiği bölümde evvelce mevcut "2200" rakamlarının sonuna "0" rakamı ilave edilmiş okunur "22000" rakamları haline dönüştürülmüştür. Şekilde bu değişikliği farklı ışık kaynakları bulunduran cihazda tespit edilmiş görüntüsü verilmiştir.

1 İsmail Çakır, H. Bülent Üner, Adli Tıp'ta Fiziksel Uygulamalar, *Türk Fizik Derneği 22. Fizik Kongresi*, 2004, Bodrum, Özet Kitabı, s. 368

2 İsmail Çakır, Adli Belge İncelemeleri Alanında Kullanılan Alet Ve Cihazlar, 3. *Tıp Hukuku Günleri Adli Belge İncelemeleri*, 27 -28 Eylül 2013 s. 61-72

Şekil: 1 Miktarı değiştirilmiş senedin cihaz altında görüntüsü

Adli Belge İncelemesi Alanında Ulusal Resmi Kurumlar

Adli Tıp Kurumu Fizik İhtisas Dairesi- Adli Belge İnceleme Şubesi İstanbul

EGM - Polis Kriminal Laboratuvarları, Belge İnceleme Şubeleri

JGK- Jandarma Kriminal Laboratuvarları, El Yazısı ve Doküman İnceleme Şubeleri

İÜ - Adli Tıp Enstitüsü, Belge İnceleme Birimi

Renk

İnsan tarafından renklerin algılanması, ışığa, ışığın cisimler tarafından yansıtılışına ve öznenin göz yardımıyla beyne iletilmesi sayesinde gerçekleşir. Işık, aydınlattığı nesnenin algılanmasını sağlayan araç olarak da tanımlanır. Biz bir nesneyi ancak gözlerimiz nesnenin yansıttığı ışık tarafından uyarıldığı zaman görür ve bunu bir renk olarak algılarız.

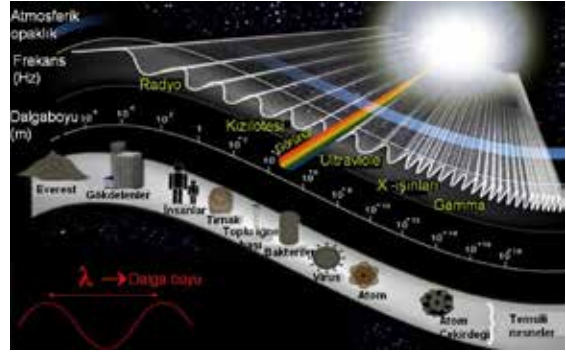
Direkt Renk ve Yansıyan Renk

İnsanlar iki çeşit rengi algılayabilirler. Işık yayan bir cismin rengi "direkt renk" ve aydınlatılmış bir cismin rengi "yansıyan renk" olarak adlandırılır. Işık yayan bir cisim, güneş gibi doğal veya bilgisayar ekranı, ampulden oluşturulan yapay olabilir. Yansıyan renk, aydınlatılmış bir cismin rengidir. Bu renk cismin yüzeyinden ve yüzeyinin iç kısmından yansıyan ışığın bir birleşimidir.

Elektromanyetik Spektrum

Optik ve Elektromanyetik Spektrum

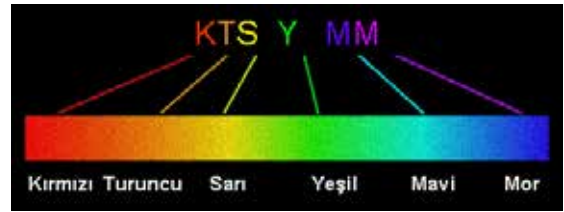
Elektromanyetik spektrum, elektromanyetik ışımanın enerjisine veya eşdeğer olarak frekansına veya dalga boyuna göre dağılımıdır (Şekil: 2).

Şekil: 2 Elektromanyetik spektrumun çizgisel gösterimi

Görünür ışık spektrumu

Spektrumun görünür kısmı, uzun dalga boylu kırmızı (700 nm) ile kısa dalga boylu mor (400 nm) arasında renklere göre alt bölgelere ayrılabilir (Şekil: 3).

Şekil: 3 Görünür ışık spektrumu

Elektromanyetik spektrumun bölgeleri

Elektromanyetik spektrumun seçilmiş bölgeleri için yaklaşık dalga boyları, frekansları ve enerjileri aşağıdaki Tablo: 1'de verilmiştir.

Tablo: 1 Elektromanyetik spektrumun bölgeleri				
Bölge	Dalga boyu (Å)*	Dalga boyu (cm)	Frekans (Hz)	Enerji (eV)
Radyo	> 10 ⁶	> 10	< 3 x 10 ⁸	< 10 ⁻⁵
Mikro dalga	10 ³ - 10 ⁵	10 - 0.01	3 x 10 ⁹ - 3 x 10 ¹²	10 ⁻⁵ - 0.01
Kızılötesi	10 ⁴ - 7000	0.01 - 7 x 10 ⁻⁵	3 x 10 ¹² - 4.3 x 10 ¹⁴	0.01 - 2
Görünür	7000 - 4000	7 x 10 ⁻⁵ - 4 x 10 ⁻⁵	4.3 x 10 ¹⁴ - 7.5 x 10 ¹⁴	2 - 3
Mor ötesi	4000 - 10	4 x 10 ⁻⁵ - 10 ⁻⁹	7.5 x 10 ¹⁴ - 3 x 10 ¹⁷	3 - 10 ³
X-ışınları	10 - 0.1	10 ⁻⁷ - 10 ⁻⁹	3 x 10 ¹⁷ - 3 x 10 ¹⁹	10 ³ - 10 ⁵
Gama ışınları	< 0.1	< 10 ⁻⁹	> 3 x 10 ¹⁹	> 10 ⁵

* 1 Å (Angstrom) = 10⁻¹⁰ m, 1nm(nanometre)= 10⁻⁹ m, 1µm(mikrometre)= 10⁻⁶ m

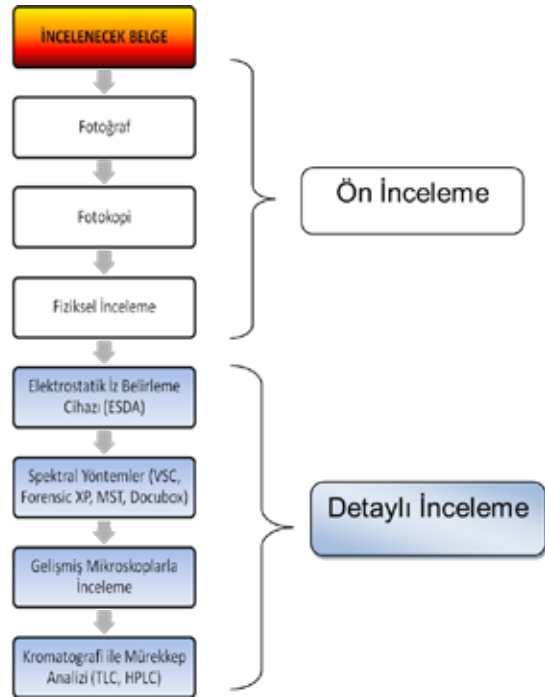
* 1 Å (Angstrom) = 10⁻¹⁰ m, 1nm(nanometre)= 10⁻⁹ m, 1µm(mikrometre)= 10⁻⁶ m

Spektrometre nedir?

Spektrometre, elektromanyetik spektrumun bazı kısımlarının bir fonksiyonu olarak, ışığın bazı özelliklerinin ölçülmesi için kullanılan bir alettir. Ölçülen büyüklükler genellikle polarizasyon durumuna bağlı olarak ışığın şiddetidir. Bağımsız değişkenler çoğunlukla ışığın dalga boyudur, genellikle metre birimlerindedir, fakat bazen de dalga sayısı veya elektron volt gibi foton enerjisi ile doğrudan orantılı birimlerde ifade edilir. Spektrometre, spektroskopide kullanılır. Spektrometre, gama ışınları ve x-ışınlarından uzak kızılötesine değişen geniş bir dalgaboyu aralığında çalışabilen aletleri temsil eden bir terimdir. Genellikle belirli bir alet, farklı tekniklerin spektrumların farklı kısımlarındaki ölçümler için uygulanmasından dolayı, elektromanyetik spektrumun bu geniş dalga boyu aralığının ancak çok küçük bir kısmında çalışır³.

Adli Belge İncelemelerinde Kullanılan Yöntemler

Adli belge incelemelerinde kullanılan yöntemleri; tahrip etmeyen (non destructive) ve tahrip eden yöntemler (destructive) olmak üzere iki bölüme incelemek mümkündür. İnceleme konusu belgelerin adli delil niteliği olduğu hiçbir zaman unutulmayarak, belge incelemeye ilk olarak tahrip edici olmayan yöntemler ile başlanmalıdır. Bu yöntemler ile sonuç alınmadığı durumlarda belgeyi gönderen kişi, kurum ve kuruluşun yetkili kişinin yazılı izni ile tahrip edici yöntemlerle analizi yapılmalıdır. Örnek iş akış şeması Şekil: 4'te verilmiştir⁴.

Şekil: 4 Belge İnceleme İş Akış Şeması

Adli Belge İnceleme Laboratuvarında Yapılan İncelemeler

Diğer tüm Adli Bilimler alanlarında olduğu gibi Belge İncelemelerinde de mümkün olan tüm uygun mukayese örneklerin toplanması ve bunların inceleme konusu belge ile karşılaştırılmaları gerekir. Yapılan bu karşılaştırmalar için orijinal banknot, benzer nitelikli kâğıt-kalem, mürekkep, daktilo edilmiş örnekler, vs. gibi bazı referanslar da toplanabilir.

Analiz Metotları – Cihazlar

İnceleme konusu belgelerin incelenmesi için birçok özel, farklı nitelikte cihazlar kullanılmaktadır.

Fotoğraf ve fotokopi, istenilen zamanda belgenin tam doğru arşivlenmesi ve kaydının tutulması için normal olarak belge incelemesinin tüm aşamalarında kullanılmaktadır.

Mikroskopi, düşük veya yüksek ayarda ve mukayese mikroskobu kullanılabilir.

Aydınlatma teknikleri, çoğu zaman Video Spektral Mukayese Cihazlar (VSC (Video Spectral Comparator) (Fotoğraf: 1), ForensicXP (Fotoğraf: 2), MST (Fotoğraf: 3), Docubox (Fotoğraf: 4)) ile farklı özellikteki ışık kaynakları kullanılarak mürekkep farklılıklarını ortaya çıkarmak, silinti-kazıntı izlerini ve silinmiş yazıları belirlemek veya belgelerin değiştirilmiş olduğunun incelenmesinde kullanılır.

3 İsmail Çakır, Editör: F. Aşıcıoğlu, Adli Bilimlerde Elyazısı ve İmza İncelemeleri (Adli Belge İncelemesinde Kullanılan Cihazların Çalışma Prensipleri ve Pratikte Kullanımı), s.46-66, İstanbul, Öner Matbaacılık, 2007

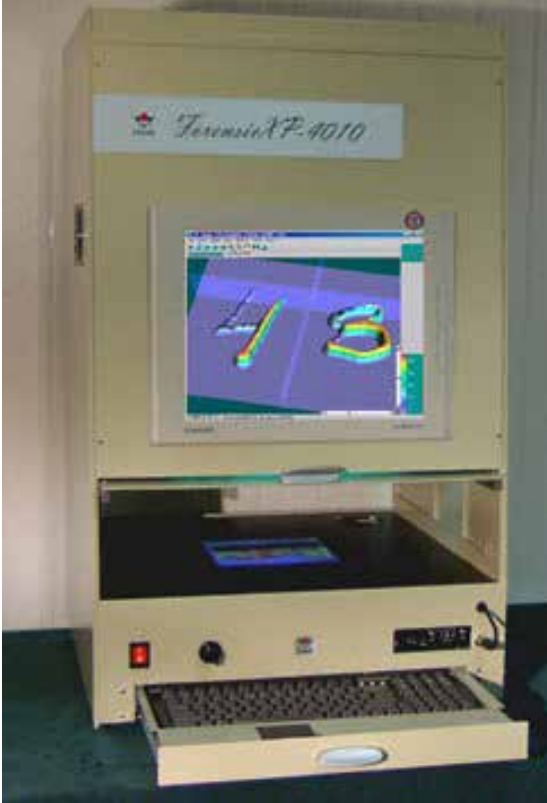
4 Daéid N., Cruickshank Y., Adli Belge İncelemeleri Kurs Notları, İstanbul 2006

Fotoğraf: 2 VSC 2000 Cihazın görüntüsü (Foster-Freeman)

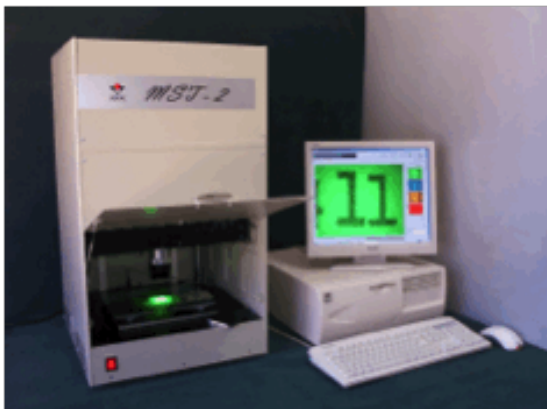
Fotoğraf: 4 Docucenter 4500 Cihazının görüntüsü (Projectina®)

Fotoğraf: 3 ForensicXP-4010 Cihazının görüntüsü (TUBITAK- UEKAE)

Fotoğraf: 5 ESDA2 Cihazının görüntüsü (Foster-Freeman)

Fotoğraf: 3 MST-2 Cihazının görüntüsü (TUBITAK- UEKAE)

Elektrostatik iz belirleme cihazı (ESDA-Electro Static Detection Apparatus), belgelerdeki fulaj (baskı izi) incelenmesinde kullanılmaktadır - (ABD’de elektrostatik belge analiz cihazı denilmektedir) (Fotoğraf: 5).

İnce tabaka kromatografisi (TLC-Thin Layer Chromatography), mürekkeplerin kromatografik mukayeseli incelemelerinde kullanılmaktadır.

Fourier Dönüşümlü Kızılötesi Spektroskopi (FTIR-Fourier Transform Infrared Spectroscopy), Raman Spektroskopisi ve Taramalı Elektron Mikroskobu (SEM-Scanning Electron Microscope) gibi cihazlar nadiren kullanılmaktadır.

Analiz metotları - inceleme

Belge incelemesinin hangi sırada yapıldığı önemlidir. Yanlış bir sıra izlenmesi belge üzerinde kayıplara yol açabilir, sonradan tekrar inceleme mümkün olmayabilir. Normal olarak, inceleme konusu belge incelemesi iki aşamada yapılabilir; ön inceleme ve detaylı inceleme.

Ön inceleme**Fotoğraf ve fotokopi**

İnceleme konusu belge laboratuvara ulaştıktan ve kayıt işlemi yapıldıktan sonra, paket üzerinde rutin adli delil incelemeleri için izlenen yol izlenmelidir (pakette güvenlik mühürlerin kontrolü, delil zincirindeki kişi ve imzaların kontrolü, mevcut damgalardan uzak olarak açılmış, eldiven kullanılarak, vs.). Belgenin kalıcı arşiv kaydı yapılmalıdır. Bu da fotoğraf veya fotokopi yolu ile olabilir. Röprodüksiyonlar ne kadar iyi olurlarsa olsunlar, asıl belgenin içerdiği bilgilerin tamamını içeremezler ve bu yüzden tam bir inceleme için tatmin edici olamazlar. Yazı detaylarının karşılaştırılması gibi bazı inceleme türleri için röprodüksiyon tekniği kullanılabilir ancak kâğıdın veya mürekkep türünün belirlenmesinde kullanılamaz.

Belgenin mümkün olan tüm fotoğrafları çekilmelidir, bu hem normal ışıkta, hem de yatay ışıkta yapılmalıdır. Fotoğraflar siyah-beyaz ve renkli olarak çekilmelidir, dolayısı ile yazının ve yazı yüzeyinin iyi bir arşiv kaydını oluşturabilmelidir.

İnceleme konusu belgelerin tümünün iyi kalitede fotokopileri her zaman çekilmelidir. Yine, bu da belgenin laboratuvara ulaşır ulaşmaz arşiv kaydını oluşturmakta kullanılır. Fotokopiler ve fotoğraflar özellikle el yazısı ve makinada yazılmış yazıların incelemesinde yaygın olarak kullanılır.

Son olarak da fotokopiler ve fotoğraflar mahkeme duruşmalarda örneklerin gösterilmesinde özellikle kullanılmaktadır.

Fotokopi ve fotoğrafçılık belge incelemesinin farklı aşamalarında ve fiziksel ve daha detaylı inceleme aşamalarında inceleme bakış açılarını arttırmak için de kullanılmaktadır.

Fiziksel inceleme

Öncelikle, inceleme konusu belgelerin bir şeklişeması ve birlikte gelen zarflar laboratuvar notlarına kaydedilmeli, harflerin boyutları ve yerleştirilme konumları-biçimleri ölçülmeli ve kaydedilmelidir.

İncelenecek belge kâğıt ise tek bir sayfa, defter veya zarf içinde olabilir. Eğer belge zarf içinde ise, zarfın boyutu ve biçimi gibi özellikleri de, yapıştırıcının morötesi (UV-ultraviyole) ışık altında (UV) floresanlığı olup olmadığı ve gözle görülen dalgalanmaya yol açan buharda açmak gibi yasal olmayan yollarla açılıp açılmadığı, açılan bir zarfın ilave yapıştırıcı kullanılarak kapatılıp kapanmadığı gibi konular dikkatle incelenmelidir. Sonradan yapılmış

izler, delikler, renk, koku ve zarfın ne şekilde sunulduğu gibi konular kaydedilmelidir.

Zarfın içindeki belge mümkün olduğunca dikkatlice zarftan çıkarılmalı ve zarfa ne şekilde yerleştirildiğine dikkat edilmelidir (örneğin belgenin olması gerektiğinden evvel zarftan çıkarıldığının tespiti için bu önemlidir). Zimba izlerinin iptali, vb. gibi hem belgede hem zarfta mevcut olan izler kaydedilmelidir.

Katlanmış şekli göz önünde bulundurularak belgenin katları dikkatlice açılmalıdır. Genel görünüm incelenmelidir, örneğin sıvı lekeleri veya (silme gösteren) eşitsiz bölümler kaydedilmelidir. Belge ölçülmeli ve boyutları standart A3, A4 gibi kâğıtlar ile karşılaştırılmalıdır.

Detaylı inceleme

Detaylı belge incelemesi daha önceleri açıkça belirlenmiş standart Şekillerde yapılır, her seferinde belgenin tümünün kullanılması gerekmez. Duruma göre yapılan kimyasal testlerin yanı sıra, çoğu kez belge göz ile incelenir, göz veya mikroskopik incelemeler karşılaştırılır. Temel olarak kullanılan cihazlar; stereo mikroskoplar, düşük ve yüksek büyütme mukayese mikroskoplar ve farklı ışık kaynakları kullanan (VSC, ForensicXP, MST, Docubox) cihazlar ayrıca fulaj (baskı izi) bulunan belgeler için ESDA'dır. Daha önce belirtildiği gibi detaylı inceleme, tahrip etmeyen ve tahrip eden yöntemler olarak iki kısımda yapılabilir⁵.

Belgelerin Tahrip Edici Olmayan Yöntemler ile İncelenmesi**Farklı Işık Kaynakları Kullanılarak Yapılan İncelemeler****Yatay ışık kaynakları kullanarak yapılan incelemeler**

Belgeler düşük şiddette yatay ışıkta incelendiklerinde, var ise üzerlerindeki fulaj (baskı izi) görünür hale gelebilir. Işığın açısı ve yönü bu izlerin netliğinin artırılması için değiştirilir. Işıklandırılmış kısımdaki izler gölge gibi görünür ve belge cam veya plexiglass altına yerleştirilerek görüntüleme kolaylaştırılır. İyi sonuçlar alınabilmesi için bunun az ışıklı bir odada yapılması gerekir. Yatay ışık, belge üzerindeki silinmiş veya fulaj bulunan kısımların belirlenmesi için özellikle iyi bir yöntemdir.

5 Daëid N., Cruickshank Y., Adli Belge İncelemeleri Kurs Notları, İstanbul 2006

Altan verilen (transmitted) beyaz ışık ve kızılötesi (IR-infrared) ışık kaynakları kullanılarak yapılan incelemeler

Bu iki ışık kaynağı sıvı lekeleri, kimyasal örtücü maddeler (daksillenmiş-tipekslenmiş) ile yazılmış yazılar gibi maskelenmiş veya örtülmüş yazıları açığa çıkarmak için kullanılan ışıklandırmalardır(Şekil: 5).

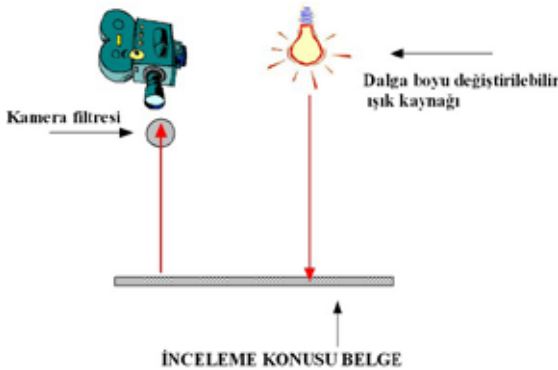
Şekil: 5 Yatay ve alttan verilen ışıkların konumları

Üstten verilen morötesi (UV-ultraviyole) ve kızılötesi (IR-infrared) ışık kaynakları kullanılarak yapılan incelemeler.

İnceleme konusu belgeler üzerindeki mürekkelere gözle bakıldığında ilk bakışta aynı renkte görülse de içlerindeki farklı boyalar veya boya karışımları nedeniyle ultraviyole ve kızılötesi ışık tekniklerini kullanarak farklılıklar tespit edilir (Şekil: 6).

Dalgaboyu değiştirilebilir ışık kaynağı ve kızılötesi (IR) kamera

İnceleme konusu belge yaklaşık 500nm dalga boyunda mavi-yeşil ışık ile aydınlatılırsa, bazı boyalar yaklaşık 750nm dalga boyunda kızıl ötesi ışık verirler bu da uygun filtrelili bir kamerada ile tespit edilir. Sıvı nitrojende belgenin soğutulması durumunda bu daha da belirgin olacaktır.

Şekil: 6 Dalgaboyu değiştirilebilir ışık kaynağı ve kızılötesi (IR) kamera konumları

İnceleme konusu ve mukayese belgeleri karşılaştırırken dikkatli olunmalıdır çünkü bazı doğal maddeler mürekkebe değdiklerinde IR parlaklık gösterebilirler (örneğin tükürük, ter ve bazı temizlik maddeleri gibi maddeler). Bazı kâğıtlar ise mürekkebin parlaklık özelliğine mani olabilir ve bu yüzden mümkün olduğunca mukayeseler aynı kâğıt türü üzerinde olmalıdır.

Üstten verilen kızılötesi (IR-infrared) ışık kaynağı

Eğer inceleme konusu belge kızılötesi ışık kaynağı ile aydınlatılıyorsa (kamera filtresi olmadan) yazının olduğu yüzey normal olarak kızılötesi ışığı yansıtacak ve parlak gözükecektir, mürekkeplerin farklı pigment ve kimyasal yapıları nedeniyle içindeki boyalar neredeyse görünmezleşip gelen ışığı yansıtır veya gelen ışığı emerek koyu renk gözüktür. Bu yöntemle görünürde aynı renkteki mürekkepler üstten verilen kızılötesi ışık altında farklılaşır.

Üstten verilen morötesi (UV-ultraviyole) ışık kaynağı

Değerli resmi belgeler, banknot ve bir süredir kredi kartları gibi bazı belgelerin imalinde kullanılan bazı mürekkeplere flüoresan ultraviyole güvenlik özelliği verilmiştir. Bu tür belgelere 254nm ve 366nm dalga boylarında UV ışık verildiğinde bu boyalar flüoresanlığa yol açar. Bu flüoresanlık, bazı diğer mürekkep tipleri ile de ortaya çıkar ve bu durumda aynı belge üzerinde farklı mürekkeplerin kullanıldığını anlaşılır. Uzundalga UV ışık kâğıt belgelerin flüoresanlığını incelemek için de kullanılır. VSC ve benzeri cihaz kullanılarak mürekkeplerin absorbansı (koyu görünerek) veya yansıtma özellikleri (görünmez olmaları) UV ışık kaynağı ile araştırılabilir. Kameranın önüne filtre yerleştirildiğinde bu etki kuvvetlenir.

Fulaj(baskı izi) izlerinin incelenmesi (ESDA)

Yazı veya diğer işaretlerin baskı izleri üst üste koyulmuş kâğıtlar üzerinde görülür. Yatay ışık ve daha hassas bir teknik olan elektrostatik belirleme yöntemi bu izlerin belirlenmesinde kullanılabilir. Birçok belge ve kâğıt türü hem yatay ışık hem de elektrostatik tekniğe uygundur, ancak bazı belge türleri ikincisi için uygun değildir (örneğin parlak renkli kâğıt, ıslak kâğıt veya belgeler). ESDA'nın nemin kontrol altında tutulduğu ortamlarda en etkin yol olduğu anlaşılmıştır.

Fotoğraf: 6 ESDA Uygulaması

Yazım makinaları (daktilo, bilgisayar yazıcılığı veya fotokopiler) veya el yazısı ile kâğıt üzerine yazılan yazılar, ESDA ile yapılan işlem sonrası, kâğıdın üzerinde beyaz bir görüntüye yol açar. Baskı izleri ise, ESDA kâğıdının üzerinde siyah bir görüntüye dönüşür (Fotoğraf: 6). Sık sorulan bir soru ise; yazının mı yoksa baskı izinin mi daha önceden yapıldığı ile ilgilidir. Baskı-yazı sırasının belirlenmesinde ESDA cihazının kullanılması söz konusu olabilir⁶.

Mikroskoplar

El yazısı veya makina ile yazılmış yazılar başta olmak üzere belge incelemesinde mikroskoplar neredeyse her zaman kullanılır. Birçok parçadan oluşmuş stereo mikroskoplar, el yazısı incelemesinde kullanılırlar çünkü nesnenin bakıldığında büyütülmüş üç boyutlu görüntüsünü görmemizi sağlar. El yazısı ve makina ile yazılmış yazıların çoğu X10 ila X50 büyütülür. Büyütme daha çok olduğunda, görüntü alanı çok daralır ve incelenen bölüm neredeyse görülemez.

Mukayese mikroskobu bazı durumlarda el yazısı incelemesinde etkilidir; iki belgenin yan yana koyulup incelenbilmesini mümkün kılar ve görüntüler farklı renkteki filtreler yardımıyla üst üste getirilerek incelenebilir.

Mikroskop ile inceleme özellikle makina ile yazılmış metinlerde vuruş sırasını belirlemede veya vuruşlar sonrası oluşan ve üzerine gelen izleri in-

celemede de kullanılır. Bu durumlarda mevcut vuruşun üzerindeki çizgi vuruş sonrası sapmayı gösterecek biçimde kâğıdın özelliğinden kaynaklanacak şekilde bir sonraki vuruş birleşir. Lazer yazıcıdan çıkmış bir metin üzerine yuvarlak uçlu tükenmez kalem ile yazılırsa ve yansıtılan ışıkta bakılırsa yazıcı tonerinin üstüne yuvarlak uçlu kalemin mürekkebinin yansımından kaynaklanan bakır parlaklığında bir görüntü oluşur. Benzer sonuçlar mürekkep püskürten yazıcıdan çıkan metinler için de gözlemlenebilir. Yazının üzerine resmi damga olup olmadığının araştırılmasında da bu durum ortaya çıkabilir.

Kurşun kalemelerin uçlarının veya yuvarlak uçlu tükenmez kalemelerin katman izleri vuruşların sırası konusunda bilgi verebilir.

Belgelerin Tahrip Edici Yöntemlerle İncelenmesi **Kromatografi tekniği ile mürekkep incelemesi**

Mürekkep incelemesi daha çok kimyasal bileşenini oluşturan boya ve pigmentlerin incelenmesi üzerine yoğunlaşır. Belgenin mürekkepli bir kısmı dikkatlice skalpel ile alınır ve çözücü kullanılarak mürekkep çıkartılır. Elde edilen özüt ince tabaka kromatografiye veya HPLC'ye tabi tutulur.

Belgenin üzerinde inceleme yapılacak kısmının seçimi en az tahribat olacak şekilde yapılmalıdır, inceleme sonrası elde edilen mürekkep miktarı yüksek tutulmalıdır. Yazıyı karakterize eden yerlerden kaçınılmalıdır (yazının birleşme noktaları gibi). Kâğıttan çıkarılan lifler küçük inceltilmiş bir tüpün içine yerleştirilir ve ~ 20ml çözücü eklenir. Yuvarlak uçlu tükenmez kalem mürekkebi için en iyi çözücü piridindir ama alkol da sıkça kullanılır.

Sıvı mürekkepler oksalik asit ve su ile de çıkarılabilir. Çıkarılan mürekkepler TLC bir plakaya aktarılır ve kromatografiye tabi tutulur. Çözücünün pozitif ve negatif, kâğıt parçası ve eğer mevcutsa kuşkulanan kalem de aynı plaka üzerinde örnek olarak alınmış parça ile birlikte kromatografiye tabi tutulur.

Basıldıktan sonra, TLC plakaları ilk önce UV ışıkta incelenir ve mevcut lekeler kaydedilir. Daha sonra beliren lekelerin değerleri de kaydedilir.

Diğer inceleme teknikleri

Zaman zaman ihtiyaç duyulduğunda inceleme konusu belge, incelemesi için istisnai olarak ve yarıda anlatılanların dışında başka teknikler kullanılabilir. Bunlardan örnekler aşağıda verilmiştir.

6 Daéid N., Cruickshank Y., Adli Belge İncelemeleri Kurs Notları, İstanbul 2006

- Raman spektroskopisi (Mürekkep analizi için)
- Proliz GC (Mürekkep analizi için)
- FTIR (özellikle fotokopi makinası tonerleri için)
- Mikrospektrofotometri (özellikle mürekkepler için)
- Elektron tarama mikroskopu (mürekkeplerin metal bileşimleri veya kurşun kalem incelemesinde)
- Nötron aktivasyon analizi (mürekkeplerin metal bileşimlerinin tespiti için)
- X-ray fluorescence (mürekkep incelemesi)⁷

Kaynakça

Çakır, İsmail, Üner, H. Bülent, Adli Tıp'ta Fiziksel Uygulamalar, *Türk Fizik Derneği 22. Fizik Kongresi*, 2004, Bodrum, Özet Kitabı s. 368

Çakır, İsmail, Üner, H. Bülent, Adli Bilimlerde SEM/EDS Uygulamaları, *2. Anadolu Adli Bilimler Kongresi*, 2003, Kayseri, Özet kitabı, s. p-8

Çakır, İsmail, Editör: F. Aşıcıoğlu, Adli Bilimlerde Elyazısı ve İmza İncelemeleri (Adli Belge İncelemesinde Kullanılan Cihazların Çalışma Prensipleri ve Pratikte Kullanımı), s.46-66, İstanbul, Öner Matbaacılık, 2007

Daëid, Nic N, Cruickshank, Y., Adli Belge İncelemeleri Kurs Notları. İstanbul 2006

Çakır İsmail, Adli Belge İncelemeleri Alanında Kullanılan Alet Ve Cihazlar, *3. Tıp Hukuku Günleri Adli Belge İncelemeleri*, 27 -28 Eylül 2013 s. 61-72

<http://www.harricksci.com/info/server/Sampling%20Techniques/techniques.cfm> (erişim tarihi 30.05.2007)

http://ds9.ssl.berkeley.edu/LWS_GEMS/2/em.htm (erişim tarihi 23.05.2007)

http://universe.nasa.gov/be/library/EM_Spectrum3-new.jpg(erişimtarihi 25.05.2007)

<http://csep10.phys.utk.edu/astr162/lect/light/spectrum.html>(erişim tarihi 28.05.2007)

<http://www.fosterfreeman.com/products/documents> (erişim tarihi 25.09.2013)

http://www.securitech.nl/pdf/DC_4500_e.pdf (erişim tarihi 30.05.2007)

http://www.uekae.tubitak.gov.tr/uekae_content_files/brosurler-2013/FORENSIC%20-TR.pdf (erişim tarihi 25.09.2013)

7 İsmail Çakır Adli Belge İncelemeleri Alanında Kullanılan Alet Ve Cihazlar, *3. Tıp Hukuku Günleri Adli Belge İncelemeleri*, 27 -28 Eylül 2013, s. 61-72

ÖZEL ARŞİVLERİN HAK ARAMA HUSUSİYETİ VE ÖNEMİ

THE SIGNIFICANCE OF PERSONAL ARCHIVES IN SEEKING RIGHTS

ÖZET

Arşivler, devletlerin ve kişilerin haklarını belgeler ve korur. Bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye ve tespite yarar. Ait olduğu devrin örf ve adetlerini, içtimai yapısını, müesseselerin ve aralarındaki bağlantı ve münasebetlerini belirtir. Özele inildiğinde ise kişi ve ailelerin hak talep etmesinden kültürel mirasına kadar her şeyi ile alakalı belgelerdir.

Anahtar Kelimeler: Arşivler, Özel Arşivler, Abbasi Hanedanı, Van-Hakkâri, Erzurum, Trabzon.

ABSTRACT

The archives document and maintain the rights of states and people. They help enlighten and arrange a subject; and give the details of the traditions, social structures, the relationship between the institutions related to the ages they are part of. When specified, they provide a great deal of details regarding the people's or families' claim for any kind of rights.

Keywords: Archives, Private archives, The Abbasid House, Van-Hakkari, Erzurum, Trabzon

Dündar ALİKILIÇ

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü. E-posta: dalikilic@yahoo.com

Giriş

Arşiv en basit anlamıyla; “Bir devletin, bir şehrin veya bir şahsın geçmişine ait belgelerin topluluğudur” diye tanımlanabilir¹.

Arşivler, toplumların hafızası kabul edilebilir. Bu nedenle arşivi olmayan veya yok edilen milletler, belleğini kaybetmiş insan gibidir. Çünkü mensubu bulunduğu toplumda eskiden yaşayanlar tespit edilemeyeceği için mazi ile gelecek arasında sağlıklı ilişki kurmaları mümkün olmayacaktır².

Arşiv malzemesi için yapılan tarif: “Kurum, daire ve kuruluşların gördükleri hizmetler neticesinde meydana gelen (toplanan, biriken) ve saklanması tarihi, hukuki, idari ve çeşitli bakımlardan herhangi bir konuyu aydınlatmaya, bir takım hakları belgelemeye ve korumaya yarayan her türlü yazılı evrak, defter, resim, plan, harita, film, foto kopya, plâk, ses

kaydı ve benzeri belge ve materyalin bütünüdür”³. Tam olarak arşivlik malzemeyi tanımlayan bir ifadedir. Bunun yanı sıra arşiv türleri arasında zikredilen özel arşivler ise: “Devlet veya yarı devlet kuruluşu olmayan teşekküllerin arşivleri olarak tarif edilebilir. Aile, şahıs, banka, dernek vb. arşivler, özel arşivler hükmündedir”⁴.

Tüm bu tanımlardan yola çıkarak arşivin önem ve değerini ifadeyle diyebiliriz ki arşiv, devletin ve kişilerin haklarını belgeler ve korur. Bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye ve tespite yarar. Ait olduğu devrin örf ve adetlerini, içtimai yapısını, müesseselerini ve aralarındaki bağlantı ve münasebetleri belirtir. İlmi araştırmalara imkân sağlar.

Arşivlere bakış açımızı bilim, kültür, eğitim ve hukuka katkıda bulunacak tüm ulusal değerlerin korunması olarak genişletirsek, bir ülkenin, bir bölgenin, bir şehrin belgesel ulusal değerlerinin korun-

1 Belgelerle Arşivcilik Tarihimiz, 2000 c.2. s.3.

2 Küçükdağ, Y.(1998). “Mahalli Arşivinin Kurulması”, I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 (Tebliğler-Tartışmalar), Ankara, s.223.

3 Binark, İ.(1980). Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri, Ankara, s.6.

4 Binark, a.g.e, s. 10.

ması işlemini yalnızca kamu kuruluşları tarafından üretilen belgelerle sınırlamamız mümkün değildir. Aynı zamanda bakışlarımızı yarı kurumsal kuruluşlar, dernekler, ekonomik kuruluşlar, aileler, tüzel ve özel diğer kişilere de çevirmemiz gerekir⁵.

Özel arşivler konusunda arşivlerin ilk ilgilendiği belge grubu, kişilerin, ailelerin, toprak sahibi ve yöneticilerin belgeleridir. Tarihi süreç incelendiğinde ailelerden devletlere kadar her arşiv herhangi bir konuda hak iddia edebilmek için kayıtlarını saklamıştır⁶. Sahip olunan hakların iadesi konusunda arşiv malzemelerinin ne denli önemli olduğuna dair birkaç örnek vererek özel arşivlerin önemini vurgulamak istiyorum.

Doğu Anadolu bölgesine hâkim olan çeşitli devletlerin egemenliği altında bir beylik olarak beş yüz yıl beyliğini idâme ettiren Abbasi hanedan mensubu İrisan Beyleri, merkez olarak Hakkâri vilâyetini seçtiler.⁷ Van ve Hakkâri vilâyetleri dâhilinde, çeşitli yerleşim birimlerinde hayatlarını sürdüren Abbasi hanedanı bu beylerden sonuncusu olan Süleyman Bey'in torunlarından Ragıp ABBASÎ bugün Van Hakkâri karayolu güzergâhında bir yerleşim birimi olan Başkale ilçesinde yaşamaktadır. Cetlerinden kalan araziler nesilden nesile intikal ederek kendilerine kadar ulaşmıştır.

Ragıp ABBASÎ, Van'ın Başkale ilçesi Öncüler köyünde dedelerinden kalan araziyi işlemekte, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Kendisine veraset yoluyla intikal eden Ömerova köyünün bölgedeki bazı Kürt aşiretleri tarafından zorla alıkoyulduğunu beyan etmektedir. Kendisine kadar ulaşan Osmanlı döneminden kalma evraklarda arazi büyük dedesi Yusuf Paşa adına kayıtlı olmasına rağmen, söz konusu yerin aşiretler tarafından zorla alınmasına mani olamamıştır. Uzun uğraşlar vermesine rağmen hiçbir neticeye ulaşamamıştır. Son olarak bu davanın bilirkişiliğe havalesiyle kendisine intikal eden ve bugün elinde olan Osmanlıca belgelerle hukuk mücadelesine girmiş, davanın neticelenmesini beklemektedir. Ragıp Bey, yüzyıllardır biriktirilen

ve kendisine kadar gelen belgeleri özenle saklamış, bugün okuyamasa dahi hak ve hukukunu aramada bu belgelerin kendisine ne kadar lazım olduğunu dile getirmiştir.

ÖMEROVA KÖYÜ-BAŞKALE-VAN

RAGIP ABBASÎ VE KENDİSİNE İNTİKAL EDEN ARŞİV BELGELERİ

Diğer bir belgemiz Cumhuriyetin ilk yıllarına ait. Trabzon'un Sürmene ilçesine bağlı Baştımar mahallesinde bir arazi satışıyla alakalıdır. Baştımar, köy olarak Sürmene'nin Türk yerleşimcilere tahsis edildiği yegâne köylerdendir. Köy, 1461'de Fatih Sultan Mehmed'in fetihten sonra yerli Rumlardan fetih payı olarak boşaltılmış, daha sonraları Türk boylarından bazıları buraya yerleştirilmiştir⁸. İlk gelen aileler köyün miri arazisini devlet desteğiyle kullanmış daha sonraları başka yerlerden gelen ailelere bu arazileri satış yoluyla ya da veraset yoluyla vermişler, sonraki kuşaklar da bu vesileyle Baştımar köyüne yerleşmiştir. Bunlardan birisi daha önce Of'ta yerleşik iken bir vesile ile buraya gelmiş, şimdilerde ise Baştımar köyünün sakinleri arasında olan Canoğulları ailesidir.

On dokuzuncu yüzyıldan önceki arşiv kayıtlarında Baştımar köyünde olmayan bazı aileler, yirminci yüzyılla birlikte burada görülmektedir. 1834

5 Aren, T.(1998). "Özel Arşivler ve Kamu Arşivlerin İlişkileri", *I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998(Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, s.524.

6 Özdemir, H.(2006). "Uluslararası İhtilafların Çözümünde Arşivlerin Rolü", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu(Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, s.65.

7 Alikılıç, D.(2004). *İrisan Beyleri*, İstanbul, s.114.

8 Kılıç, M. D.(2006). *Son Kabadayı*, İstanbul, s. 15.

nüfus kaydında Of'ta görülen Canoğullar⁹ 1900'lü yıllardan itibaren Baştımar köyünde görülmektedir. O tarihe kadar köyün sakinlerinden olan Ceylanoğulları ve Hacı Yakuboğulları ailelerinden arazi satın almak yoluyla bu köye yerleşmişlerdir.

Bugün ailenin üçüncü kuşak torunlarından Kemal CAN'ın elindeki belgeye göre (Kemal CAN, Orman Mühendisi İstanbul Orman Bölge Müdürlüğü, Maslak, İstanbul) Ceylanoğullarına ait babasından kalma araziye otuz Osmanlı altınına satan Halime Hanım'ın satış belgesi bulunmaktadır. Bu belgeye göre ailenin elindeki arazi ve evler belgenin intikal tarihinden evvel Ceylanoğullarına aittir. Bu satış belgesiyle ortaya çıkan tarihi bir gerçek ise Canoğulları ailesinin Baştımar köyüne hangi tarihte geldikleri ve sahip oldukları arazileri belgelemektedir. Ailenin elindeki belgelerde ortaya çıkan bir hakikat de, mensup oldukları soyun ve geldikleri yerin ortaya çıkmasıdır.

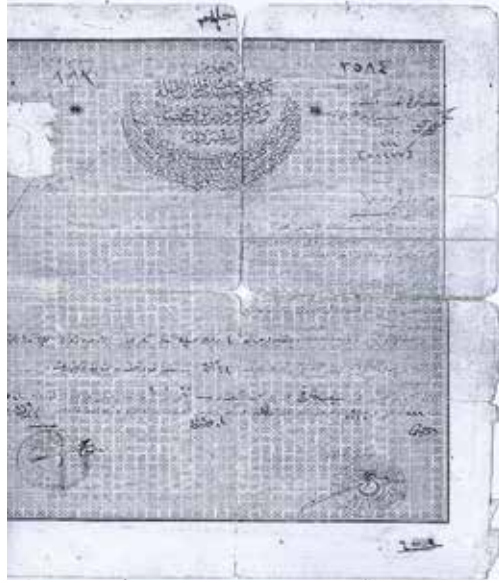

KEMAL CAN ARŞİVİNDEN- ARAZİ SATIŞ BELGESİ

Diğer bir belgemiz Erzurum'un İspir ilçesinden bir "İstiklâl Madalyası" vesikasıdır. Kurtuluş tarihimizi aydınlatacak bir çalışmaya konu olan İspirli İskender namına düzenlenmiş olan belge, tarihi öneme haiz bir belgedir. Erzurum İspir kazasından

9 Demircioğlu, S.(2011). Süleyman Bilgin, *Of Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul, ss.23-32.

Yakupoğlu İskender, İstiklal Savaşı'nda Van Hudut Alayı'nda Makineli Tüfekçi Fırkası'nda ihtiyat zabiti olarak bulunmuş ve kendisine 30 Mayıs 1926 tarihli ve 869 numaralı kanunun ikinci maddesi gereğince Kafkasya Milli Ordusu'nda vazife aldığına dair bir kırmızı şeritli İstiklal Madalyası verilmiş ve belgelendirilmiştir.

İHTİYAT ZABİTİ VESİKASI

Bu belge, Kafkasya Milli Ordusu üzerinde çalışma ve araştırma yapanlara çok yardımcı olan bir belgedir. Bugün oğlu tarafından babadan kalma evrak-ı metruke olarak saklansa da, Kafkasya Milli Ordusu'nun varlığından bahsetmesi tarihi araştırmalar için çok mühim bir vesikadır. (Necati ALTAY, Erzurum'da ikamet etmekte olup, babasından intikal eden belgeleri yadigâr olarak sergilemektedir.)

İSTİKLAL MADALYASI VESİKASI

Diğer bir özel arşiv materyalimiz ise Trabzon merkezde ikamet eden Süleyman Sırrı KUTLU'ya aittir (Süleyman Sırrı KUTLU, İskender Paşa Mahallesi İdeal sokak No.13/5 Trabzon). Süleyman Bey, aslen Trabzon'un Sürmene ilçesinden olup bugün halen Trabzon'da ikamet etmektedir. Dedesinden intikal eden onlarca arşiv vesikasını tarafımıza sunmuştur. Vesikalardan anlaşıldığı üzere Süleyman Bey'in dedesi Hacı Emin Efendizade Safvet Efendi, Rumi 19 Haziran 1321 (Miladi 2 Temmuz 1905) tarihinde Sürmene Mekteb-i Rüşdiyesi'nden mezun olup Osmanlı Devleti'nin çeşitli merkezlerinde eğitimci olarak vazife almış bir Osmanlı aydını olarak görülmektedir. İntikal eden belgeler ve tuttuğu kayıtlarda nerelerde vazife aldığı, okuduğu ve okuttuğu kitaplar, itina ile tutulmuş günlükler, bir Osmanlı aydınının intibaları açısından çok önemlidir. Bugün bu belgeler bir aile geleneğinden ziyade, dedelerinin varlığından haberdar olma anlayışıyla birleşmiş hafızayı arayan bir insanın çırpınıları olarak görülmektedir.

SÜLEYMAN SIRRI KUTLU'NUN DEDESİ-NE AİT MEZUNİYET BELGESİ

Bu ve buna benzer özel arşivlerin ülkemizin pek çok yerinde hatta her ailesinde bulunmaktadır, fakat insanlarımızın bilinçsizliği bu paha biçilemeyen kıy-

metlerimizi yok etmektedir. Çoğu insan, dedelerinden intikal eden yüzlerce ve binlerce belgeyi Eski Türkçe (Osmanlıca) bilmemenin verdiği sıkıntıyla imha ederek saklanmasına lüzum görmemiştir. Bu şuuruzluk tarihimizin yok edilişiyile eşdeğer bir tahribattır. İnsanoğlu benliğini koruduğu müddetçe var olabilecek, kendisinden ve kendisine aktarılanın idrakine sahip olabildiği sürece mirasını koruyabilecektir.

İnsan, ancak kendine has bir şura sahip olabilmesi için dokümanlara ve delillere ihtiyaç duyar¹⁰. Arşivler, sosyal varlık olan insana dayalı belgelerdir. Onlar, insanın sürekliliğinin ve dünyadaki hayat şartları içerisindeki değişikliklere uyumun delilleridir. O halde arşivler, tarih boyunca insanın sahip olduğu şuurulu hafızanın temelleridir. İnsanlık tarihine ilave edilen her şey, insanı daha iyi tanımamıza ve insan tabiatını daha iyi anlamamıza vesile olur. Arşivlerin, temel sosyal rolü de işte budur¹¹. Bu vesile ile özel arşivlerin saklanması ve korunmasının ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özel arşivleri bir hak arama ve belgeleme olarak düşünsek bile aslında onlar, birer tarihi vesika olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem de millî kültürümüz ve hafızamız olarak.

Kaynakça

Alikılıç, D.(2009). "Arşiv Şuuruna Sahip Olma" *Tülin Aren Armağanı*, İstanbul, s.21.

Alikılıç, D.(2004). *İrisan Beyleri*, İstanbul, s.114.

Aren, T.(1998). "Özel Arşivler ve Kamu Arşivlerin İlişkileri", *I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998(Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, s.524.

Belgelerle Arşivcilik Tarihi, Ankara, 2000, c.2, s.3.

Bınark, İ.(1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, Ankara, s.6.

Delmas, B.(1991). *Arşivler*, Çeviri: Nihal Somer, Ankara, s.1.

Demircioğlu, S.(2011). Süleyman Bilgin, *Of Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul, ss.23-32.

Kılıç, M. D.(2006). *Son Kabadayı*, İstanbul, s. 15.

Küçükdağ, Y.(1998). "Mahalli Arşivinin Kurulması", *I. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998(Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, s.223.

Özdemir, H.(2006). "Uluslararası İhtilafların Çözümünde Arşivlerin Rolü", *Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu(Tebliğler-Tartışmalar)*, Ankara, s.65.

10 Delmas, B.(1991). *Arşivler*, Çeviri: Nihal Somer, Ankara, s.1.

11 Alikılıç, D.(2009). "Arşiv Şuuruna Sahip Olma" *Tülin Aren Armağanı*, İstanbul, s.21.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE AMASRA OKULLARI (1889-1908)

AMASRA SCHOOLS AS REFLECTED IN THE OTTOMAN ARCHIVES (1889-1908)

ÖZET

Amasra kasabasında on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyılın başında kurulan okullarda Amasralı çocukların eğitim sorunları giderilmeye çalışılmıştır. Tanzimat öncesi revaçta olan sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin yetersizliği anlaşıldığından daha sıkı eğitim veren ibtidaî mektepleri kurulmuştur. Genel olarak Osmanlı toplumu ve özelde Amasralılar, kısa zamanda bu kurumları benimsemişler, yetkililerin teşebbüsleri ve halkın yardımları sayesinde bazı eğitim-öğretim faaliyetlerine girişmişlerdir. Ancak, bu süreçte birçok sorunun da yaşandığı anlaşılmaktadır. Esasında bu sorunların temelinde maddi yetersizlik yatmaktadır ki, fakir halkın da bunu kâmilten aşacak gücü bulunmamaktadır. Bununla beraber, öğretmenlerin ve halkın fedakârlığı sayesinde eğitimin sürdürülmesi yönünde önemli başarılar sağlandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amasra, Amasra Mekteb-i İbtidaîsi, Amasra Mekteb-i Rüşdiyyesi, İsmail Kemal Bey, Mustafa Zeki Efendi, Tahir Efendi, Veli Hoca.

ABSTRACT

Through the schools in Amasra built between the late 19th and early 20th centuries, educational problems of the children were dealt with. As the curriculum taught at the pre-Tanzimat children's schools was deemed insufficient, there established the primary schools that were giving a more strict education. Those institutions were adjusted and adopted in a short while both by the entire society in general and the Amasrans, and there were seen various educational efforts by the officials through the assistance of the people. It is evident that there were some problems though; financial deficiency being the main factor. Yet, it is clear that there had been prominent success through the help and self-sacrifices of both the people and educators.

Keywords: Amasra, Amasra Primary School, Amasra Secondary School, İsmail Kemal Bey, Mustafa Zeki Effendi, Tahir Effendi, Veli Hodja.

Nazmi EROĞLU

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: nazmieroglu@hotmail.com

Giriş

19. yüzyılda, Osmanlı sınırları içinde geçerli olan eğitim sistemine uygun bir şekilde Amasra'da yaşayan çocukların da eğitimden geçirildiği tahmin edilebilir. Mahalle veya sıbyan mektepleri olarak bilinen bu eğitim kurumlarında, Kur'an, namaz duaları ve biraz da yazı dersleri verilmekteydi¹. Bahsi geçen kasabada, ibtidaî (ilkokul) ve rüştiye (ortaokul) mektepleri kurulması, bunların sorunları ile ilgili konuya gelmeden önce genel birkaç hususu arz etmekte yarar görülebilir.

1 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I-IV, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1939-1941, c. I, s. 68-71.

Tanzimat döneminde -toplumsal baskı sebebiyle- sıbyan mektepleri ıslah edilemeden rüştiye mektepleri açılmıştır. 1862'de teşekkül etmiş olan bir komisyonda sıbyan mekteplerinin durumu, bu mekteplerin verimli hâle getirilmesi için alınacak tedbirler görüşmüş ve ıslahının gerekli olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla, okuma ve yazmanın bu mekteplerde iyi bir şekilde öğrenilmesi ve rüştiye mekteplerinde zorluk çekilmemesi yönünde tedbirler alınması üzerinde durulmuştur. Böylece, ibtidaî mektepler "rüştiye mekteplerine iyi talebe yetiştirecek birer yardımcı müessese hâline getirilmiştir"².

2 Ergin, a.g.e., c. II, 1940, s. 383, 387, 388-389.

Ancak, bu teşebbüs daha ziyade İstanbul'daki okullar için geçerli idi. İbtidai mekteplerin ıslahı, yeni mekteplerin açılması ve bunların taşrada yaygınlaştırılması için önemli adımlar 1871 senesinden sonra atılmıştır. Köylerde ve uygun görülen mahallede birer ibtidai mektep açmak için “*vakıftan, avarız akçesinden, aşara yapılan zamdan, fitreden, kurban derisinden, ianeden, salma suretiyle paradan*” ve uygun her vasıttan istifade edilerek kaynak temini ile mektep açılması düşünülmüştür³.

Diğer taraftan, Tanzimat döneminde, ibtidai mekteplerin idaresini halka bırakan bir tutum izlenmiştir. Mahalle sâkinlerinden “tedrisat meclisi ve tedris meclisi şubeleri” teşkil edilmiştir. Maarif Nizamnamesi'nin (1870) dördüncü maddesine göre, bu mekteplerin inşa masrafları, öğretmenlerin maaşları ve sair masrafları mahalle veya köylerde bulunan cemaatlerden karşılanacaktır⁴.

Amasra'da “tespit edilen en eski mektebin” *Hacı Mehmed Ali* adlı hayırsever bir şahıs tarafından bir mescidin bitişiğinde açtırıldığı düşünülmektedir. Bu şahıs Büyük Liman tarafında bir mescit ve mektep yaptırdığı gibi Şah Mahallesi'ne de su getirmiştir. Kasabada ilk defa düzenli yazı derslerinin -tahminen 1850-1860 yıllarında- Hacı Mehmed Ali'nin kurduğu mektepte verildiği sanılmaktadır. Burada, *Tahir Efendi* adlı bir hocanın ders verdiği bilinmektedir⁵.

Kale içi mahallesinde bir taş binada tedrisat yapan “*Veli Hoca'nın Mektebi*”nde, önce erkek öğrencilere, sonra kız öğrenciler için bir sınıf daha açılarak ve bir de ücretli kadın öğretmen tutularak ders verilmiştir. Veli Hoca, buranın en emektar öğretmeni olduğundan okul bu isimle şöhret bulmuştur⁶.

Diğer taraftan, “Amasra Mekteb-i İbtidai Muallim-i Evveli” Veli Hoca tarafından kaleme alınan (13 Ocak 1889) ve Maarif Nezâreti'ne gönderilen bir vesikada, görevini hakkıyla yerine getirdiği halde birikmiş maaşlarını alamadığı ve bu sebeple muhtaç duruma düştüğü ifade edilmektedir. Bununla beraber, öğrencilerin üç aylık devam sürelerine ait bir jurnali de ekte gönderdiğini belirterek gereğinin

yapılmasını talep etmektedir⁷. Yaklaşık bir ay sonra Kastamonu Vilâyeti'ne gönderilmek üzere kaleme alınan yazıda ise, Veli Efendi'nin belirttiği durum özetlenerek gereğinin yapılması istenmektedir⁸.

İsmail Kemal Bey zamanında inşa edilen ilkokul

Bolu Mutasarrıflığı'na tayin edilen İsmail Kemal Bey'in (1884) bölgede giriştiği imar ve inşa faaliyetleri⁹ çerçevesinde -bu dönemde- Amasra'da bir kârgir ilkokul inşa edilmiştir. Maarif Nezâreti'ne yazılan bir mahzardan ve sair yazışmalardan anlaşıldığına göre bu okula İstanbul'dan bir öğretmen tayin edilmiş ve iki sene kadar eğitim devam ettirilmiştir. Daha sonra okul masrafları için hazırlanan bütçeye karşılık bulunamadığından bu eğitim kurumu kapanmakla yüz yüze gelmiş ve sorunu aşmak için halka müracaat edilmek zorunda kalmıştır. Halk büyük bir gayretle ayda üç yüz kuruş temin ederek okulun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış ve beş sene daha muallim-i evvel (başöğretmen) ile muallim-i sani (öğretmen) tedarik edilmiştir. Ancak, Amasra halkının fakirliği sebebiyle taahhüt edilen paralar zamanında elde edilememiş, neticede öğretmenler istifâ etmek zorunda kalmış ve böylece okul kapanmış, iki yüz kişiden ziyade öğrenci ise eğitim ve öğretimini tamamlayamamıştır.

Daha ziyade öğretmenlerin maaşları ödenemediğinden Amasra kasabasının ileri gelenleri¹⁰ sorunun

3 Ergin, *a.g.e.*, c. II, s. 389.

4 Ergin, *a.g.e.*, c. III, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1941, s. 725-726.

5 Necdet Sakaoğlu, *Çeşm-i Cihan Amasra*, İstanbul: Latin Matbaası, 1966, s. 206.

6 Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 207.

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT) 106/34. 1 Kanunusani 304/13 Ocak 1889.

8 BOA, MF.MKT 106/34. 30 Kanunusani 304/11 Şubat 1889.

9 Semavi Eyice, *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Ankara: TTK. 1965, s. 52.

10 Mahzardan okuyabildiğimiz isimler şunlardır: Sağır Osmanzade, ... (?), Sağır Osmanzade (Mehmed Tevfik), Kum karyesi Muhtar-ı evveli (mühür yazısından), Sormagir Mahallesi Muhtar-ı Evveli (mühür yazısından), *Zindan Mahallesi Muhtar-ı Evveli* (mühür yazısından), İbiş Ağazade, Terzioğlu, Sağır Osmanzade, Sarraf (?) Mustafa oğlu, Piri Ustazade, (üç isim okunamadı)...(?), Sekbanzade (İbrahim), Sekbanoğlu (Osman), Sağıroğlu (Hüseyin), Karahasanoğlu (Mehmed), Osman Ağa oğlu (Esseyid Osman), (...), Sabit Mehmed oğlu (Hüsnü ?), Ağa Mehmed oğlu Esseyid Mehmed, Aba Osman oğlu (Mustafa, 1314), Sahib Sai-zade (?), Halil oğlu, Haraoğlu (?) (Hüseyin), Gerzelioğlu (?) (İhsan Vehbi 315), Ali Usta oğlu (?) (Mustafa).

giderilmesi için Maarif'ten talepte bulunmuşlardır. Zira okulun devamı için yeniden temin edilen iki yüz kuruşun yetersiz kalacağı anlaşılmıştır. Bunun tafisi için bazı mahallerde eğitimle ilgili icra edilen çalışmalardan, "eğitim hissesinden" gerekli miktarda kaynak temin edilerek -ki, "kasaba fakirlerinin çocukları" derslere devam etmek istemektedir-râyet ve ehliyeti bilinen Ravza-i Terakki Mektebi muallimlerinden Sadık Efendi'nin gönderilmesiyle okulun canlanacağı ve halkın da ihya olacağı belirtilmiştir. Bununla beraber, halkın durumu ve taahhüt edilen meblağın teminindeki zorluklar düşünülerek muallim masrafları ile sair harcamalar için evkaf, medrese, avarız gibi gelirlerden gerekli meblağın tedariki konusunun Kastamonu Maarif Müdüriyeti'ne bildirilmesi talep edilmiştir¹¹.

Bu yazışmalardan okulun açık tutulması veya yeniden ihyası yönünde gösterilen gayretlerin nasıl bir netice verdiğine dair başkaca bir kayda rastlanmamıştır. Ancak, okulun adını (Amasra Mekteb-i İbtidaîsi ?) ve inşa edildiği mahalleyi bu yazışmalardan kesin olarak tespit edemedik. Bununla beraber, yazışmalardaki tarihlere yakın başka iki belgede Zindan Mahallesi'nde inşa edilen bir mektepten bahsedilmektedir ki, bu söz konusu ettiğimiz mektep olmalıdır. Fakat farklı bir mesele sebebiyle üzerinde durulan mektebin bir vakıf arazisinde, Topçuoğlu Ali adlı bir şahsın tasarruf ettiği bir arsada inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu şahıs, Sadâret'e gönderdiği bir arzualde, evinin yandığından ve bundan dolayı ailesi ile birlikte ortada kaldığından bahisle tasarruf ettiği arsaya kurulan mektebe karşılık kendisine bir bedel ödenmesini veya bir ev inşasını talep etmektedir¹².

Amasra Mekteb-i İbtidaîsi'nin 7 Ağustos 1900 tarihinde (Salı günü) düzenlediği imtihan sonucunda okulu başarıyla bitirenlere diploma verilmiştir. Örneğin, bu okulun öğrencilerinden Uzun Mustafa-zade Mustafa Avni Efendi, derslerini başarı ile geçtiği için istediği rüştiye mektebine imtihansız girebileceğine dair kendisine mezuniyet belgesi verilmiştir.

11 BOA, MF.MKT 456/45. (mahzar) 8 Mayıs 1315/20 Mayıs 1899; (orijinal numara: 179), 31 Mayıs 1315; (müsvedde, orijinal numara yine 179), 6 Temmuz 1315 tarih ve numaralı belgeler.

12 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 2269/25. 30 Teşrinievvel 1315; BOA, DH.MKT. 2453/95. 1 Şubat 1316.

Düzenlenen mezuniyet belgesi (şahadetname), Nahiyeye Müdürü Ahmed Fehmi, kâtip ve üyeler tarafından onaylanmıştır. İmtihan heyetinde başöğretmen ve öğretmenin yanında Maarif reisi, mümeyyiz olarak "topçu komutan vekili, subaylar, tahrirat kâtibi, Amasra sakinlerinden Sağırosmanzade, Hatibzade vs." bulunmakta idi. Hangi derslerin okutulduğu da diplomada belirtilmiştir: "Kur'an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal, Ahlak, Sarf-ı Osmanî, İmla, Kıraat, Tarih, Coğrafya, Hesab, Hüsn-i Hat"¹³.

Necdet Sakaoğlu'nun tespit ettiği diğer okulları kaydettikten sonra eğitim faaliyetleriyle ilgili sair yazışmalardan konuyu geliştirmeye çalışacağız.

"Müderriş Mektebi: Hisar-peçede çantı"¹⁴ tipinde bir binada tedarisat yapan ve Müderriş Mehmed Efendi tarafından okutulan bu okulda Arabi ve Farsî dersleri görüldü.

Müderriş Mektebi (?): (Adı meçhul Atinalı"¹⁵ bir hoca tarafından okutulan bu mektebin yeri hakkında bilgi edinilememiştir).

Tahir Hoca Mektebi: (Elifba Mektebi) Çekiciler çarşısının arkasındaki ahşab bir binada tedarisat yapılmaktaydı.

Hisar-peçe Mektebi: Haydar Hoca, Sofu Hoca ve Kadana Hasan Efendi'nin muallimlik ettiği bu okulun asıl hususiyeti, tahtaperde ile ortadan ikiye bölünmüş dershanesinin bir tarafında kızlar, diğer tarafında erkekler bulunur, aradaki pencere vasıtasıyla hoca, her iki tarafa da hitap ederdi. Bu okulların hepsi de üçer yıl süreli idiler"¹⁶.

Amasra Rüştiye Mektebi (Ortaokulu)

Kastamonu Valisi Mehmed Emin imzasıyla Maarif Nezâreti'ne gönderilen bir yazıda Amasra kasabasında bir rüştiye mektebinin (ortaokulun) açılışından bahsedilmektedir. Açılış tarihi padişahın doğum gününe denk getirildiğinden, muhtemelen, resmi görevliler ve halkın katılımıyla bir tören icra edilmiştir. Belgelerin düzenlendiği yıl esas alındı-

13 "20. Yüzyılın Amasra'sı", www.amasra.biz, 25 Kasım 2012 tarihinde ulaşılmıştır.

14 "Köylerde ormanlık bölgelerde, 20-25 santim çapındaki ağaç tomruğu yarmalarını üst üste dizip uçlarını kerterek birbirine geçirmek ve içeriden çamurla sıvamak suretiyle yapılan inşaat" İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2006, s.

15 Atina, Rize'nin Pazar ilçesinin eski ismidir.

16 Sakaoğlu, a.g.e., s. 207.

ğında okulun açılış tarihini -ve padişahın doğum yıldönümünü- 24 Eylül 1901 Çarşamba¹⁷ olarak tespit etmemiz mümkündür¹⁸. Valinin yazıyı kaleme almasının amacı, Bolu Mutasarrıflığı tarafından talep edilen bir muallim-i evvel (başöğretmen) ile ilgilidir¹⁹. Benzer bir yazıda, başöğretmen tayini Kastamonu Valiliği'nin tahriratında da belirtilmiştir. Nezaret bütçesinde bunun için karşılık olmadığından mahallince Maarif bütçesi dâhilinde kaynak tedariki için cevabî yazı söz konusu edilmektedir²⁰. Maarif antetli belgede ise, bahsi geçen yazının muhasebeye havale edildiği, ancak nezaret bütçesinde bunun için bir karşılığın olmadığı, mahallince Maarif bütçesi dahilinde bir karşılık bulunarak gönderilmesi gereği belirtilmiştir²¹.

“Amasra Mekteb-i Rüşiye Kısmı”ndan Celil Efendi'ye verilen rüştiye şahadet-namesinden (mezuniyet belgesi-diploma) elde edilen malumata göre bu okulda okutulan, ancak bir kısmı boş geçen dersler şu şekildedir: “*Kur'an-ı Kerim, Ulûm-ı Diniye, Musâhabât-ı Ahlakiye, Sarf ve Nahv-i Osmani, Tahrir ve Kitabet, İmla, Kıraat, Arabi (açık), Farsî (açık), Malûmat-ı Medeniye (açık), Hesab, Hendese, Coğrafya, Tarih, Hıfzû's-siha (açık), Eşya Dersleri ve Ziraat, Fransızca (açık), Resim, Hüsn-i Hat, Elişi, Ezber.*”

Kayıtlardan anlaşıldığına göre imtihanı düzenleyen, o sıralarda nahiyeye müdürü olan Mustafa Zeki'dir. Rüşiye Muallimi Hüseyin Fehmi, İbtidaîye Muallimi Ali Galib Hoca ve Muallim Hafız Hüseyin ise diğer sorumlulardır²².

İlave dersler okutularak rüştiye (ortaokul) diploması verilmesi

Kastamonu maarif müdürünün bağlı olduğu nezârete yazdığı yazıda, -muhtemelen Amasra İbtidai Mektebi'nin- kaynak sorununa işaret edilmektedir. Bununla beraber tedarik edilen karşılıkla daha ziyade tedrisatın genişletilmesine özen gösterilmesi

gereğini amir Amasra Maarif Şubesi Riyaseti'ne tebliğ olunan nezâret emirnamesine de dikkat çekilmektedir. Bunun hükümlerine uygun olarak tedrisat genişletilerek ve böylece *ilkokulu bitiren* çocuklara ek olarak fen dersleri okutulduktan sonra *rüştiye* diploması verilmesi düşünülmüştür. Son sınıfı teşkil eden erkek öğrencilere diploma verilmesi gerekli ise de bunlar hakkında ne yolda işlem yapılacağı bilinmemiş olduğu üzerinde durulmaktadır²³.

Diğer bir yazıda kaynak yetersizliği sebebiyle ödenek ayrılmasının mümkün olamayacağı ve bundan dolayı mahallince tedarik olunan karşılıkla tedrisatın tamamlanmasına özen gösterilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ancak, diploma konusunda çinkelerin devam ettiği anlaşılmaktadır. Zira, ilkokul diplomasını alarak okula devam eden talebeye program dâhilinde rüştiye dersleri dahi tedris ettirilerek şahadetname (diploma) verilmesi tabii görülmekte ise de, üç yıllık süre içinde okutulan rüştiye mektebi derslerinin altı ay zarfında ne suretle ikmal edildiği, rüştiye tedrisatının kimler vasıtasıyla nasıl ifa edilmekte olduğu anlaşılamadığı belirtilmektedir²⁴. Kastamonu Vilâyeti Maarif Müdürlüğü'ne yazılan yazı ile konu yeniden özetlenmekte ayrıca şu hususlar da ilâve edilmektedir: “Amasra ilkokulunun ortaokula dönüştürülmesi için iktiza eden tahsisata bütçede karşılık olmadığından şimdilik bahsi geçen mektepçe tedrisatın süresi idare-i maslahat olunması...”²⁵.

Mustafa Efendi'nin eğitime katkıları

Kastamonu Maarif Müdürü'nün ilgili bakanlığa yazdığı yazı ile sair yazışmalarda, diploma meselesi ve rüştiye mekteplerinde okutulan fen derslerinin tedrisat süresi hakkında daha önceki yazışmalara temas edilmektedir. Bu bağlamda, derslerin tamamlanması yönündeki nezâret emri tarihiyle (22 Nisan 1902) genel imtihan zamanı arasındaki sürede öğrencilerin özel olarak bir haylisinin tahsil gördükleri belirtilmektedir. Ayrıca, Başöğretmen Mustafa Efendi'nin marifetiyle ilkokul öğrencilerinin eğitimine engel olmadan derslerin işlendiği ifade edilmektedir. Neticede, Bartın Rüştîyesi muallimleri ve uygun sair yetkili zevât muvâcehelerinde imtihan

17 Padişahın (II. Abdülhamid) doğum tarihi 23 Eylül 1842 Cuma'dır.

18 BOA, MF.MKT. 620/3. (orijinal no: 95), 26 Şubat 1317/11 Mart 1902; “Abdülhamid II”, AnaBritannica, c. 1, İstanbul: Ana Yayıncılık, s. 27.

19 BOA, MF.MKT 620/3. (orijinal no: 95), 26 Şubat 1317/11 Mart 1902.

20 BOA, MF.MKT 620/3. (orijinal no: 66/241), 25 Mart 1318/6 Nisan 1902.

21 BOA, MF.MKT 620/3. (orijinal no: 66/95), 28 Mart 1318/10 Nisan 1902.

22 “20. Yüzyılın Amasra'sı”, www.amasra.biz.

23 BOA, MF.MKT 694/60. (orijinal no: 135), 18 Kanunusani 318/31 Ocak 1903.

24 BOA, MF.MKT 694/60. (orijinal no: 1182/109, 178), 6 Mart 1319/19 Mart 1903.

25 BOA, MF.MKT 694/60. (orijinal no: 178), 24 Mart 319/6 Nisan 1903.

edilecek yirmi kadar öğrenciye layık görüldüğü takdirde rüştiye diplomasının verilmesi lâzım geleceğine binaen gerekenin yapılması nezâretin iznine tabi olduğu kaydedilmiştir²⁶. Diğer taraftan bu uygulama da sorgulanmaktadır:

İlkokul ve ortaokulların üçer yıl süren tedrisatlarında her sınıfta, öğrencilerin günde üçer veya dörder ders okumaları gerekmektedir. Bu vecihle Amasra İlkokul Öğretmeni Mustafa Efendi yalnız ilkokul öğrencilerine günde en az dokuz ders vermeye mecburdur. Şu hâlde ilkokul öğrencilerinin derslerine hâle girmemek üzere rüştiye sınıflarını tedrise imkân bulunmayacağı açıktır. Bundan başka *Mustafa Efendi'nin rüştiye muallimliği ifaya keyfiyeti ve hele talebeden bir haylisini hususi surette rüştiye derslerini tahsil ettiklerine dair olan ifadenin sıhhati pek şüphelidir*. Bu sebebe binaen Amasra'da bir rüştiye mektebinin vücudu kabul edilemeyeceğinden *rüştiye şahadetnamesi verilmesi dahi mümkün olamayacağı düşüncesiyle keyfiyetin bir kere de Maarif Meclisi'ne havale edilmesi uygun görülmüştür*²⁷.

Diğer taraftan, Amasra ilkokulunda ortaokul sınıfı tesisinden beri pek az zaman geçmiş ise de öğrencilerin birçoğu özel şekilde tahsil gördüğü belirtilmiştir. Bununla beraber, öğrencilerin ifade edildiği şekilde öğrenimlerini tamamlamaları ve imtihanında başarılı olmaları şüpheli olduğundan bir rüştiyenin oluşturulması ve diplomalarının verilmesinin câiz olmayacağına altı çizilmiştir²⁸.

Amasra Rüştiye Mektebi'ne Mustafa Zeki Efendi'nin tayini

Amasra Nahiye Müdürü Ahmed Nuri'nin, "geçen sene" ahâli yardımlarıyla mükemmelen inşa olunan rüştiye mektebine tayinle ilgili maruzatına, kazâ makamı tarafından cevap verilmediği belirtilmektedir. Kastedilen okulun 24 Eylül 1901'de inşa edilen rüştiye mi, yoksa ilâve sınıflar konulan ilkokul mu olduğu tamamıyla anlaşılamadığını belirtmeliyiz. Zira belgenin tarihi Şubat 1904 olduğuna göre "geçen sene inşa edilen" tabiriyle 1903 tarihi

anlaşılmaktadır. Aynı yazıda sorunların üç seneden beri sahipsiz kaldığı işaret edilmektedir ki, şu halde 1901 tarihi elde edilmektedir. Ancak, bahse konu olan rüştiye mektebi olması durumunda, Amasra İlkokulu'na ilâve dersler konularak ortaokul diploması verilmesini anlamak da zorlaşmaktadır. Zira ilkokulu bitiren çocukların gidebilecekleri bir ortaokul bulunduğundan buna gerek olmadığı da akla gelmektedir. Bununla beraber, işgüzarlıkla hızlı bir eğitime tabi tutulan öğrencilere diploma verilmesi durumu da söz konusu olabilir ki, zaten yetkililerin böyle bir uygulamayı kabul etmekte hayli zorlandıkları anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, 1901'de açılış tarihini tespit ettiğimiz²⁹ rüştiye mektebi faaliyetine devam ederken, İsmail Kemal Bey zamanında inşa edilen ibtidaî mektebe de ilâve dersler konulmuş olabilir. Fakat tarihlere ve diplomaya dair ifadelerle bakılacak olursa yazışmalarda konuların iç içe girdiği görülmektedir. Bunun bir nedeni de okulların veya okulun yeri ve isminin açık olarak belirtilmemesidir.

Sakaoğlu'nun ifade ettiği hususları da burada not etmemiz gerekir:

*"İttihatçı Mustafa Zeki Efendi Küçük Liman kıyısındaki ahşab binada rüştiyeye muadili bir okul açarak faaliyete geçmiş, tek başına üç devre olan gençler; Bartın'daki resmi rüştiyenin bitirme imtihanlarına katılarak diploma alırlarmış. Bu şekilde 1920'ye kadar hizmet gören ve Amasra'ya birçok münevver kazandıran özel rüştiye, Mustafa Zeki Efendi'nin Amasra'dan ayrılışı ile kapanmış, mezkûr binada ise önceden olduğu gibi ilmektepedrisatına devam edilmiştir"*³⁰.

Diğer taraftan, Ahmed Nuri'nin yazısında, eğitimdeki başarısızlığın yetkililer tarafından da bilindiği, ancak üç seneden beri sahipsiz kaldığı, fakat yine de okulda derslerin işlendiği ifade edilmektedir. Bu arada Kastamonu Mekteb-i İdadisi'nden mezun bir şahıs ilkokula tayin edilmiştir. Kısa sürede, ikmal suretinde derslerin belde çocuklarına verildiği, ayrıca bazı derslerin dahi işlenerek Bartın

26 BOA, MF.MKT 694/60. (orijinal no: 30), 3 Mayıs 319/16 Mayıs 1903; (orijinal no: 2625/319), 31 Temmuz 319/13 Ağustos 1903

27 BOA, MF.MKT 694/60. (orijinal no: 2625/319), 31 Temmuz 319/13 Ağustos 1903.

28 BOA, MF.MKT 694/60. (Orijinal no: 37) 2 Ağustos 319/15 Ağustos 1903.

29 Rüştiye imtihanına memur Maarifreis vekili tarafından 21 Temmuz 1902 tarihli düzenlenen bir davetiyede, 22 Temmuz'da Rüştiye Mektebi öğrencilerinin genel imtihanlarının yapılacağı ifade edilerek, "İlgililerin okulda bulunmaları rica ediliyor." Bu da, rüştiyenin daha önceki bir tarihte açıldığını göstermektedir. ("20. Yüzyılın Amasra'sı", www.amasra.biz).

30 Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 207.

mümeyyiz heyeti huzurunda hususi surette üç sınıf rüştiye imtihanlarının icrasıyla on bir öğrenci ortaokul (rüştiye) diploması aldığı belirtilmektedir.

Bu açıklamanın sonunda, “yetenekleri ve bilgisi yetkililer tarafından da bilinen” Mustafa Zeki Efendi’nin bahsi geçen mektebin başöğretmenliğine tayin edilmesi üzerinde durulmaktadır³¹. Diğer taraftan, öğretmenin tayini ile ilgili yetkinin Maarif-i Umumiye Nezâreti’ne ait olduğundan keyfiyetin bu makama bildirilmesi anlatılmaktadır³². Ayrıca, konunun bakanlığa da arz edildiği, -halkın ilme verdiği önem sonucu yapılan bağışlarla- inşa edilen mektebe tayinle ilgili hususların liva maarif komisyonu tarafından incelendiği ifade edilmektedir³³.

Diğer bir yazıda, rüştiye mektebi muallimliğine “mahallince seçilmiş” Mustafa Zeki Efendi ile ilgili hususlar kaydedilmektedir. Bununla beraber, bahsi geçen bölgede rüştiye mektebi tesisi ve açılması hakkında daha önce Kastamonu Maarif Müdüriyeti’nden vuku bulan yazı üzerine, bütçenin uygun olmaması sebebiyle tahsisat verilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilmiştir. Bu sebeple mahallince tedarik olunan karşılık sonucunda derslerin genişletilmesine özen gösterilmesi hususu cevaben Maarif Müdüriyeti’ne emredilmiştir. Bunun yanında, sonradan ödenek verildiğine dair keyfiyet muhasebeye havale edilmiştir. Ancak, bütçenin sıkıntılı durumu yeniden tahsisat verilmesine engel olduğundan mahallince bir karşılık tedariki mümkün olduğu hâlde durumun Kastamonu Vilâyeti’ne bildirilmesi istenmiştir³⁴.

Vilayete gönderilen yazıda öğretmen için yeniden ödenek ayrılamayacağı, kaynağın, mandıra evkafı veya sair yerlerden karşılanması için gereğinin yapılması ifade edilmiştir³⁵. Kastamonu Maarif Müdürlüğü, ilgili bakanlığa yazdığı yazısında, ahâli yardımlarıyla Amasra kasabasında vücuda getirilmiş olan gazhane vâridâtından ve talebeden sağ-

lanan tedrisat ücretinden Mustafa Zeki Efendi’nin maaşının karşılandığı belirtilmiştir. Ayrıca, “Bartın Meclis-i İdaresi” önünde imtihanı icra edilerek kazandığı belgesinin (itimad-namesinin) nezâret tarafından onaylanmak üzere özgeçmişini ile gönderildiğinden gereğinin yapılması talep edilmiştir³⁶.

Neticede, Mustafa Zeki Efendi’nin özgeçmişini ve maaşı ile ilgili belgeler Kastamonu Vilâyeti Maarif Müdürlüğü’ne gönderilmiştir. Özgeçmişinde, aylık iki yüz kuruş maaşla 26 Haziran 1900’da göreve başladığı belirtilmiştir. “Amasra Mekteb-i İbtidaisi” muallimliğinde müstahdem Mustafa Efendi’nin mahallince temin olunan karşılığı, almakta olduğu iki yüz kuruş maaşla memuriyetinin kabulü meclisçe uygun görülmüş ve ehliyetnamesi tasdik edilmiştir³⁷.

Mustafa Zeki Efendi’nin sosyal faaliyetleri

Diğer bir husus, Amasra Rüştiye Mektebi, yöneticileri, öğrencileri ve velilerinin sosyal olaylara karşı duyarlılığıdır. Trablusgarp ve Balkan savaşları sürecinde (1912) gazilere verilmek üzere başka okulların da katkılarıyla “iki yüz seksen kuruş yirmi para” toplanarak ilgililere gönderilmiştir³⁸. Bu organizasyonun Mustafa Zeki Efendi’nin katkılarıyla gerçekleştirildiği tahmin edilebilir. Zira Mustafa Zeki Efendi, siyasi konuları sıkı bir şekilde takip etmektedir. Vatanperverlik saikasıyla taraftar olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgisine dair bir şüphe sonucunda Meşrûtiyet’in ilanından önce Amasra’ya sürgün edilmiştir. Ancak, burada da davasından vazgeçmemiş, gençlere Cemiyet’in de benimsediği düşünceleri anlatmaya gayret etmiştir. İttihatçılığın en önemli özelliği olan gizli faaliyetlerin Amasra’da Mustafa Zeki Efendi tarafından -bazı yetenekli ve gözüaçık şahıslarla gizli toplantılar düzenleyerek yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, “*camî kürsüsüne çıkıp halka da ‘selaten tüncina okumakla harb kazanılmaz, harb, silâh, para ve siyasetle kazanılır’ şeklinde uyandırıcı fikirler aşılama*” çalışmıştır. Hâsılı, bu tutumu bahsi geçen yardımların toplanmasında önemli katkıların olduğunu akla getirmektedir³⁹.

31 BOA, MF.MKT 694/60. (Orijinal no: 16), 21 Kanunusani 319/3 Şubat 1904.

32 BOA, MF.MKT 694/60. (Orijinal no: 178), 31 Kanunusani 319/13 Şubat 1904.

33 BOA, MF.MKT 775/39. (Orijinal no: 462), 1 Şubat 319/14 Şubat 1904.

34 BOA, MF.MKT 775/39. 27 Mart 320/9 Nisan 1904.

35 BOA, MF.MKT 775/39. (Orijinal no: 170), 6 Nisan 320/19 Nisan 1904.

36 BOA, MF.MKT 881/3. (Orijinal no: 48), 17 Mayıs 321/30 Mayıs 1905.

37 BOA, MF.MKT 881/3. 19 Ağustos 321/1 Eylül 1905; (Orijinal no: 52), 27 Ağustos 321/9 Eylül 1905.

38 BOA, MF.MKT 1183/18. 12 Kanunuevvel 328/25 Aralık 1912.

39 Sakaoğlu, a.g.e., s. 207.

Diğer taraftan, Mustafa Zeki Efendi, II. Meşrûtiyet öncesinde dahi yetkililer tarafından takdir edildiğinden bir nahiye müdürlüğüne tayini hakkında yazışmalar bulunmaktadır (5 Mayıs 1907)⁴⁰. Ancak, Amasra Nahiyesi Müdürlüğü'ne tayini Meşrûtiyet'in ilanından sonra gerçekleşmiştir. Diğer taraftan, 1920'lere kadar öğretmenlik görevini sürdürdüğüne dair bilgi bulunmaktadır⁴¹. “*Amasralıların Mustafa Zeki'nin kasabadan ayrılmaması için, Küçük Liman'da Direklikaya'ya bakan bir burç üzerinde iki katlı güzel bir ev yapıp kendisine hediye etmeleri ilginçtir (...) Mustafa Zeki Bey, 1920'ye doğru Amasra'dan ayrılmış, sürgüne gönderilmiş, daha sonra İstanbul'a yerleşerek uzun zaman ticaretle uğraşmıştır*”⁴².

Sonuç olarak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında başlayan okullaşma faaliyetleri küçük bir sahil kasabası olan Amasra'da da görülmektedir. Bu faaliyetlerin, yetkililerin gayretleri, öğretmenlerin fedakârlıkları ve fakir durumda olan halkın yardımları sonucu gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu süreçte bir hayli maddi sorunların yaşandığı malumdur. Diğer taraftan, belgelerde yer alan kayıtların insicamına uygun bir şekilde yazılan metnin, hatırat türü -yazıyı daha akıcı, tamamlayıcı ve anlaşılır hâle getiren- kaynaklardan mahrum olması büyük eksikliklerdir. Ancak tarihinin, elindeki malzemeye göre hareket etmek gibi bir zorunluluğu bulunmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.MKT 2269/25, 2453/95, 1164/45
MF.MKT 106/34, 456/45, 620/3, 694/60,
775/39, 881/3, 1183/18

Araştırma Eserleri

“Abdülhamid II”, AnaBritannica, c. 1, İstanbul: Ana Yayıncılık

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2006

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*, I-IV, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1939-1941

Eyice, Semavi. *Küçük Amasra Tarihi ve Eski Eserleri Kılavuzu*, Ankara: TTK. 1965

Sakaoğlu Necdet., *Çeşm-i Cihan Amasra*, İstanbul: Latin Matbaası, 1966

“20. Yüzyılın Amasra'sı”, www.amasra.biz, 25 Kasım 2012 tarihinde ulaşılmıştır

Not: *Dergimizin 13. sayısında “Amasra'da Bahriye Mektebi Açılması Teşebbüsü (1883-1884)” başlığı altında yayımlanmış olduğumuz makalede “Maarif hisse-i ianesi” tabiri “Maarif-i Hâssa ianesi” şeklinde okunmuştur. Düzeltir, özür dileriz.*

40 BOA, DH.MKT 1164/45. 6-22 Nisan 323/ 19 Nisan, 5 Mayıs 1907.

41 Sakaoğlu, a.g.e., s. 207.

42 “20. Yüzyılın Amasra'sı”, www.amasra.biz.

CABBARZADE (ÇAPANOĞLU) CELALEDDİN PAŞA İLE BAYEZİDOĞLU SÜLEYMAN BEY'İN MÜCADELESİ VE MARAŞ'A VALİ OLMA HİKÂYESİ

THE STRIFE BETWEEN CABBARZADA (CHAPANOGLU) JALALADDIN PASHA AND BAYAZIDOĞLU SULEIMAN BEG AND THE STORY OF BECOMING THE GOVERNOR OF MARAŞ

Mehmet Akif TERZİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, E-posta: mehmetakifbey@gmail.com

Osmanlı tarih araştırmalarında arşiv kaynaklarının ne kadar önemli olduğu arşiv kaynaklı yapılan her araştırmada kendini bir kez daha göstermektedir. Nitekim Maraş tarihi üzerinde yaptığımız arşiv araştırmaları neticesinde günümüze kadar yanlış olarak gelen birçok bilgiyi düzeltme ve kamuoyu ile paylaşma imkânı bulduk. Bunlardan bir tanesi de Maraş'ın tarihi ile bütünleşen idarecileri arasında Vezir Kalender Paşa¹ kadar yeri olan önemli şahsiyetlerden Süleyman Paşa hakkındaki bilgilerdir. Süleyman Paşa'nın kim olduğu hakkında günümüze kadar gelen bilgiler eksik ve yanlış olarak ortaya konmuş ve öyle devam edegelmiştir. Konu hakkında Osmanlı arşiv belgeleri içerisinde yapmış olduğumuz teferruatlı araştırmalar sonucunda ortaya çıkan belgesel nitelikteki bu hikâyeyi okuyucularla paylaşmak istedik.

Bugüne kadar tüm kitap ve bilgi neşirlerinde, hatta Mehmet Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'sinde dahi Süleyman Paşa, Kalender Paşa'nın oğlu olarak kaydedilmiştir². Oysaki Süleyman Paşa, eski Maraş valisi Vezir Kalender Paşa'nın oğlu değil, yeğenidir. Babası, Bayezitoğlu Yusuf Bey, annesi ise Kerimkızı Kara Fatma Hatun'dur. Süleyman Paşa'nın babasından daha çok annesi meşhure bir kişi olmasından dolayıdır ki tarihi belgelerde Paşa olana kadar annesine izafeten *Kerimkızı oğlu* diye ifade bulunmaktadır. Bu bilgiden yola çıkarak annesi Kara Fatma'nın meşhureliğinin nereden geldiği hususuna belgelere

1 Kalender Paşa hakkında teferruatlı bilgi için bkz: Mehmet Akif Terzi, *Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi*, İstanbul, 2010.

2 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996. c.V, s.1545.

bir göz attığımızda yine bugüne kadar yazılanlardan oldukça farklı bilgilerle karşılaştık.

Gerek basılı yayınlarda ve gerekse elektronik ortamlardaki birçok kaynakta Kara Fatma'nın dönemin Maraş valisi Vezir Kalender Paşa'nın hanımı olduğundan bahsedilmekte ve hatta hayali bir senaryo ile evlilikleri destansı bir şekilde anlatılmaktadır. Vesikalarda bazen Kerimkızı ve bazen de Kara Fatma olarak zikredilen bu cengâver Türkmen kadını mensubu olduğu Abdülkerimoğlu cemaatine izafeten “Abdülkerimkızı, ya da Kerimkızı” lakabıyla meşhure olmuştur³. Kara Fatma, Kalender Paşa'nın Maraş valiliği sırasında onun kethüdası ve voyvodası olarak görev yapmıştır⁴. Andırın taraf-

3 Kara Fatma, mensubu olduğu Abdülkerimoğlu cemaatine izafeten “Abdülkerimkızı, ya da Kerimkızı” lakabıyla meşhure olmuştur. Esas olarak Karaman Yörüklerinden olan Abdülkerim, muhtemelen 16. yüzyılda Kars-ı Maraş'a (Kadirli yöresi) gelip yerleşmiş ve bir süre sonra kazandığı güç ile etrafına Bozdoğan yörüklerini toplamıştı. Bölgede oluşan bu cemaate de kendi ismine izafeten Abdülkerimoğlu ya da Kerimoğlu Cemaati adı verilmiştir. Genellikle Andırın civarında yurt tutmuşlardır. Nitekim 1690'lı yıllarda Osmanlı tarafından tutulan defter kayıtlarında bu topluluk Yörük Cemaati olarak kayd edilmiştir. (Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı, (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005, s. 89).

4 “... Bundan mukaddem Kalender Paşa hazretleri müddet-i vafireden beri eyâlet-i Mar'aş'a mutasarrıf

larının iltizamını Kalender Paşa adına Kara Fatma toplamaktadır. Oldukça gözü pek bir kadın olan Kara Fatma'nın emrinde, yaklaşık beş yüz atlı adamı bulunmaktadır⁵. Kara Fatma'nın hüküm sürdüğü bölge içinde hakkında oldukça fazla şikâyetler geldiğini arşiv belgelerinden müşahede etmekteyiz. Gelen şikâyetlerden anlaşıldığına göre yanındaki adamlarının ahaliye karşı takındığı tutum ve davranışlar ahaliye canından bezdirmişti. Haksız yere ahalden mal gasp etmekte, direnenlere adamları vasıtasıyla zor kullanmaktaydı. Bu şikâyetlerin ne derece haklı ve doğru olduğunu tespit etmek elbet mümkün değildir. Ancak Kalender Paşa'nın Maraş valiliği görevinden alınarak Ankara'ya sürgün olmasından sonra Maraş valisi olan Hüseyin Paşa, halktan gelen yoğun şikâyetler üzerine Kara Fatma hakkında tahkikat açtırmış, gözünü korkutmak için yakalatarak Maraş mahkemesinin nezarethanesinde birkaç gün kapattırdıktan sonra bir müddet de Müftü Efendi'nin konağında hapsedirmişti. Kalender Paşa'nın Maraş valiliğinden azledilmesi ile Malikâne usulüyle işlettiği topraklar ve yetkileri elinden alınan Kara Fatma, içinde bulunduğu durumu kabullenemiyor, kendisini halen o bölgenin hâkimi ve sahibesi gibi görüyordu. Bu düşünce içinde icraatlarına devam etmek isteyen Kara Fatma hakkında şikâyetler artarak devam edince Hüseyin Paşa bu durumu bir yazı ile Sadaret'e bildirmiş ve ne yapılması gerektiği hususunda görüş istemiştir. Bir erkek olsa belki de şimdiye kadar idam edilebilir ya da başka tedbirlerle bertaraf edilme ihtimali üzerinde durulabilirdi. Ancak şikâyet edilen bir kadın; üstelik ayan bir ailenin gelini olunca bu konuda çözüm üretmekte zorlanılmaktadır. Sadaret bu hususta bir formül bularak Kerimkızı Kara Fatma'nın Sivas'a sürülmesi ve orada ikametinin sağlanması

olup eyyâm-ı tasarrufunda etrâf-ı nevâhilerin karındaşı avreti Abdülkerîm kızı dimekle meşhûre hâtûnu voyvoda nasb ve fukarâ ve zu'afâ üzerine zulm ı ta'addileri hadden efvân ve re'âyâ ve berâyâ perişân ve perâkende olup deryâ-yı gammda müstağrak iken hâlâ vâli-i vâlâ-şân-ı Haleb devletlü Celâleddîn Mehmet Paşa hazretlerine Mar'aş ilhâkan tevcîh-i Hümâyûn buyrulduğı ol makûle diğer-gûn fukarâlar haklarında ni'met-i uz mâ bilip saltanat-ı seniyyeye da'avât-ı hayriyye isticlâbına müdâvetmede olup mezkûre avretin zulm ü ta'addisinden halâs olduklarından fukarâ ve zu'amâ id-i ekber idüp ... (BOA, C. DH, 11028/1).

5 BOA, HAT, 645/31594.

için Maraş ve Sivas valilerine emir yolladı⁶. Sürgün kararı ile karşı karşıya kalan Kerimkızı Kara Fatma teslim olmayarak dağlarda aşiretlerin içerisinde saklandı. Eski konumuna tekrar gelebilmek ve kendine yapılan haksızlığın intikamını almak için hem çevresini hem de civar aşiretleri valiye karşı isyana teşvik etmeye başlayan Kara Fatma, aşiret ağalarına yazılar göndererek kendisine destek toplamaya gayret ediyordu. Aşağıda da anlatılacağı üzere Maraş tarihinde derin izler bırakan Kara Fatma hakkında oğlu Süleyman'ın Paşa unvanı ile Maraş'a vali olmasından sonra şu ana kadar herhangi bir kayda rastlayamadık.

Çapanzade Mehmet Celeleddin Paşa'nın Maraş'a Ettiği Zulüm

Önceleri Andırın, Yenicekele, Camustil ve civarının iltizamı Süleyman Bey ve ailesinin elinde idi. Annesi Kalender Paşa'nın kethüdalığını yaparken, Çapanzade Mehmet Celeleddin Paşa'nın Maraş valisi olmasıyla birlikte annesi gibi kendisinin de kaderi değişmiş ve bölgelerinde idareci iken birdenbire eşkıya konumuna düşmüştü. Mehmet Celeleddin Paşa Çapanoğullarından olup babası dönemin Bozok valisi Süleyman Paşa'dır. Babasının merkezdeki ağırlığından dolayı vezir yapılmıştır. Sadaret'te hatırı sayılır bir ağırlığı vardır. 1806 yılındaki Osmanlı-Rus savaşına katılmıştır. Kendi birliği ile Balkanlar'da *Moskof*'a karşı İbrail Kalesi önünde kahramanca mücadele vermiş ve 1807 yılı Kasım'ında tekrar sefer öncesindeki görevi olan Sivas Valiliği'ne dönmüştür⁷. Savaştan döndükten sonra kendisi Sivas valisi olduğu halde Maraş Valisi Vezir Kalender Paşa'nın Maraş dâhilindeki Ayntab, Kars-ı Zülkadriye, Zamantı ve Elbistan kazalarının iltizamlarını usule aykırı olarak kendisine bağlatmıştı. Bu usulsüzlüğü Kalender Paşa'nın Sadaret'e yolladığı ve tekrar hakkı olan yerlerin kendisine bağlanması talebini içeren belgeden müşahede ediyoruz⁸. Usulsüz olarak yapılan bu tahsisat, elimizdeki belgelere göre iki paşa arasındaki ilk ihtilaftır.

Celeleddin Paşa'nın ikinci kez Maraş Valisi olmasıyla birlikte malikânesi tümüyle elinden alınan Süleyman Bey ve bölge ahalişi perişan bir hale düşmüştü. Vali bu bölgenin gelirini toplama işlerini kendi adamlarına vermiş ve bölge halkıyla zıtlasmaya başlamıştı. Celeleddin Paşa'nın Ma-

6 BOA, C.DH, 229/11428.

7 BOA, HAT, 1367/54143.

8 BOA, C. ML. 212/8721.

raş'taki idareciliği ile ilgili şehrin ileri gelenlerinden ve halktan bu dönemde İstanbul'a oldukça fazla şikâyetler gidiyordu⁹. Bu şikâyet dilekçelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre Celaleddin Paşa'nın ikinci kez Maraş'a tayin tarihi olan Şubat 1820'den, Şark cephesine tayin olduğu Kasım 1821 tarihine kadar geçen yaklaşık bir buçuk yıl içerisinde Maraş ahalisi tarafından Celaleddin Paşa'ya *yatak, konak, hademe ve mübaşir* ve sair masraflarından başka seksen yükü aşkın akçe verilmişti. Bu süre zarfında dokuz kez mütesellim değişmiş; her bir mütesellim değişiminde mütesellimin gerek tayin ve gerekse yol ve barınma masrafları halkın üzerine yüklenmekteydi. Bütün bunlar yetmezmiş gibi Celaleddin Paşa üç yüzü aşkın çocuğu zorla alıkoyarak hizmetine almıştı. Şehrin içinde başıboş vaziyette gezen adamları sebepsiz yere fukara ahaliyi çarşıda herkesin gözü önünde öldürmüşlerdi. Adamlarının yaptığı bu çirkin olaylar Celaleddin Paşa'ya şikâyet edildiğinde ise Paşa "*Osmanlı hali böyledir*" diye cevap vermekteydi. Bir valinin adamları tarafından yapılan kanunsuz muameleler için takındığı bu tutum halkın ne kadar sahipsiz olduğu ve devletin o dönemde içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Valinin bu tutumu şehirde bütünüyle korku yaratmakta, ahali can ve mallarının emniyetinden şüpheye düşmektedir. Bütün bu olup bitenlere karşın halkın ileri gelenlerinden bu kanun ve nizam bilmez idarecilere karşı bir tepki de gelmemesi için bir başka düşündürücü boyuttur. Ayan ve vucûh dediğimiz halk önderleri de korkularından sinmiş ve vurdumduymazlık içerisine girmişlerdir. İran ile meydana gelen anlaşmazlık üzerine çıkan savaşta şark cephesine tayin emri çıkan Celaleddin Paşa, bu defa da seferberliği bahane ederek ikamet ettiği Antep'ten Maraş'a geldiğinde voyvodası aracılığı ile halktan *kudumiye*¹⁰ ve *cerime akçesi*¹¹ adı altında defalarca para

toplatmıştır. Üstelik bu para toplamalar esnasında *hizmet-i mübaşiriye* adı altında köylüden yine para alınmaktadır. Bölgeye kim gelirse *kudumiye akçesi*, bunları duyuranlara *müjde akçesi*... derken kısacası her yapılan şey ahalden para almak için bir bahane olmaktadır. Bu yapılanlar Celaleddin Paşa'ya söylendiğinde ise duymazlıktan gelmektedir.

Şark seferindeki görevi sonrasında tekrar Maraş'a dönmek için yola çıkan Celaleddin Paşa, Bozok tarafından da yaklaşık üç bin askeri kendi saf-larına katmış, birlikte Elbistan tarafından Maraş'a girmişlerdi. Paşa'nın askerleri girdikleri bölgelerden bağ ve bahçeleri yağmalayarak geçiyordu. Çiftçinin yaptığı bütün emekler heba olmaktadır. Bölge sakinleri derdini anlatacak bir kimseyi bulamıyordu. Ahali canından bezmiş ve vatanları olan Maraş'ı terk etmeye başlamıştı. Halk artık Maraş'ın, "*ahvâl-i fukarâyı bilir bir vezire tevcih buyrulmak*" niyâtında idi. Celaleddin Paşa'nın bu zulmü acaba kendisinden önceki Maraş Valisi Kalender Paşa'ya olan husûmetinin bir devamı mıdır yoksa aslında yapılan bir kötü muamele yok da ahalinin Sadaret'e gönderdiği şikâyet dilekçeleri Celaleddin Paşa'nın görevden el çektilmesi için uydurma senaryolar mıdır bilinmez ama muhtemelen Sadaret'e oldukça yoğun bir şekilde yazılan mahzar ve arzuhaller dikkate alınmış olmalıdır ki Celaleddin Paşa, Şark cephesindeki seferinden döndükten sonra Maraş Valiliği'nden azledilerek Adana Valiliği'ne gönderilmiştir (Temmuz 1823).

Celaleddin Paşa'nın Şark cephesine gitmesiyle birlikte Maraş, Rakka valisi olan Abdul Celil zâde Ahmet Paşa'ya bağlanmış, onun Şubat 1824'de vefatıyla yerine Mehmet Fevzi Paşa Maraş Valisi olarak tayin edilmişti. Fevzi Paşa'nın da kısa süre sonra Ağustos 1824 yılında vefat etmesiyle Hafız Ali Paşa Maraş Valisi olmuştu. Maraş Valisi Hafız Ali Paşa'nın Aralık 1825 tarihinde Kayseri'ye tayin edilmesiyle birlikte Adana valiliğinden azdiledip vezâret rütbesi alınarak Tokat'a sürgün edilen Celaleddin Paşa, vezâreti tekrar uhdesine verilerek Maraş'a üçüncü defa vali olarak tayin edildi (1825).

Süleyman Bey'in Direnişi

Celaleddin Paşa'nın Maraş'ta göreve başlamasıyla huzursuzluk tekrar had safhaya çıkmış ve herkes başının çaresine bakmanın telaşına düşmüştü. Paşa, bu arada Andırın ve civarında asayişin oldukça bozuk olduğu, huzur ve güvenin buralarda tekrar sağlanabilmesi için Maraş eski Müftüsü Ataullah

9 BOA, HAT, 747/35285-A.

10 Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl'dan itibaren bir vilayete tayin olunan valilerin halktan kanunsuz olarak cebren topladıkları vergiye kudumiye (Ayakbastı parası) deniyordu. Defalarca alınması men olunmuşsa da ancak II. Mahmud zamanında ortadan kaldırılmıştır. (Mithat Sertoğlu, "Kudumiye", Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul 2013, s.192

11 Bir suç karşılığında alınan para cezasıdır. Ancak zamanla bu para suç karşılığı olmaksızın para cezası olarak kanunsuz olarak toplanmakta idi. Halk bu paraya *Cerime* diyordu. (Mithat Sertoğlu, "Cerime" a.g.e, s.64).

Efendi'nin (Kalender Paşa'nın damadı) sürgüne gönderilmesi ve yeğeni Süleyman Bey'in ise idam edilerek ortadan kaldırılması gerektiği yönünde Sadaret'e bir yazı gönderdi¹². Valinin adamları yine ahali üzerinde şiddetli bir baskı kurmuş, halkı artık ziraat yapmaktan bıktırılmışlardı. Süleyman Bey bunun üzerine bölgede bulunan ve annesinin akrabaları olan Bozdoğan aşireti ve diğer aşiretlere haberler göndererek kendi saflarına çekmeye ve güç toplamaya başladı. Celaleddin Paşa, Süleyman Bey'in daha fazla güçlenmemesi ve asayişin tekrar sağlanabilmesi için Elbistan mütesellimi, Kars¹³ ve Zamantı voyvodaları emrine askerler vererek Süleyman Bey'in peşine gönderdi. Askerler Göksun taraflarında Keban derbendi denilen mahalde Süleyman Bey ve adamlarıyla karşı karşıya geldiler, yapılan çatışmada Süleyman Bey ve adamları Ceyhan Nehri boyunca kaçarak eski köprüden geçip, köprüyü de yıkıp oradaki aşiretler arasına girerek saklandılar. Süleyman Bey burada Tecirli, Cerid ve Afşar aşiretleriyle birleşerek taze bir kuvvetle tekrar Keban derbendi taraflarına geldi. Annesi Kara Fatma da yaklaşık beş yüz süvarisi ile aynı bölgeye oğluna yardıma koştu. Burada yapılan muharebe neticesinde Celaleddin Paşa'nın askerleri Süleyman Bey ve adamlarını hezimete uğrattılar. Yenice kale'yi yakıp yıkarak Süleyman Bey'in konağını da darmadağın ettiler¹⁴. Fakat bu sefer de Süleyman Bey'i yakalayamadılar. Yakalananlardan elebaşı olanlar hemen orada idam edildi. Kelleleri Topkapı Sarayı'ndaki Seng-i İbret (ibret taşı)'e konmak üzere Celaleddin Paşa'nın tatarları vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi. Süleyman Bey adamları ile Andırın taraflarından kaçarak Sis kasabasında Kozan Beyi Ali'nin yanına sığındı¹⁵. Sis kasabası Adana'ya bağlı olduğundan, dönemin Adana valisi Nurullah Paşa'ya bir mektup yollayan Celaleddin Paşa Süleyman Bey ve arkadaşlarının yakalanarak kendilerine verilmesini is-

12 Hatt-ı Hümâyûn, 735/34863 Celaleddin Paşa'nın yazıda atfettiği bölge Kalender Paşa'nın yakınlarının hüküm sürdüğü bölge olması bakımından oldukça dikkat çekicidir.

13 Şimdiki Osmaniye ilinin Kadirli ilçesi.

14 Süleyman Bey'in bilhassa yazlık olarak kullandığı Başkonuş dağındaki konağı da saldırıda yakılıp yıkıldı. (Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-29, (yay.Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 123.)

15 BOA, HAT,536-26349; 733-34788, Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 123.

tedi¹⁶. Kozan beyi güçlü duruşu ve bölgeye hâkim oluşu karşısında Nurullah Paşa'nın Sis dağına asker göndermeye cesareti olmadığından yapacağı şey ancak Kozan Beyi'ne bir mektup yazarak Süleyman Bey'in kendisine verilmesini rica etmek idi. Çünkü Kozanoğulları'nın Kozan dağında nerede ikamet ettiğini kimse bilmezdi. Kozan dağına hiç kimse beylerin adamlarından habersiz çıkamazdı¹⁷. Vali de bir rica mektubu yazarak Kozan Beyi'nin dağ eteğindeki adamlarına verdi. Artık bundan sonra merakla Kozan Beyi Ali'nin vereceği cevap beklenecektir.

Rusya'nın Osmanlıya karşı savaş ilan etmesi ile Ordu-yı Hümâyûn Balkanlar'a sefer hazırlığına başladı¹⁸. Bu hazırlıklar doğrultusunda Maraş vali-

16 BOA, HAT, 534/26261-A.

17 Kozan Dağları ve bu coğrafyada bulunan Kozanoğulları, Osmanlı'nın çekindiği bir hanedanlıktı. Kozan bölgesine bunlardan habersiz ne bir devlet görevlisi, ne bir tüccar, ne de bir yolcu gelip geçebilmekteydi. Kozan ahalisinden bir kimsenin de Kozan'dan dışarı çıkmasına izin verilmez, eğer çıktıysa bir daha geri dönmesine müsaade edilmezdi. Adana valisi tarafından bir görevli Kozanoğlu'nu görmek üzere gelecek olsa Sis kasabasının kenarına gelip bekler, kapı halkından bir görevli gelerek bu memuru alır, öyle Kozan dağına çıkarlardı. Gelenlerin tekrar gelişte yolu bulmamaları için de dağa çıkarken oldukça dolaşık ve karışık bir yol takip edilirdi. Kozan-ı Şarki ve Kozan-ı Garbi olarak ikiye ayrılan dağın yönetimi de iki kısımdı. İkisi de hükümeti tanımaz ve kendi başlarına buyruk hareket ederlerdi. Buna rağmen hükümet yazışmalarında Kozan-ı Garbi ağalarına "*Kozan Kaymakamı*", Kozan-ı Şarki ağalarına ise "*Kozan-ı Şarki Müdürü*" hitabını kullanırdı. Kozan-ı Şarki Maraş Eyaleti'ne bağlı sayılırdı. Ancak hiçbir şekilde bir yere bağlılıkları söz konusu değildi. Kozan beyleri akıllarına estiği gibi idare ederlerdi. (Cevdet Paşa, *Tezakir*).

18 Osmanlı Devleti, içeride ayan ve derebeylerle baş etmeye çalışırken bir yandan da Balkanlar'da Rum isyanı ile uğraşmaktaydı. Bu dönemde dış güçlerin kışkırtmalarıyla Balkanlardaki kaynama devam ediyordu. Mora'da başlatılan isyan geniş bir tabana dayanmış olduğundan kısa zamanda yayılarak bütün orta ve güney Yunanistan'ı sardı. Bu arada yüzyıllardır aynı topraklarda bir arada yaşayan Müslüman ahali vahşice bir katliama maruz kalarak kitleler halinde öldürüldü. II. Mahmud Mora'daki bu isyanın bir an önce bastırılması için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemek zorunda kaldı. Avrupa tarzında düzenli bir ordu ve donanmaya sahip olan Mehmet Ali Paşa'nın müdahalesiyle Mora'da önemli

si Celaleddin Paşa'ya da sefer görev emri gelmişti. Ruslar üzerine açılan seferde Rumeli ordusunda görev alacak olan Celaleddin Paşa kendi bölgesinde piyade ve süvari asker tertibine başladı¹⁹ (Ağustos 1828). Celaleddin Paşa toplayabildiği askerlerle orduya katıldı ve akabinde Niğbolu Kalesi'ne muhafız olarak görevlendirildi. Paşa'nın sefere çağırılması Maraş halkı arasında büyük bir sevinç yaratmıştı. Halk belki de bu vesile ile rahat bir nefes alacaktı. Celaleddin Paşa giderayak Sadaret'ten kendi adamlarından Osman Bey'e mir-i miranlık verilerek Maraş'a vali tayin edilmesini rica ettiyse de hükümet tarafından bu ricası iltifat görmedi. Kendisinin yerine Balıkesir mütesellimi Mehmet Ağa Maraş'a vali olarak tayin edildi²⁰.

Celaleddin Paşa'dan Sonra Maraş'ta Durum

Mehmet Paşa'nın vali olarak gelmesinden sonra Maraş'da hayat yavaş yavaş normale dönmeye başladı. Ancak geride kalan ve silinmesi gereken o kadar kötü izler vardı ki bu derin izlerin silinebilmesi için hükümetin de buradaki meselelere çözüm üretmekte yardımcı olması gerekmektedir. Bu minvalden olmak üzere Maraş halkından ve ileri gelenlerinden İstanbul'a oldukça yoğun şekilde mahzarlar ve maruzatlar gitti. Maraş'ın naibi, müftüsü ve ahali ileri gelenlerinin Sadaret'e gönderdikleri mahzarlarda Celaleddin Paşa'nın son valiliği döneminde yaptığı kötü muameleden şöyle bahsedilmektedir: "*Celaleddin Paşa Maraş'a tekrar vali olarak geldiğinde yine Kalender Paşa zamanından kalan husumeti sebebiyle Süleyman Bey'in malikâne usulüyle işlettiği Meâdin-i Hümâyûn civarındaki Yenice kale,*

başarılar elde edilmişse de isyan Rusya, İngiltere ve Fransa'nın anlaşması sonucu Yunanistan'a özerklik verilmesiyle sonuçlandı. Osmanlı, bu üç büyük devletin Rum asiler lehine aldıkları kararı kendi iç işlerine bir müdahale sayarak bu anlaşmayı reddetti. Bunun üzerine müttefik donanması harekete geçerek Navarin limanında bulunan Osmanlı ve Mısır donanmasını ateşe verdi. Osmanlı öyle kötü bir vaziyette idi ki bu olayı sadece protesto edebildi. Gerginleşen durum üzerine üç devletin büyük elçileri İstanbul'u terk etti. Fransa Mora'ya asker çıkarttı. İngiltere Mora'daki Mısır kuvvetlerini tahliye etmek için harekete geçti ve Rusya Osmanlı Devletine savaş ilan etti. (Beydilli, Kemal, *Uzun Sonun Başlangıcı: Küçük Kaynarca ve Sonrası*, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, c. I, s. 86)

19 BOA, C.AS, 170/7459.

20 BOA, C.DH, 259/12929.

Camustil ve Andırın nahiyelerinden bedel-i hükümet adı ile üç yüz akçe istemiştir. Ahalinin bu parayı vermeye ne gücü ne de kudreti vardır. Süleyman Bey de ahalinin bu durumunu bildiği için istenen paranın çok fazla olduğunu, ancak yüz elli akçe verebileceklerini söylediğinde bu itirazı bir itaatsizlik olarak kabul eden Celaleddin Paşa bu bahane ile Süleyman Bey'in nahiyesi olan Yenice kale'ye bir baskın düzenlemiştir. Yapılan bu baskında üç- dört yüz yıllık geçmişi olan köydeki bütün evler, konaklar ve çiftçilerin barınakları yerle bir edilmiş, nahiye yakılıp yıkılmıştır. Süleyman Bey yaklaşık on atlı adamı ile birlikte Adana tarafına kaçarak canlarını zor kurtarmışlardır."

Süleyman Bey köyün ve hanelerin yakılıp yıkılmasını ve ahalinin perişan halini o zaman açık ve seçik bir şekilde Sadaret'e yazarak Celaleddin Paşa'yı şikâyet etti. Bu şikâyeti duyan Celaleddin Paşa kendi durumunu kurtarmak ve Süleyman Beyi güç durumda bırakmak için bir plan hazırladı. Planladığı gibi ahalinin ağzından bir şikâyet mahzarı hazırlattı. Mahzarda Süleyman Bey ve arkadaşlarının ahaliden zorla para topladığı, halka zulmettiği ve halka korku verdikleri gibi sahte şikâyetler bulunuyordu. Hazırlanan mahzar ahaliye zorla mühürlendirilip imzalatılarak Sadaret'e gönderildi. Ancak Maraş ileri gelenleri de Maraş ahalisinden zorla alınan bu mahzarın yalan olduğu ve işleme konmaması gerektiğini ifade eden bir yazıyı hemen akabinde İstanbul'a ulaştırdılar. Yazıda, Celaleddin Paşa zamanındaki Maraş'ın durumu anlatıldıktan sonra devamla, Süleyman Bey'in idam cezasını hak etmediği, Celaleddin Paşa'nın husumetinden dolayı Süleyman Bey'in idam edilmesinin istendiği, oysaki Süleyman Bey'in hem ahali hem aşiret ve hem de kabilelerle çok iyi ilişkileri olan, bölgeyi çok iyi tanıyan tecrübeli bir idareci olduğu, dolayısı ile bu cezanın kaldırılarak elinden alınan Malikâne'sinin ve görevlerinin kendisine tekrar verilmesi rica edilmektedir.

Celaleddin Paşa'nın Rus Savaşı dolayısı ile sefere çağırılmasından sonra Süleyman Bey'de İstanbul'a bir marûzat gönderdi. Sadrazam İzzet Mehmet Paşa'ya gönderdiği marûzatta kendisinin daha önce amcası Kalender Paşa'nın kapu kethudalığını yaptığını ve daha sonra da gerek Fevzi Paşa ve gerekse Hafız Ali Paşalar'ın Maraş valiliği sırasında malikânesini işlettiğini ve bu vesilelerle hükümetin kendisini çok iyi tanıdığını söyleyerek "*Bunca yaptığım hizmetlerde hükümete ve valilere ne kadar sadık hizmet ettiğim bilinmektedir. Ancak*

Celeleddin Paşa Maraş'a tekrar vali olarak geldiğinde nefsanîyetinden dolayı hiç bir sebep yokken bizlere zulmetmektedir. Rus harbinin çıkmasıyla Celeleddin Paşa'nın sefer için orduya çağrılmasından bütün ahali çok hoşnut olmuştur. Şimdi ahali ve Maraş'ın ileri gelenlerinin hükümete gönderdikleri mahzarlardan ve arzuhallerden de anlaşılacağı üzere ecdadından bana intikal eden malikânem Celeleddin Paşa tarafından elimden alınmıştır. Elimizde hiçbir şeyimiz kalmamış ve halimiz çok perişandır. Bölge ahali de ata yadigârı bu malikânemin bana tekrar verilmesini ve Maraş'taki mütesellimlik görevinin de bana tevcihini rica etmektedir. Daha önce nasıl ki geçmiş valilere can-siperâne hizmet verdiğim Mehmet Paşa'ya da aynı şekilde hizmette kusur etmeden çalışmak istiyorum ve bu isteğimin kabul edilmesini rica ederim” diyerek sadrazamdan eski görevlerinin tekrar kendisine iadesini istemiştir. Antep Mütesellimi Silahşör-ı Hassa Mustafa Ağa da Maraş'a yeni vali tayin olunan Mehmet Paşa'nın makamına gelene kadar mütesellim olarak Süleyman Bey'in görev yapmasını tavsiye etmek için Sadaret'e bir yazı göndermiştir²¹. Yine Maraş ileri gelenlerinden gönderilen mahzarda; Celeleddin Paşa'nın, Maraş'ın hanedanlarından eski Müftü el-Hâc Ataullah efendi'yi Kütahya'ya, Kurşuncu-zâde Hasan Fehim Efendi'yi ise Kayseri'ye sürgüne yolladığı belirtilmiş, haksız yere yapılan bu sürgünler iki yılı bulmuştur. Hem sürgüne gidenler hem de geride kalanlar oldukça perişandır. Bu iki zatın affedilerek tekrar memleketlerine dönmeleri için de ayrı bir ricada bulunmaktadır. Aynı şekilde aile fertleri de sürgündeki yakınlarının affedilerek evlerine ve işlerinin başına dönmelerini Sadaret'ten rica eden mahzarlar yollamışlardı. Maraş'ta bazı kimseler Celeleddin Paşa'yı tahrik ederek bu iki âlim insanın kendisi hakkında iyi şeyler düşünmediklerini söylemelerinden dolayı bir dedikodu üzerine sürgüne gönderdiği şahıslar ahlaklı ve faziletli kimseler olup bütün eşraf ve ahalinin tekrar

21 “... Eyâlet-i mezkûrenin mûmâ-ileyh Mehmet Paşa bendelerine tevcihi cihetiyle eyâlet-i mezkûreye bir bendelerinin mütesellim nasp ve ta'yini lazım gelmiş olduğundan merkûm Süleyman Bey kulları def'i şurûr ve aşâyir ve kabâile ve tenfiz ve evâmîr-i aliyye'ye sâhib-i iktidâr ve cümle ahâli dahî kendüden şükran oldukları beyânıyla mûmâ-ileyh Mehmet Paşa'nın mansıbına azîmetine kadar mîr-i merkûmun mütesellim nasp ve ol babda iktizâ eden emr-i âli idariyle cümle ahâli ve fukarânın isticlâb-ı da'vât-ı hayriyelerine raiyet buyrulması niyâzında...” BOA, C. DH, 207/10315-1.

dönmelerini istedikleri hakkında Sadaret'e giden birçok marûzatların da olduğu belgelere yansımıştır²².

Süleyman Bey'in Paşa unvanı ile Maraş'a Vali Tayini

Celeleddin Paşa'dan sonra Maraş oldukça rahatladı²³ ve normalleşme sürecine girdi. Süleyman Bey yeni gelen valiler ile uyumlu bir şekilde çalışmaya başladı. Bu uyumlu çalışmasının karşılığını da çok geçmeden gördü. Maraş mütesellimi iken yaptığı iyi hizmetler ve sadakatinden dolayı kendisine *Mir-i Miranlık* rütbesi verilerek 1832 yılının Eylül ayında Maraş'a Muhassıl olarak tayin edildi²⁴. Daha birkaç sene evvelinde şaki olarak görülüp hakkında idam kararı verilen Kerimkızı oğlu Süleyman, Paşa rütbesiyle kendi memleketinde devletin valisi oldu. Artık Süleyman Paşa'yı çok daha ağır sorumluluklar beklemektedir. Aynı dönemde kendi bölgesini de yakından ilgilendiren Mısır meselesi oldukça sıcak bir şekilde önünde durmaktadır. Süleyman Paşa idarecilik kabiliyeti çok iyi olan ileriye görebilen bir yönetici idi. Dulkadirilerden Gülendam Hanım ile evlilik yaparak hem bölgede büyük bir güç sahibi olmuş hem de Maraş tarihinde meşhur olan Dulkadiroğlu-Bayezidoğlu kavgasını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir²⁵.

Mısır Meselesi ve Süleyman Paşa

Süleyman Paşa Maraş valiliği döneminde Mısır meselesi ile yüz yüze gelmişti. Balkanlarda Ruslarla yapılan savaşların sonucunda Edirne anlaşması ile (14 Eylül 1829) Yunanistan müstakil bir devlet olurken hemen sonra Fransa'nın da Cezayir'i işgal etmesi Osmanlı Devleti'ne vurulan iki büyük darbe olmuştu. Bunların şaşkınlığı henüz geçmeden ortaya bir de Mısır meselesi çıktı. Mora'nın elden çıkmasıyla, oğlu İbrahim'in Mora valisi olma

22 BOA, C.DH, 272/13576.

23 Maraş valiliğinden sonra Rumeli Ordusu'na tayin edilen Celeleddin Paşa Edirne civarında görevlendirildi Buradan Niğbolu Kalesi muhafızlığı görevine getirildi Ancak buradaki başarısızlıklarından dolayı vezareti elinden alınan Paşa, Nisan 1829 tarihinde Tekirdağ'a sürgün edildi

24 “Maraş mütesellimi Süleyman Bey bendeleri Mar'aş cânibinin emr-i muhâfazasına kıyâm-ı ihtimâm üzere bulunduğu ve Halep valisi hazretleri ma'iyyetinde isbât-ı sadâkat eylediğinden Mir-i Miranlık ile Maraş Eyaleti ber-vech-i muhassullik tevcih buyrulmuş idüğü...” (BOA, HAT, 908/3977).

25 Cevdet Paşa, *Tezakir*, s. 123.

ümidini kaybeden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, II. Mahmud'dan, yaptığı yardımlarına karşılık, Suriye'nin idaresini istedi. Bu isteğin reddedilmesi üzerine oldukça modern ve disiplinli bir orduya sahip olan Mehmet Ali Paşa isyan ederek oğlu İbrahim Paşa'nın komuta ettiği ordu ile Filistin ve Suriye'ye girdi (1831). Oradan Anadolu içlerine yönelen İbrahim Paşa'nın gözü Çukurova'da idi. Suriye tarafından Çukurova'ya geçmek isteyen Mısır ordusu Antep taraflarında konuşlanmıştı. Karargâhından Süleyman Paşa'ya bir mektup gönderen Mısırlı İbrahim Paşa Süleyman Paşa'nın kendisine tabi olmasını; aksi takdirde Maraş'ı ordusu ve toplarıyla yerle bir edeceğini ifade ediyordu. Maraş ahalisini toplayarak mektubu huzurlarında okuyan Süleyman Paşa, ahalinin bu tehdit karşısında sessiz sedasız durduğunu görünce “*neden susuyorsunuz! Devlet-i aliyeye'ye isyan eden bir haine mi itaat edeceksiniz. Şayet içinizden kim böyle bir şeye tevessül ederse vallahi önce onu ben idam ederim*” diyerek Maraş ahalisinin bu haline hiddetlenmiş, oluşturduğu iki bin süvari ve bir kıta top ile Antep taraflarında konuşlanan İbrahim Paşa'nın üzerine yürümüştür. Antep'e yaklaşık üç saatlik mesafeye kadar yaklaştıklarında Süleyman Paşa'nın geldiğini duyan Antep ahalisi “*Süleyman Paşa yetmiş seksen bin asker ile buraya geliyor; biz buna tahammül edemeyiz*” diyerek kaçmaya başlayınca İbrahim Paşa'da bu panikle sabahı beklemeden gece karanlığında ordusuyla birlikte Halep tarafına çekilmeye başladı. Mısır ordusunu arkasından takip edip kovalayan Süleyman Paşa, içlerinde rütbelilerinde bulunduğu birkaç yüz Mısır askerini esir aldı. Antep'e Büyük Ağa'nın oğlunu mütesellim tayin edip, yanına da silahşoru ile birlikte beş yüze yakın asker bırakarak Maraş'a döndü²⁶. Süleyman Paşa Mir-i Miranlık rütbesi verilmesine teşekkür etmek için Sadaret'e gönderdiği yazıda ilaveten Mısır ordusu ile baş edilebilmesi için elindeki gücün yetmediği, etraf vilayetlerin de asker ve mühimmat desteği vermesi ve zahire ihtiyacı için bir miktar para gönderilmesini talep ediyordu. Gereken desteğin Sadaret tarafından verildiğini Trabzon ve Sivas vilayetlerine yazılan yazılardan anlıyoruz. Zahire ve sair ihtiyaçlar için ise Darphane'den de yüz bin kuruş atıyye gönderildiği de eldeki mevcut belgelerden anlaşılmaktadır²⁷.

26 BOA, HAT, 367/20315

27 BOA, HAT, 369/20352

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla birlikte Osmanlıda yeniden yapılanma çerçevesinde kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusu Anadolu'da da hızla yapılanmaya ve teşkilatlanmaya başlamıştır²⁸. Bu çerçevede uhdesine Sivas Ferikliği²⁹ isteyen Süleyman Paşa, kapı kethüdası vasıtası ile Sadaret'e bu talebini bildirdi. Sadaret, böyle bir görev için ya kendisinin İstanbul'a bizzat gelmesi³⁰ ya da bu talebin Sivas Müşiri Hafız Mehmet Paşa'nın inhası ile gönderilmesini isteyince talep Hafız Mehmet Paşa tarafından Sadarete bir yazı ile gönderildi³¹. Bunun üzerine bir irade ile Süleyman Paşa'ya Sivas Ferikliği unvanı verilerek feriklik emr-i şerifi ile nişanı Maraş'a gönderildi³². Bu arada çıkan birtakım söylentilere göre Süleyman Paşa, Mısırlı İbrahim Paşa ile anlaşarak Gavurdağı'nın iltizamını ona vermiş

28 Bu dönemde Osmanlı ordusu yeni bir yapılanma sürecine girmişti. Yeniçeriliğin kaldırılması ile yerine Avrupalı tarzda Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir ordu kuruldu. (1826) Yeni baştan oluşturulan orduda alaylar Hassa ve Mansure diye ikiye ayrıldı. Başlarına Ferik rütbesinde birer subay getirildi. Hassa ve Mansure ferikliği bir müddet sonra Müşirliğe yükseltildi. Orduya asker yazma işi, defterlerin tutulması, İstanbul'a gönderilmesi gibi işler sancak beyleri ve valilere bırakılmıştı. Taburlar için gerekli subaylar vali tarafından kazanın ileri gelenlerinden seçilerek isimleri İstanbul'a gönderilecekti. İstanbul'dan onay geldikten sonra göreve başlayacaklar ve idare işlerine karışamayacaklardı. Ancak bir ayan veya voyvoda her iki işi de yürütebilecek güçte ise böyle birilerine valinin teklifi ile görev verilebilecekti. Ayan ve voyvodalardan zabıt seçilenler peyderpey İstanbul'a çağrılarak bir iki ay “Asakir-i Mansure-i Muhammediye talimlerine” iştirak ettirilerek terfi verilip geldikleri yerlere gönderilme kuralı uygulanmıştır. Uygulamadaki aksaklıkların giderilmesi maksadıyla Ağustos 1836'da II. Mahmud'un başkanlığında toplanan “Meclis-i Şura”da, redif teşkilatının daha iyi işler şekle getirilmesi ve şikâyetlerin önlenmesi için yeni bir karar alındı. Buna göre, redif teşkilatının kurulmuş olduğu bütün sancakların uygun biçimde belirli merkezlere bağlanarak yeniden düzenlenmesi öngörülmüştü. Uygulanmasına 2 Eylül 1836'da başlanan bu karara göre Osmanlı'da idari bölünme yeni baştan yapılmıştı. (Musa Çadırcı, *Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, No:13, 1974, s. 63-75.)

29 Tümgeneral ve korgeneral arasında bir askeri rütbe.

30 BOA, HAT, 1342/52469

31 BOA, HAT, 1420/58066

32 BOA, HAT, 1420/58066; 1257/48618-A

ve hatta onunla mücadeleyi kesmişti. Yine çıkan dedikodulara göre İbrahim Paşa Süleyman Paşa'ya Halep Seraskerliği unvanı vermişti. Bu dedikodular İstanbul'u ciddi boyutta rahatsız etmişti. Böylesine hassas bir dönemde Mısırlı'ya destek verilmesi hoş bir durum değildi. Meselenin tahkiki için Sivas müşiri Hafız Mehmet Paşa görevlendirildi (Ocak 1839)³³. Süleyman Paşa ile görüşen Hafız Paşa bu meselenin vuzuha kavuşmasının ancak İstanbul'a gidip görüşmeler yaparak çözülebileceğini ifade edip Süleyman Paşa'yı İstanbul'a gitmeye ikna etti. Bunun üzerine Süleyman Paşa'yı kardeşi Mirliwa Bahri Paşa'nın refakatinde soruşturma ve tahkikat için İstanbul'a gönderdi. Yapılan araştırma ve soruşturma neticesinde söylenenlerin doğru olmadığı, Süleyman Paşa'nın sadakatle devletine bağlı bir şekilde çalışacağı kanaati hâsıl olmuş, yaptığı yararlı hizmetlerden dolayı kendisine taş süslemeli bir kılıç hediye edilmiş,³⁴ ancak yapılan müzakerenin neticesi sonradan bildirilmek üzere Bahri Paşa nezaretinde tekrar Maraş'a görevinin başına gönderilmiştir³⁵. Her ne kadar Süleyman Paşa'ya taltifle bulunularak gönderilmişse de İstanbul'daki görüşmelerde paşa hakkındaki şüpheler izale edilmiş değildir. Çünkü Maraş halkının hükümete bakışının hoş olmadığı, bunun sebebinin de Süleyman Paşa'nın oradaki idaresi ve görüşlerinden dolayı olduğu görüşü hâkimdir. Süleyman Paşa görev mahalline döndükten kısa bir süre sonra alınan karar gereği Maraş'tan uzak kalması için olsa gerek Diyarbakır'a Müşir olarak tayin edildi(1840). Ancak görev yerine giderken Malatya'da vefat etti ve Yusuf Ziya Paşa Camii haziresine defnedildi. Kanun gereği kendisine verilen müşirlik nişanı ailesi tarafından Darphane'ye iade edildi³⁶. Ölümünden sonra Maraş Sancağı Mirliwa rütbesi ile oğlu Yusuf Kenan Bey'e tevcih edildi³⁷.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

A.MKT, 1/31

C.AS, 170/7459

C.DH, 207/10315-1; 229/11428; 259/12929; 272/13576; 11028/1

C. ML, 212/8721

HAT, 320/18814; 367/20315; 369/20352; 377/20478; 534/26261-A; 536-26349; 645/31594; 733-34788; 735/34863; 747/35285-A; 756/35711; 908/3977; 1257/48618-A; 1333/52028; 1342/52469; 1367/54143; 1420/58066; 1440/59190

Araştırma Eserleri

Beydilli, Kemal, *Uzun Sonun Başlangıcı: Küçük Kaynarca ve Sonrası*, Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), İstanbul 1994, c. I, s. 86-135

Cevdet Paşa, *Tezakir* 21-29, (yay.Cavid Bay-sun), Ankara 1991

Çadırcı, Musa, *Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu*, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, No:13, 1974, s. 63-75.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul 1996. c.V, s.1545

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, İstanbul 2013

Tatar, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskanı, (1691-1750)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 2005

Terzi, Mehmet Akif, *Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi*, İstanbul, 2010

33 BOA, HAT, 377/20478

34 BOA, HAT, 320/18814; 756/35711

35 BOA, HAT, 1333/52028

36 BOA, A.MKT, 1/31.

37 BOA, HAT, 1440/59190.

AFRİKA'DAKİ SON DİRENİŞ'İN KAHRAMANLARINDAN ALİ FETHİ (OKYAR)'İN TRABLUSGARB'A GİDİŞİ

A VISIT TO TRIPOLI BY ALİ FETHİ (OKYAR), ONE OF THE HEROIC FIGURES OF THE LAST RESISTANCE IN AFRICA

Mesut DEMİR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: mesutdemir66@gmail.com

Kuzey Afrika'da kalan son toprak parçasına göz diken İtalya Devleti, sanayileşmede Avrupa'daki rakiplerinden geride kalmıştı. Siyasi birliğini geç tamamlayan İtalya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklık ve yönetim eskiliğinden istifadeye çalışıyordu. Bir yandan Arnavutluk'taki isyanı desteklemekte, bir yandan da Osmanlı'nın Akdeniz ve Adriyatik kıyılarındaki etki alanları üzerinde Avusturya ve Rusya ile karşılıklı çıkar anlaşmaları yapmakta, bölgeye işçi gönderme yoluyla da Trablusgarb'a yerleşim birimleri kurmaya çalışmaktaydı¹. Bölgede banka, postane gibi İtalyan kurumlarını açıyorlar, liman ve benzeri kurumları için imtiyaz peşinde koşuyorlardı. Nitekim *Banco di Roma* adlı İtalyan bankasının Trablusgarb ve Bingazi'de birer şubesi vardı².

Tarihler 28 Eylül 1911'i gösterdiğinde İtalya, Osmanlı'ya Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin İtalyan temsilcisi De Martino elinden 24 saatlik bir ultimatom vererek Trablus ve Bingazi'nin her bakımdan geri bırakıldığını, İtalyan ve yabancı tebaaya kötü davranıldığı ve İtalyan yatırımlarına hoşnutsuzluk gösterildiği bahanesini ileri sürmüştü ve aynı gün

içinde savaş ilan etmişti³. İtalya, bu savaş ilanından sonra 80000 kişilik ordusunu bölgeye göndermişti⁴. Bölgenin savunmasında Mısır'ın İngilizlerin elinde olması, denizlerde de İtalyan donanmasının etkinliği Osmanlı Hükümeti'nin elini kolunu bağlamıştı.

Osmanlı Hükümeti, İtalya ile savaşamayacaklarına inandıklarından diplomatik bir çözümden yana tavır almıştı⁵. Bu arada genç subaylar⁶, Afrika'daki son vatan parçasını kurtarmak için gönüllü olmuşlar, aralarında toplantılar yapmaya başlamışlardı. Bu toplantıların birinde, Fethi Bey mesele ile ilgili olarak Mustafa Kemal ile Enver Bey'in evine gittiklerinde Enver Bey'in, hükümetin tutumunu gözler önüne sermek için "*Hariciye Nazırı geçen gün, Mahmut Şevket Paşa'ya hükümetin bu işi diplomasi yoluyla halletmek mecburiyetinde olduğunu söylemiş. Harbiye Nazırı itiraz edip, bir vatan parçası düşmana sessiz sedasız teslim edilir mi, bunun arkası gelmez diye itiraz edince demiş ki: "Peki siz Harbiye Nazırısınız. Donanmanın kudretini benden iyi takdir buyurursunuz. Askerlerimizi Trablusgarb'a*

1 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.54., Timothy W. Childs, Trablusgarb Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri (Çev. Deniz Berktaş) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2008, s.1-21.

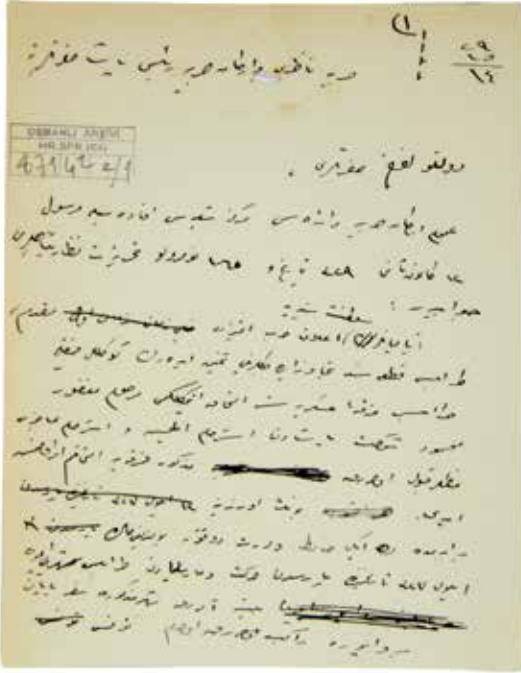
2 Hale Şıvgın, Trablusgarb Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s.23.

3 Childs, Trablusgarb Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri, s.72.

4 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, s.55.

5 İhsan Sabri Balkaya, Ali Fethi Okyar (29 Nisan - 7 Mayıs 1943), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s.13.

6 Genç subaylar Enver Bey, Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal, Fuat (Bulca), Eşref, Mümtaz, Süleyman Askeri, İstihkam Hamdi beylerdir. Bkz. Orhan Koloğlu, Trablusgarb Savaşı ve Türk Subayları, Ankara: Basın Genel Yayın Genel Müdürlüğü, 1979, s.67.

Ali Fethi Bey'in Harbiye Nazırını ve Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'ya gönderdiği mektup
BOA, HR. SFR (04), 871/42

nasıl ve hangi yoldan göndereceğiz? Haydi gönderebildik diyelim, silâhı, cephaneyi, malzeme-yi, iaşeyi nereden bulacağız? Bu ay zabıtana ve mülki kadroya dörtte bir maaşı nasıl verdiğimizizi biliyorsunuz"⁷ şeklindeki konuşmayı naklederek durumun vahametini ortaya koymuştur. Yine bir akşam Enver Bey'in evinde yapılan gizli toplantıda durum tekrar müzakere edilmiş, Trablusgarb'a gidilmesi ve oradaki yerli halkı teşkilatlandırarak savaşmaya karar verilmiştir⁸. Bu genç subaylar, Mısır ve Tunus üzerinden sahte isimlerle kıyafet değiştirerek Trablusgarb'a geçmeyi kararlaştırmışlardır⁹.

1909, 1910 ve 1911 yıllarının farklı zamanlarda Paris'te ateşemiliter olarak bulunan Ali Fethi Bey,

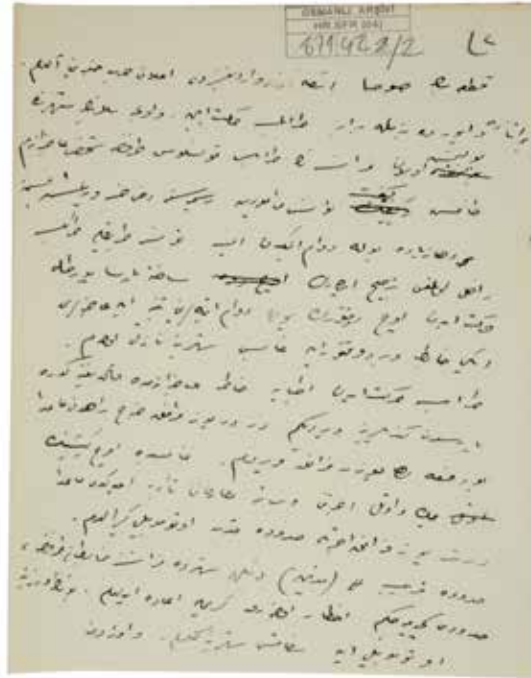
7 Fuat Bulca'nın hatıratından naklen Koloğlu, aynı eser s.67.

8 Balkaya, aynı eser, s.14.

9 Balkaya, gös. yer, Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, s.71; İsmi zikredilenlerin dışında Trablusgarp'a giden subaylardan bazıları: Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Halil Bey (Enver Bey'in amcası), Nuri Bey (Enver Bey'in kardeşi), Ekrem Bey (Müşir Recep Paşa'nın oğlu), Rüşuhi, Kısıklı Cemil. Bkz. Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.70.

alınan karar üzerine Fransa üzerinden Tunus'a geçmek için Paris'e gitmiştir¹⁰. Trablusgarb'a gideceğini Osmanlı Devleti'nin Paris elçisi Rıfat Bey ve Fransa Harbiye Nezareti'ndeki birkaç dostuna açmış ve yardım istemiştir. Tunus'un Sfax limanına giderek oradan sahte isim ve değişik kıyafetlerle Tobruk'a çıkmayı hedeflemiş ve Paris'ten ayrılmadan önce de L'Humanite gazetesi sahibi M. Jaures'i ve Le Figaro gazetesinde İtalya aleyhine ağır bir yazı yayımlayan Türk dostu olan Piyer Loti'yi ziyaret etmiş, onlara Türk davasını savunacak dokümanlar vererek Türk milletinin teşekkürlerini iletmıştır¹¹.

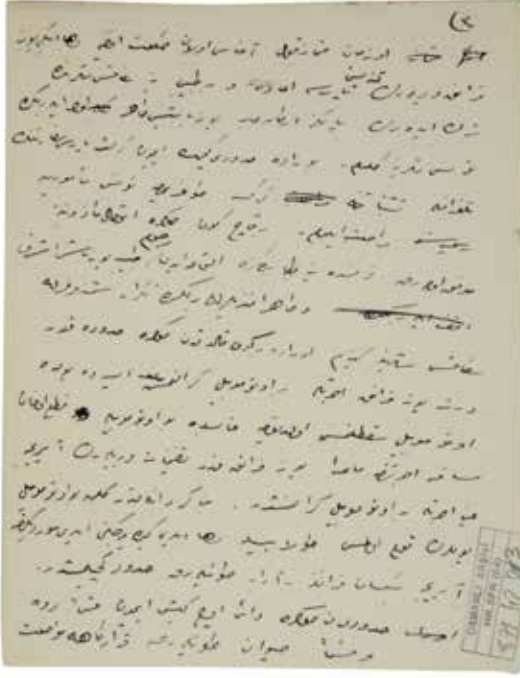
Ali Fethi Bey, Trablusgarb'a gidiş macerasını Bulgaristan'da Sofya Sefareti'nde elçilik görevinde bulunduğu sırada¹², Umûm-ı Erkân-ı Harbiye Dâiresi Merkez Şubesi'nden Paris'ten Trablusgarb'a gidişi için Paris Ateşemiliterliği kasasından aldığı

10 BOA Bâbıali Evrak Odası (BEO) 3472/260352 Belge: 1, Fransa'da ilk ateşemiliter görevine 3. Ordu-yı Hümayuna memur Erkân-ı Harbiye Binbaşısı olarak 5000 gurus maaşla 19 Zilhicce 1326 (12 Ocak 1909) tarihinde tayin olmuştur.

11 Balkaya, aynı eser, s.15, Fethi Okyar, Üç Devir'de Bir Adam, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, s. 134.

12 13 Ekim 1913 - 8 Aralık 1917.

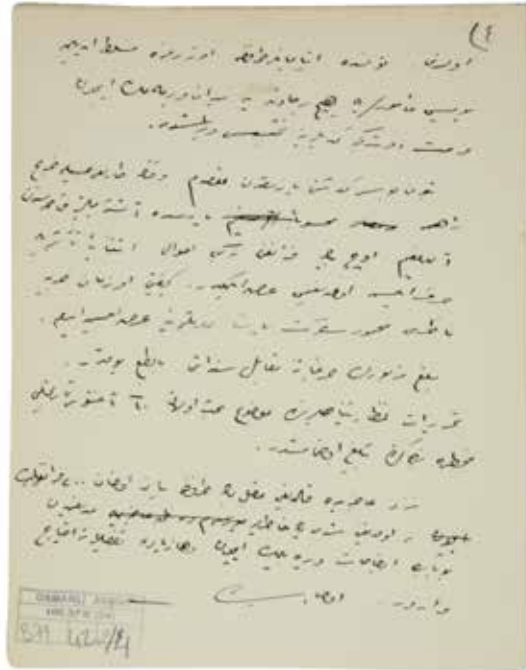

harcırahın nasıl harcıandığı hakkında 25 Ocak 1914 tarihli bir tahrirat gönderilmiştir. Ali Fethi Bey, dönemin Harbiye Nazırı ve Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Paşa'ya cevaben gönderdiği mektubunda harcırahın nerelere sarf edildiğini şöyle anlatmaktadır:

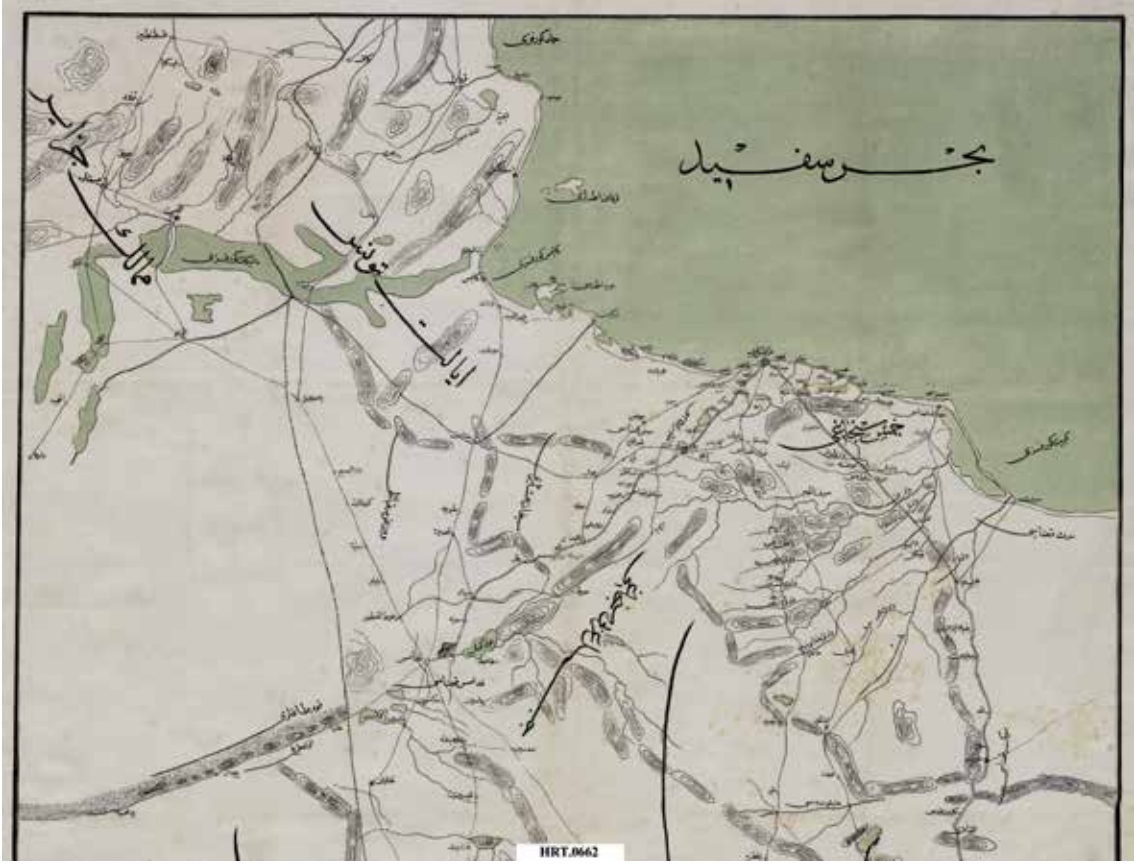
“İtalyanların Saltanat-ı seniyyeye ilan-ı harp etmezden önce Trablus kıtasına tecavüz edeceklerini tahmin ederek gönüllü sıfatıyla Trablusgarb Fırka-i Askeriyesine ilhak etmeğimi merhum mağfur Mahmud Şevket Paşa'dan istirham eylemiş ve istirham-ı acizi mazhar-ı kabul olarak mezkûr fırkaya ilhakım emr olunmuş idi. Bunun üzerine beraberimde iki zabıt ve dört doktor¹³ bulunduğu halde 13 Eylül [1]327 (26 Eylül 1911) tarihinde Paris'den

13 Mektupta Ali Fethi Bey'in Paris'ten hareketinde 2 zabıt ve 4 doktordan bahsedilmektedir. Bunlar: Kolağası Hikmet Efendi, Erkân-ı Harp Yüzbaşı Tahir Efendi, Tabib Yüzbaşı Tahir Efendi, Tabib Yüzbaşı Eşref Efendi ve Mukbil Bey'dir. Balkaya, s.15'de ise Ali Fethi Bey'in Trablusgarb'a hareketinde yanında Paris'te tıp eğitimi almış ve almakta olan beş askeri doktorun isimleri sayfanın 85. dipnotundan naklen; ATESE, Klasör: 8, Dolap, 133-5,18 Teşrin-i evvel 1327 (31 ekim 1911) tarihli Erkân-ı Umûmîmiye Dairesinden, Sıhhiye Dairesine yazılan yazıda bu 5 askeri tıbbiyeli şunlardır: Tabib Kolağası Rıfat Efendi, Tabib Yüzbaşı İzzet Fikri, Yüzbaşı Naci, Yüzbaşı Yusuf Ziya, Yüzbaşı Abdulgafur.

hareket ve Marsilya'dan Trablus şehri için bilet alarak şehir-i mezkure sefer yapan bir vapura bindim. Tunus kıtasının Susa iskelesine vardığımızda ilan-ı harp haberini aldım. Bu esnada vapurda bizimle beraber Trablus Hükümeti ile ve evvelce Selanik şehrinde bulunmuş olan Fransa'nın Trablus Konsolosu tarafından şahs-ı acizanem tanınmış ve keyfiyet Tunus memurin-i resmîyesine dahi haber verilmiş imiş. Daha ziyade böyle devam etmekten ise Tunus yoluyla Trablus'a dâhil olmağı tercih ederek sahte pasaportla hareket eden üç doktorun böyle devam etmelerini tenbih ile acizleri iki zabıt bir doktor ile Gabes şehrine nazil oldum. Trablus'a hareket eden doktorlara hâtır-ı acizanemde kaldığına göre Paris'ten kendilerine verdiğim 400'er Frank harcırahtan başka bu defa daha 100'er Frank verdim. Gabes'de üç kişinin yemek ve otel ücreti vesair masrafını ödedikten başka 400'er Frank ücretle hududa kadar otomobil kiraladım. Hududa yakın Medenin denilen şehirde Fransız zabitanı tarafından hududu geçemeyeceğim ihtar olunarak geriye iade eyledim. Bunun üzerine otomobil ile Safakes (Sfax) şehrine geldim ve oradan o zaman müttehaz Kolağası olan Hikmet Efendi'ye daha 200 Frank vererek kendisini Paris'e iade ve bir tabibi yine Safakes şehrinde terk ederek yalnız Erkân-ı Harp Yüzbaşı Tahir Efendi ile birlikte Tunus şehrine geldim. Buradan hudu-

Trablusgarb ve çevresini gösterir harita

BOA, HRT.h, 662

du geçmek için gerek Paris Sefareti'nin telgrafıyla teşebbüsâta gerekse Tunus memurin-i resmîyesine müracaat eyledim. Birkaç gün sonra istihsal-ı mezuniyete muvaffak olarak Tunus'da yine bendenize ilhak eden merhum Tabip Yüzbaşısı Eşref ve Tahir efendilerle birlikte tekrar şimendiferle Safakes şehrine gittim orada bir gün kaldıktan sonra hududa kadar 400 Frank ücretle bir otomobil kiralanmış ise de yolda otomobil sakatlanmış olduğundan Gabes'de bu otomobille kat edilen mesafe ücretinden başka 100 Frank kadar tazminat verilerek ayrıca aynı ücretle bir otomobil kiralanmıştır. Ben-i Gerdan'a kadar gelen bu otomobil yolların kum olması dolayısıyla daha ileri gidemeyeceğini ileri sürdüğünden ayrıca 80 Frank'a bir araba tutularak hudut geçilmiştir. Huduttan sonra üç kişi için kısmen deve ve kısmen hayvan tutularak karargâha muvasalat olundu. Tunus'ta İtalyanlar tarafından üzerimize musallat edilen polis memurlarıyla hiçbir hadiseye meydan vermemek için fırsat düştükçe kendilerine bahşiş verilmiştir.

Bütün bu sergüzeşti yazmaktan maksadım vaktin darlığı hasebiyle harcırahuma mahsuben Paris'de Ateşemiliter kasasından aldığım 3000 Frank'ı ne gibi ahvale sarf eylemiş olduğumu arz eylemektir. Keyfiyeti o zaman Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa hazretlerine arz eylemiştim. Meblağ-ı mezburun sarfiyatına mukabil senedatı bittabi yoktur. Tahrirat-ı nezaret-penahilerinde mevzu bahs olan 10 Ağustos tarihli muhtıra bendenize tebliğ olunmamıştır.

Nezd-i acizide kaldığı Mukbil Bey tarafından beyan olunan 200 Frank'ın ne olduğunu şimdi pek hatırlayamadığımdan bu babda izahat verebilmek için daha ziyade tafsilata ihtiyac vardır. Ol babda"¹⁴.

Ali Fethi Bey, bu macera dolu yolculuktan sonra tahminen 10-12 Ekim 1911'de Trablusgarb'a varmış ve Albay Neşet Bey'in komutasındaki sadece 2000 kişiden oluşan 42. Tümen'in kurmay başkan-

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti, Sofya Sefareti (HR. SFR) (04), 871/42

lığına atanmıştır¹⁵. Binbaşı Ali Fethi Bey yerli halkı ve askerî birlikleri teşkilatlandırarak İtalyanlara karşı saldırıya geçecek bir hale getirmiş, ilk önemli saldırısını 23 Ekim’de Hani’de gerçekleştirmiş ve sonraki taarruzlarla İtalyanlara ağır zayıat verdirerek geri çekilmek zorunda bırakmıştır¹⁶. Türk subaylar yerli halkı, aşiretleri ve gönüllüleri teşkilatlandırarak oluşturdukları birliklerle, İtalyanlara karşı büyük bir mücadele içinde olmuşlar ve İtalyanların kıyı hattından iç bölgelere sokulmalarına izin vermemişlerdir. İtalyanların gidişatı etkilemek için Kızıldeniz ve Beyrut sahilleri ile Çanakkale boğazına yaptığı saldırılar ile Rodos ve On İki ada işgali sonuca etki etmemesine rağmen Balkan Harbi’nin başlaması üzerine bu kahraman subaylar İstanbul’a dönmek zorunda kalmışlardır. Ali Fethi Bey ise Paris askeri müşavirliği devam ettiği için dolaylı Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa’nın Mısır’dan kolaylıkla geçiş sağladığı yoldan İskenderiye’ye geçmiş ve buradan Mesajeri Maritim adlı Fransız vapuru ile Marsilya’ya ve oradan da Paris’e geçmiştir¹⁷.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

BEO, 3472/260352.

HR. SFR (04), 871/42.

HRT.h, 662

Araştırma Eserleri

Balkaya, İhsan Sabri, Ali Fethi Okyar (29 Nisan -7 Mayıs 1943), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Childs, Timothy W., Trablusgarp Savaşı ve Türk- İtalyan Diplomatik İlişkileri (Çev. Deniz Berktaş) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Koloğlu, Orhan, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, Ankara: Basın Genel Yayın Genel Müdürlüğü, 1979.

Okyar, Fethi, Üç Devir’de Bir Adam, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

Şıvgın, Hale, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi 2006.

15 Balkaya, gös. yer., Şıvgın, Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri, s.67.

16 Balkaya, s.16.

17 Koloğlu, Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları, s.107.

BİR ARŞİVCİNİN FİLİSTİN NOTLARI

NOTES ON PALESTINE BY AN ARCHIVIST

Ramazan TUĞ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: ramazantug1@yahoo.com

1517-1917 tarihleri arasında yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı idaresi altında kalan Filistin Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere mandasına bırakıldı. 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasıyla Filistin topraklarını peyderpey işgal etti. Bugün Filistinlilerin çoğu farklı statülerde birbirleriyle olan bağları koparılmış işgal altındaki topraklarda yaşamaktadır. Ölüm kalım mücadelesi veren Filistinlilerin bu çalkantılı coğrafyadaki olağanüstü şartlara rağmen kendi tarihlerine, kültürel miraslarına ve arşivlerine sahip çıkmaları her türlü takdirin fevkindedir.

Filistin'de arşiv çalışanları, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine Osmanlı Türkçesi kursu vermek üzere yaklaşık dokuz ay süreyle Kudüs'te görev yaptım. Görev yerine vardığımda ilk iş olarak, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) Filistin koordinatörü ile birlikte Türkiye'nin Doğu Kudüs'te bulunan Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek, sayın büyükelçimiz ile yapacağımız çalışmalar ve düzenleyeceğimiz kursların planlamasını yaptık. Bu arada büyükelçimiz ile yaptığımız görüşme esnasında, Türk Büyükelçiliği'ne gelerek ellerindeki Osmanlıca belgeleri okutmak üzere çok sayıda başvurular yapılmakta olduğunu öğrendim. Hem bu tür başvuruları hem de diğer talepleri karşılamak amacıyla açılacak kursların sadece arşivci ve öğrencilere değil bütün Filistinlilere açık olmasının daha faydalı olacağı sonucuna vardık. Kurs programını büyükelçiliğin internet sayfası ve Filistinlilerin Kudüs'te günlük olarak çıkardıkları "el-Kuds" gazetesıyla duyurduk.

Açılacak kurslardan biri Kudüs'te büyükelçiliğimizin Türkçe kursu verilmek üzere Kültür Merkezi olarak kiraladığı ünlü Osmanlı mimarı Mimar Kemaleddin'in yaptığı Kudüs'ün meşhur Hüseyinî ailesine ait evde yapılacaktır.

Asıl amacı Kudüs Şer'iyye Mahkemesi Arşivi çalışanlarına Osmanlı Türkçesi ve belge tasnifi eğitimi vermek olan ve haftada iki gün dörder saat şeklinde planlanan kursa beklendiği üzere dışardan da ilgi yoğun oldu.

Hatta ev sahibimiz Hüseyinî ailesinin büyüğü ve aynı zamanda Kudüs'ün işgal edilmeden önceki son belediye başkanının torunu olan zat da kursun müdavimlerinden biriydi. Zaman zaman derslerde okunmak üzere elinde bulunan bazı Osmanlıca belgeler de getirmekteydi. Daha sonra aileye ait muhafaza altında olan büyük bir arşivin olduğunu öğrendik. Kursu getirdiği belgeler ise evde kalan ve önemsiz addettikleri çoğu matbu pek cüzi bir kısmıydı. Yaşlı, eski kültür ve Osmanlı istilahlarına olan vukûfiyetiyle de dikkat çeken bu zât diğer öğrencilerin, özellikle de kurs müdavimlerinden olan avukat bir öğrencimizin kendisinden daha çok ve önemli belgeler getirmesi talebini kulak arkası edip bu tür isteklerden rahatsızlık duyduğunu hissettirdi.

Şahısların ellerinde arşiv malzemesi olduğu bilgisi merakımı celbetti. Buraya gelmeden önce bilgisine itibar ettiğim bir akademisyen de Kudüs'te Cemal Paşa'nın bir duvarın içine gömdüğü gizli bir arşivi olduğundan bahsetmişti. Doğrusu ilk duyduğumda bunun bir hayal olabileceğini düşünmüştüm. Ancak orada gördüklerim, böyle bir şeyin imkan dahilinde olabileceği kanaatini uyandırdı. Acaba gerçekten böyle bir arşiv var mıydı? Filistin ve Kudüs işgal altındaydı, işgal ettikleri yerlerin ilk olarak tarihi eserlerini yağmalayan bir zihniyet böyle bir hazineye bigâne kalır mıydı? Filistin halkına hayat hakkı tanımayan İsrail, onların tarihini yaşatır, geçmişine saygı gösterir miydi!

Eğer bu gizli arşiv bilgisi doğruysa, henüz keşfedilmeme ihtimali de vardı. Belki Cemal Paşa hiç

kimsenin aklına gelmeyecek güvenli bir yere saklamıştı. Acaba bu hazine neredeydi, şimdiye kadar keşfedilemediyse ve olduğu yerde duruyorsa, fincancı katırlarını ürkütmeden ve kimseye hissettirmeden bu araştırılmalıydı.

Cemal Paşa'nın gizlediği iddia edilen arşive henüz ulaşmadım ama onu ararken birçok arşiv malzemesi ve bilgisine ulaşma imkânım oldu.

Öğrencilerimden biri evinde, işgalin ilk yıllarında bir okulun yakınındaki çöpten topladığı doksan kadar orijinal Osmanlı belgesi olduğunu söyledi. Önce derslerde okumamız için bir kısmının fotokopilerini getirmeye başladı. Daha sonra belgelerin istifade edilmek üzere arşivde tasnif edilerek muhafaza altına alınması gerektiğine ikna olarak belgelerin tamamını getirdi. Ben de bir tutanakla Filistin arşivine teslim ettim. Belgelerin çoğu içinde vakfiye sureti bulunan önemli konuların ele alındığı Yafa ile Kudüs maarif müdürlükleri arasında yapılan yazışmalara aitti.

Bir taraftan da okunmak üzere nüfus tezkiresi, tapu, koçan, berat ve ferman gibi şahısların elinde bulunan belgeler gelmeye devam ediyordu. Bu kişilerin ellerinde bulunan belgeleri gördükten sonra, Osmanlı Türkçesi'ne olan ilginin sebebini daha iyi anladım.

Dersler esnasında bugün Filistin'de konuşulan yerel Arapça'da çok sayıda Türkçe kökenli kelimenin kullanılmakta olduğunu gördüm. Bazı kelimelerin yanlış okunması sonucu farklı bir telaffuzla

yanlış olarak yerleştiğine de şahit oldum. Örneğin sadece Türkçe kökenli kelimelerde kullanılan ve "kâf-ı Türki", kâf-ı nûnî" veya "nazal n" dediğimiz kâf harfinin genizden çıkan "n" şeklinde okunduğu yeniçeri kelimesi bu harfi bilmediklerinden dolayı dillerine "yekiçeri" olarak yerleşmişti. Binbaşı ve benzeri kelimeler de bu şekilde telaffuz edilmekteydi. Bu gibi kelimelerin Türkçe olduklarının öğrenilmesi ve Osmanlı Türkçesi'ndeki Arapça kelimelerin çokluğu bu dile olan sevgi ve ilginin artmasına vesile olmuştur.

Filistin'deki Arşivler:

İhyâu't-Turâs

Osmanlı dönemi belgelerine sahip Filistin Arşivi; Filistin Devleti Evkaf ve Din İşleri Bakanlığı'na bağlı İhyâu't-Turâs ve Buhûsü'l-İslamiyye müessesidir. Kısaca "İhyâutturâs" olarak anılan kurum İsrail işgali altında bulunan Ebu Dis'te bulunmaktadır. Kudüs Üniversitesi kampüsünün de yer aldığı Ebu Dis on yıl öncesine kadar Kudüs'e yürüme mesafesinde iken örülen utanç duvarı sebebiyle Kudüs ile bağı koparılmıştır. Örülen duvarın hemen dibinde kalan arşivin terasından Mescid-i Aksa kolaylıkla görülebilmektedir.

Yetkililerden aldığımız bilgiye göre arşivde iki milyonu Osmanlıca olmak üzere yaklaşık beş milyon civarında belge bulunmaktadır. Toplam yirmi beş kadar personeli ile tasnif çalışmaları devam eden arşiv, zengin sayılabilecek bir kütüphanesi,

Filistin'in yer aldığı Önasya Haritası'ndan bir kesit. *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No. 93638*

TİKA Filistin Koordinatörü, Kültür Müdürü ve Osmanlı Türkçesi Kursiyerleri ile birlikte

dijitalleştirme, restorasyon ve Türkçe bölümleriyle araştırmacılara hizmet vermektedir.

Türkiye, Filistin Arşivi'ne yaptığı teknik desteğin yanı sıra personeline Osmanlıca ve belge tasnifi konusunda eğitim vermek suretiyle de yardımcı olmaya devam etmektedir. Bu çerçevede bendeniz kurum personelinden beş kişiye haftada üç gün dörder saat Osmanlı Türkçesi kursu verdim. Derslerde Osmanlıca'nın yanı sıra arşivde bulunan arzuhal, tezkire, müzekkere, tahrirat, mazbata, ferman, berat, hüccet, tapu ve nüfus tezkiresi gibi Osmanlı dönemi belge çeşitlerinden örnekler seçerek hattı, dili, lafız ve ıstılahları üzerinde durmaya, özetleme teknikleri ve diğer tasnif aşamalarını anlatmaya çalıştım.

Şer'iyeye Sicili Arşivleri

İşgal altındaki Doğu Kudüs'te Ürdün Hükümeti Kâdi'l-Kudât Müessesesi'ne bağlı Kudüs Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri, Filistin'in en önemli arşivi konumundadır. Arşivde en eskisi 1530 tarihli olmak üzere Osmanlı dönemine ait sayfa sayıları ve ebatları farklı 416 adet sicil defteri mevcuttur. Defterler arasında Osmanlı idaresindeki ilk asra ait az sayıda Türkçe sicil kayıtları da vardır. Genel olarak iyi muhafaza edilen defterlerin bir kısmı okunamayacak kadar çürü-

müştür. Mikrofilmleri ve dijital görüntüleri çekilmiş olan sicillerin bir nüshası Amman'da araştırmacıların hizmetine sunulmuşken, Filistin Arşivi'ne de bir nüsha mikrofilm verilmiştir.

Kadınların sahip olduğu geniş yetkiler dolayısıyla Kudüs'ün idari, sosyal, iktisadî ve kültürel tarihi açısından son derece önemli ve birinci kaynak durumunda olan sicillerin muhafazası da önem arz etmektedir. Türkiye, Kudüs Şer'iyeye Sicili Arşivi'ne de başta teknik altyapı, araç-gereç ve personel eğitimi olmak üzere her türlü desteği sağlamaktadır.

Halil, Nablus ve başka şehirlerde de Filistin Devleti Kâdi'l-Kudât İdaresi'ne bağlı mahkeme sicilleri olduğu hatta Halil'de şahısların elinde siciller bulunduğu bilgisi yetkili ağızlar tarafından dile getirilmektedir.

Halidiye Kütüphanesi:

Kudüs'te Türkiye Cumhuriyeti Başkonsoloslugu Kültür Bölümü'nde açtığımız Osmanlı Türkçesi'nin ikinci dönem kurslarına katılan Kudüs'ün köklü ailelerinden Halidi ailesi üyesi ve Halidiye Kütüphanesi Vakfı mütevellisi olan öğrencimiz sayesinde kütüphaneyi gezme ve kütüphane hakkında bilgi alma şansını bulduk.

Suud-i Arabistan'ın bir dönemin ünlü petrol bakanı Zeki Yamani'nin başkanlığını yaptığı merkezi Londra'da olan "Muessesetu'l-Furkan li-Turasi'l-İslami" sponsorluğunda katalogu çıkarılan, tamir ve restorasyon ve dijitalleştirilmesi devam eden kütüphane Kudüs'te harem-i şerifin kapılarından biri olan Babu Silsile'de Halidiye Vakfına ait tarihi binasında bulunmaktadır. İçlerinde yaklaşık bin yaşında olan bir nüshanın da bulunduğu 25 ana konu ve 200 başlık altında tasnif edilen 1363 adet yazmanın 1209'u Arapça, 36'sı Türkçe ve 18'i Farsçadır. Kütüphanenin katalogu şahsi kitaplığımda mevcuttur.

Özbekler Tekkesi

Kudüs'te eski şehirde içinde İmam Buhari soyundan gelen bir ailenin yaşadığı tarihi Özbekler Tekkesi'nde de nadir yazmalar, matbu kitaplar ve antika eşya bulunmaktadır. Tekkenin restore edilerek bir kültür merkezi haline getirilmesi, yazma ve değerli eşyaların sağlıklı ve güvenli bir şekilde muhafaza edilmesi için çalışma yapılmaktadır.

Kudüs'te "beldetü'l-kadime" olarak adlandırılan Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı surlar içinde

kalan şehirde Hint asıllı bir ailenin elinde bulunan Hindiler Tekkesi de halen hayatini sürdürdürebilen Osmanlı'dan kalma mekânlardan biri.

Kadiri tarikatına mensup olup şu anda Şeyh Abdulkerim Afgani adındaki şeyhi ve iki yüz civarında müridi ile faaliyetteki tek zaviye olan Afgan Zaviyesi de eski şehirde Mescid-i Aksa'ya yakın bir noktada bulunmaktadır.

Dört yüz yıl bir Osmanlı şehri olarak yaşayan Kudüs'te bütün Hıristiyan mezhepler himayesinde oldukları devletlerin desteğiyle kendi ibadet yerleri ve kurumlarına sahip oldukları halde Osmanlı imzası taşıyan çok sayıda cami, mektep, medrese, tekke, zaviye, han, hamam ve benzeri eser ne yazık ki sahipsiz kalmıştır. Bunlardan bazılarının kimliği tamamen değiştirilmiş, bazıları amacı dışında kullanılmakta bazılarının acilen tamire ihtiyaçları var, bazıları tartışmalı vaziyette beklemektedir. Birçok vakıf eseri ile şahıslara ait emlakın mutasarrıf ve maliklerinin tespiti Osmanlı dönemi senet ve tapularının temin ve anlaşılmasına bağlıdır.

BİR ZİRVE İLİM ADAMINDAN KESİTLER “PROF. DR. EROL GÜNGÖR”

MOMENTS FROM THE LIFE OF A SCHOLAR AT THE PEAK, “PROF. DR. EROL GUNGOR”

Fuat YAVUZ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: fuatyaavuz_56@hotmail.com

Milletlerin tarihleri onu yazanların başarılarıyla şanlıdır, gurur vericidir... Böyle şansa sahip ülkelerin sayısının iki elin parmak sayısını geçmeyecek kadar sınırlı olduğunu hepimiz biliriz. Yeryüzünde bu istisnai özelliğe sahip olma şerefine nail olmuş olan aziz Türk milleti ilmin, siyasetin, askerliğin, sanatın vb. alanların zirvelerini yetiştirerek büyümüş ve yücelmiştir. Bilge Kağan, Kültiğin, Tonyukuk, Orhun abideleriyle Asya'nın bağrına Türk'ün mührünü vurmuş; Kaşgarlı Mahmut Kaşgar'da bilgi ve bilgeliğin zirvesi olmuş; Alparslan Anadolu'yu ebedi yurt yapmış; Fatih İstanbul'u fethederek en yüce övgüye mazhar olmuştur. Bunlar sadece buraya alabildiğimiz bazı gurur vesilelerimizdir. Türk tarihi bunlar gibi nice övünç kaynaklarımızla doludur.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR, son birkaç asırdan beri hasretini çektiğimiz zirve ilim adamı hüviyetini taşıyan şahsiyetlerin önünde gelenlerdendir. Çok kısa sayılabilecek ömrü içerisine pek çok telif ve tercüme eser ile yüzlerce makale sığdırmıştır. Hayatının en verimli dönemini teşkil eden bir yaşta aramızdan ayrılan Erol GÜNGÖR, sosyal bilimlerin her dalında olduğu gibi dilimiz ve edebiyatımızla ilgili olarak ortaya koyduğu görüş ve düşünceleri son derece isabet arz etmekte ve dikkat çekmektedir.

Öncelikle yazımıza konu olan Erol GÜNGÖR'ün hayatı, ilmi kişiliği ile onu tanıtan, onun çalışmalarını dünya görüşünü ortaya koyan bazı tespitleri aktarmaya çalışalım.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR, 1938 yılında Kırşehir'de dünyaya geldi. Bir ulema ailesine mensuptur. Dedesi Kırşehir ulemasından Hacı Hafızoğlu, Kırşehir'deki Ahi Tekkesi'nin son şeyhidir. Babası Abdullah, annesi Gülşen Hanımdır. Değerli bir aile muhitinde ilim ve maneviyat geleneği içinde

yetiştirilmiştir. Osmanlı Türkçesini ve eski yazıyı babasından öğrenmiş, dedesinden çok etkilenmiştir. İlk ve orta öğrenimini Kırşehir'de tamamlamış, yüksek tahsil hayatına İstanbul Hukuk Fakültesi'nde başlamıştır. GÜNGÖR, Hukuk Fakültesi'nde ikinci sınıfa geçtikten sonra Fethi Gemuhluoğlu tarafından Prof. Dr. Mümtaz Turhan'a takdim edilmiş, Mümtaz Turhan'ın tavsiyesi ile Edebiyat Fakültesi Sosyal Psikoloji Bölümü'ne geçmiştir. Eğitim hayatını Mümtaz Turhan'ın özel ihtimamı ile tamamlamış, daha sonra da onun yanında asistanlığa başlamıştır.

Öğrencilik ve asistanlık yıllarında çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmış, memleket konularını duyarlı bir Türk milliyetçisi kimliğiyle dile getirmiş ve çözüm önerilerinde bulunmaya başlamıştır. Daha o yıllarda çok iyi Osmanlı Türkçesi biliyor, eski yazı ile süratli bir şekilde not tutmasıyla tanınıyordu. O yıllarda ve daha sonraları bir mektep hüviyetinde olan Marmara Kıraathanesi sohbetlerinin başlıca müdavimlerindendi. Diriliş Dergisi'nde bir dizi çeviriler yapmış, Yeni İstanbul Gazetesi'nde çalışmıştır. Bu dönem yazılarında M. Kırşehirlioğlu, Buğra gibi müstear isimler kullanmıştır. Ziya Nur, Ali İhsan Yurt, Fethi Gemuhluoğlu gibi önemli simalardan oluşan çevresi vardı. Ekrem Hakkı Ayverdi, Nurettin Topçu görüş alışverişinde bulunduğu kişiler arasındaydı. Yahya Efendi Dergahı'nda Abdullah Hatay Efendi'nin Mesnevi derslerini dinlemiş, devamlı temasta olduğu Yüzbaşı Ziya Uygur'dan bilhassa Yahudiler ve Masonluk hakkında çok şey öğrenmiştir. Sohbetlerinden etkilendiği kişiler arasında Dündar Taşer'in önemli ve ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Asistan Erol Güngör, 1965 yılında doktorasını tamamlayarak 1966 yılında Amerika Birleşik Devletleri Colorado Üniversitesi'nin Davranış Bilimleri Kürsüsü'nde uzman araştırmacı olarak görev yap-

mıştır. Yurda döndükten sonra, 1971 yılında Edebiyat Fakültesi Sosyal Psikoloji Bölümü'ne Doçent olarak tayin edilmiş ve 1978 yılında da Profesör olmuştur. Doçentlik tezi olarak sunduğu "Denotative and Connotative in Interpersonal Conflict" yurt dışında çeşitli ilmi yayınlarda yer almıştır.

1970'ten sonra en yakın olduğu kişi Osmanlı Arşivi'nin de müdavimlerinden Mehmet Genç'tir. Hayat grafiği daima çalışkanlığının bir sonucu olarak yükselişte olan Prof. Dr. Erol Güngör 1982 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne atanır. Bu göreviyle ilim adamlığının yanı sıra idarecilik ve organizatörlük özelliklerini de ortaya koymuştur. Varlığı ile yokluğu neredeyse bir olan üniversiteyi kısa zamanda canlandırmış, cazip bir ilim merkezi haline getirmek için ciddi bir atılım başlatmıştır.

Dürüst, çalışkan, girişken ve mütevazı kişiliğiyle Konya halkı tarafından sayılmış ve çok sevilmiştir. Bu sayede halkın vaktiyle istemediği, hatta varlığından haberdar olmadığı üniversiteye gözlerini çevirmiş, böylece üniversite-halk kaynaşmasını gerçekleştirmiştir. Selçuk Üniversitesi Vakfı'nın temellerini atmış, yeni fakülte ve yüksekokullar açmış, tam teşekküllü bir üniversite hastanesi kurmuştur. "Seri Halk Konferansları" düzenlemiş, "Klasik Türk Müziği Konservatuvarı" kurmak için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur.

Erol Güngör'ün sakin, sessiz ve içe kapanık bir yaratılışı vardı. Meselelerini kimseye söylemeden kendisi halletmeye çalışırdı. Çok az konuşur, çok dinler, çok çalışırdı. Devamlı mütebessimdi ve nadiren kızardı. Yakın bir arkadaşı sohbet ve tartışmalarda -sözün genişleyip hakikatin ortaya çıkması için- taraf tuttuğunu, tuttuğu taraf galip gelecek şekilde konuştuğunu, sonra karşı tarafa geçerek orayı da galip getirdiğini anlatıyor. Onun bu bilge kişiliği ilmi konulara olan hâkimiyeti ve vukufiyeti arkadaşları ve dostlarıyla yaptığı sohbet ve tartışmalarda kendini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Başlamış olduğu bir işi bitirmeden kimseye bahsetmezdi. Çok okur, dokümanları hazırlar, kalemi eline aldıktan sonra da bırakmadan yazardı. Tercüme yaparken önce kitabı devamlı birkaç kere okur, başladıktan sonra günde iki üç forma çevirirdi. Üzerinde düşündüğü her şeyi en ince teferruatıyla araştırırdı. En sevmediği şey ise şamataydı. Nadiren kızdığında yüzü kızarırdı. Çevresinde namuslu ve dürüst oluşu ile tanınırdı.

Ortadoğu, Hergün ve Millet gazetelerinde başyazarlık yapmış, Töre, Türk Edebiyatı, Yeni Düşünce, Milli Eğitim ve Kültür, Yeni Sözcü, Hamle ve Doğuş dergilerinde çeşitli makaleler yayınlamıştır.

Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce olmak üzere dört dil biliyordu. Ayrıca onu yakından tanıyanlar gayet iyi Türk Musikisi bildiğini, tambur çaldığını ve bir küçük divan oluşturacak kadar şiirleri bulunduğunu belirtmektedirler.

Bir ilim ve irfan adamında bulunması gerekli hususiyetleri şahsında fazlasıyla bulundurabilme yüksekliğini gösterebilmiş bu muhterem insanı ne yazık ki hayatının en verimli çağı sayılabilecek bir dönemde 24 Nisan 1983 yılında kırk beş yaşında kaybettik.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR'ün hayatı ve şahsiyeti ile ilgili olmak üzere, en yakın arkadaşlarından Ali İhsan Yurt ile yapılan ve Dağarcık dergisinde yayınlanan bir mülakat onu daha yakın tanımamız açısından oldukça önemlidir. Bu geniş mülakatı yer darlığı sebebiyle tamamını almadan bazı pasajlarını buraya almayı uygun bulduk.

-...Türkiye'nin hangi meselesine daha çok önem verirdi efendim?

- Türkiye'nin meselesi bellidir. Yahya Kemal'in söylediği gibi bu topraklara gelen Horasanlı Alperenlerin davalarını yürütmektir bütün mesele. Bu yürütmek neyle kabilse o kabil olan her meselede Erol'un fikri vardı, nasıl yapılabilir? Nasıl yapılmalıdır? Bakın arkadaşı Nihat Genç, Türkiye'de Nihat Genç gibi ikinci bir arşivist yoktur. Yüz binin üzerinde arşiv vesikasını tetkik etmiştir. Buna rağmen hala tezini yazmamıştır. Erol Bey de üzerinde düşündüğü her şeyi en ince teferruatına kadar tetkik ederdi. Hatta size bir şey anlatayım, bir gün sohbet anında Arapça bir beyit söyledim, Erol benden ayrıldıktan sonra gitmiş, Fütuhat-ı Mekkiye'den beyti bulmuş, ertesi gün uzaktan sigara tutmaktan sapsarı olmuş parmağını sallayarak seslendi. Hoca hoca dedi söylediğin beyit orayı tutmuyor, ben iddia ettim. Yanlış bakmışsın dedim. Ziya Nur, Erol'la fazla dalaşmamı istemezdi. Hoca sen bunların üzerine fazla gidiyorsun, bu davadan usandıracaksın, kaçıracağını derdi.

Erol Türkiye'nin bütün meseleleriyle meşguldü. Eğitim davasından iktisat meselesine kadar teker teker anket fişlerini kendi parasıyla bastırıp esnafa dağıtarak cevaplarını toplayıp bir anket yapmıştı. Asistandı, daha o zaman sosyal psikoloji sahasında yaptırmıştı anketi. Hangi mesele olsa ister ticari ister psikolojik ister iktisadi ele aldığı her konuyu araştırır ve yazardı.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR'ü talebelik, asistan-

lık, doçentlik yıllarında hasbelkader beraber bulunduğumuz Marmara Kıraathanesi'nde tanışmış ve sohbet etmiştik. Hepimizin bildiği gibi hocası Mümtaz Turhan'ın ölümüyle o kürsüde profesör olarak bulunmuş, milli kültür dersleriyle, yazılarıyla, sohbetleriyle her zaman hizmet etmeye çalışmış bir aydıydı. Daha sonra Konya Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne atanmış, hayatının en verimli sayılabilecek bir döneminde 24 Nisan 1983 tarihinde kırk beş yaşında hayata gözlerini yummuştur.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR, çok ve sürekli yazar bir anlayışa sahipti. Kısa sayılabilecek ömrü içerisinde on iki telif, altı adet tercüme eser ile yüzlerce makale sığdırmıştır. Bu bir bakıma sürekli bir yazma ve okuma anlamı taşımaktadır ki bu yönüyle de oldukça dikkate şayandır.

Telif Eserleri

1. Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak
2. İslam'ın Bugünkü Meseleleri
3. İslam Tasavvufunun Meseleleri
4. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik
5. Sosyal Meseleler ve Aydınlar
6. Türk Kültürü ve Milliyetçilik
7. Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri
8. Tarihte Türkler
9. Kelâmi Sahada Estetik Yapı Organizasyonu
10. Şahıslar Arası İhtilafın Çözümünde Lisanın Rolü
11. Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar
12. Dünden Bugüne Tarih, Kültür ve Milliyetçilik

Tercüme Eserleri

1. Batı Düşüncesinde Büyük Değişme
2. Dünyayı Değiştiren Kitaplar
3. İktisadi Gelişmenin Merhalesi
4. Yirminci Asrın Manası
5. Sınıf Mücadelesi
6. Sosyal Psikoloji: Nazariye ve Problemler

Ayrıca "Cemiyet İçinde Fert" adlı iki ciltten müteşekkil bir tercüme eseri de Milli Eğitim Bakanlığı yayınları içerisinde çıkmıştır. Bunların dışında çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR'ün, dünya görüşü ve fikirlerinin tekâmülünde her ne kadar Mümtaz TURHAN, Nurettin TOPÇU, Hilmi Ziya ÜLKEN ve Hüseyin Nihal ATSIZ'ın etki ve izlerini görebiliyorsak da o daha çok tüm fikirleri-düşünceleri göz önüne alındığında "İslamcı Milliyetçilik" çizgisinde Mehmet Akif Ersoy ile benzeştiği söylenebilir.

Burada tezimizin de konusunu teşkil eden dil, edebiyat ve edebiyat sosyolojisi kavramlarının onun eserlerinde hangi şekilde yer aldığını bazı örnekler vererek ortaya koymaya çalışalım.

Dil kavramı onun düşünce dünyasının önemli mihenk taşlarından. Dil mefhumu onun belki bir sosyal bilimci olmasının vermiş olduğu bir zaretin, belki de memleketin içerisinde bulunduğu şartlar dolayısıyla düşünce ve kültür buhranımızla alakalı olarak bu kavramlar üzerinde çok durmuştur. Bu alanlarda ortaya çıkmış buhranın temel sebeplerini izah ederken, Türk dilinin ehliyesiz kurumcular tavsiyeciler marifetiyle düşünce ve kültür hayatımızda meydana getirdiği tahribata özellikle dikkat çekmektedir. Burada yeni neslin ancak dönemin dil ve edebiyat tartışmalarını ortaya koyan araştırma ve kitapları okuyarak bilgi edinebilecekleri 1980 öncesi dönemle ilgili olarak özellikle tavsiyeci anlayıştaki kesimin dil algılarının kültürümüzde ciddi tahribata sebep olduklarını ve dilin kelime dağarcığının zayıflatıldığını belirtmektedir. Türkçenin tasfiyesini belli bir derneğin, bakanlığın, hükümetin yürüttüğü planlı bir faaliyetten saymanın yanlış olacağını ve Türkçenin kayboluşunun memleketimizdeki yaygın cehaletin sonucu olduğunun altını çizmektedir. Herhangi bir batı ülkesinde devlet bütün kuvvetlerini seferber etse yine de masa başında uydurulmuş bir dili kimseye kabul ettiremez. Maalesef ülkemiz masa başında uydurulmuş dil saçmalığını uzun bir süre yaşamış ve nesillerin bu anlamda birbirleriyle münasebetinin önemli ölçüde kopmasının tahribatını uzun süre hissetmiştir. Erol GÜNGÖR, dilde yaşanan bu yozlaşmanın milli kültürümüze yaptığı tahribatın telafisinin zorluğunu vurgulamaktadır.

Erol GÜNGÖR, yapmış olduğu ciddi çalışmalar ve ilginç yorumlarıyla sosyal bilimlerin hemen her dalında kalem oynatmış gerçek bir entelektüel, gerçek bir Türk aydıydı. Asıl uzmanlık sahası olan Sosyal Psikoloji dalının yanı sıra tarih, sosyoloji, güzel sanatlar onun ilgi alanına girmiş ve bu ilim ve sanat dalları ile ilgili birçok makale yazmıştır.

Roman sanatı ile ilgili bir kısım görüşlerini buraya almayı uygun bulduk. "...Romancılar, insanı

tanıtmakta romancının bize yapacağı yardımdan hiçbir zaman vazgeçmeyiz. Romanda matematik formüllerin, kesin tarifli kavramların, davranış modellerinin ve ölçü sistemlerinin bulunmayışı onu ihmal etmemiz için sebep değildir. Romancılar çok defa insan psikolojisi ve psiko-patolojisi hakkındaki ilmi bilgileri ve teorileri kullanıyorlar ama şahsiyet psikolojisi üzerinde teori kuranlar da çok defa romancının sezgi ve tahlillerinden faydalanmaktadır.

Türkiye’de insanın değişmesi veya bozulması konusunda yazmak isteyen bir romancı için şimdi yığınlarla canlı malzeme mevcuttur. Solcu romancılarımız maalesef realizm adına hep insanın dışındaki çer-çöple uğraşıyorlar, eşyaya daha çok önem veriyorlar. Onlara göre cemiyette realite olarak fertler değil, sosyal sınıflar ve bunlar arasındaki mücadele vardır. Ferdi şahsiyet şekilsiz bir yığın içinde bir noktadan ibarettir. Bu yüzden, ideolojik peşin hükümlerden hareket etmeyen romancılar bu konu üzerine eğilirlerse hem iyi bir realizm örneği vermiş hem de bizim kendimizi tanımamıza yardım etmiş olurlar.”

1966 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımları içerisinde yer alan Kelâmî yapıtlarda Estetik Organizasyon adlı ayrı basım yayında Erol GÜNGÖR’ün roman-hikâye ve fıkra türleriyle ilgili olarak sistematik bir çalışma içerisine girdiğini, bu türlerde deney yoluyla, ilmi bir anlayışla yeni ve ilginç bir araştırma yaptığını görüyoruz. Burada Erol GÜNGÖR’ün hikâye ve romanda yapı organizasyonunun dayanmış olduğu prensipleri araştırdığını görüyoruz.

Erol GÜNGÖR’ün bu konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmanın tamamını bu makaleye almamız hem yazımızın amacı değil, hem de sınırlı yerimize sığması mümkün değildir. Altını çizmemiz gereken en önemli husus onun bütün sosyal bilimlerde çalışmalarının olması ve bu çalışmalarını büyük bir ciddiyet ve gayret ile gerçekleştirmiş olmasıdır. O ihtisas sahası olan sosyal psikoloji dalı ile yetinmemiş ve sosyal bilimlerin birbirini tamamlayan bir bütün olduğu gerçeğinden hareketle bir edebiyatçı kadar edebiyatçı, bir tarihçi kadar tarihçi, bir sosyolog kadar sosyoloji bilimine vakıf olmanın gereğine inanmış ve kendisini bu doğrultuda yetiştirmiştir.

Hikaye ve roman sanatı ile ilgili şu tespitleri yaklaşık kırk yıl öncesinden konuya hakimiyetinin bir göstergesi olması bakımından da oldukça dikkat çekmektedir.

“Nükte ve komik üzerinde yapılan araştırmalarla fıkradaki organizasyon kısmen ortaya çıkarılmak-

la beraber, hikaye ve roman üzerinde şimdiye kadar hiçbir araştırma yapılmış değildir.

Daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, bu problemle ilgili tecrübelerle ait faraziyemizi umumi müşahedelerden çıkardığımız ipuçlarına isnat ettirdik. Hikayeyi meydana getiren unsurların aşına olunan bir forma göre tertibi çok defa onun sanat kıymetini düşürmekte, okuyucu üzerinde hoş bir intiba bırakmamaktadır. Baş tarafını okuduğumuz zaman nasıl geliyeceğini nasıl sonuçlanacağını kestirebildiğimiz hikaye bizde sanat eserlerine mahsus teessüf reaksiyona da yol açıyor. Binaenaleyh, beğenilen bir hikâyede vakaların gelişme seyri hakkındaki tahminimiz hikâyenin hakiki gelişmesiyle ekseriya bir tezat teşkil etmektedir. Bu tezatın keskin bir şekilde görülmediği hallerde de yine sürpriz veya yenik, değişiklik şeklinde bir “beklenmedik netice” ile karşılaşırız.

Onun hikâye ve romanla ilgili görüşlerinin küçük bir bölümünü aktardıktan sonra edebiyat ve edebiyat sosyolojisi ile dil hakkındaki görüş ve düşüncelerini yine kısmen buraya almak istiyoruz.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR başta da belirttiğimiz gibi sosyal bilimlerin her sahasında kalem oynamış, görüş ve düşüncelerini açık bir üslupla ve ilmi gerçeklere uygun olarak ortaya koymuştur. Bu çerçevede eğitim ona göre, sadece okul sıralarında cereyan eden ve hayatın belli bir dönemini içine alan terbiyecilik zihniyetinden ibaret değildir. Bilakis, hayatın her dönemi öğrenmenin vazgeçilmez anları olarak telakki edilmektedir.

“Buna rağmen günümüzde modern eğitimin icabı öğretmen ve eğiticinin durumu ön plana çıkmış bulunmaktadır. Bu meselenin en dikkat edilmesi gereken tarafları, öğretmenin ekonomik güçsüzlüğünün veya eğitimin finansman probleminin halledilmesi, bir diğeri de eğitimde verimliliğin, kalitenin yükseltilmesidir ki, bu da iktisadi yönün halledilmesine bağlıdır.”

Erol GÜNGÖR’ün eğitimle ilgili olarak günümüzden yaklaşık 35 sene önce ortaya koymuş olduğu tespitlerin bu gün de geçerliliğini aynen muhafaza ettiğini üzülmeye sebep olmamalıdır. Öğretmenlerimiz hala insanca yaşayabilecekleri bir gelir düzeyine ulaştırılmamış, geçim derdinden kurtarılamamıştır. Bu şekilde hayatını idame ettirmek durumunda olan eğitim camiasının eğitimin gelişmesine katkılarının ne oranda olacağı hususunda iyimser olmak oldukça güçtür.

“Eğitcilik ve öğreticilik her zaman meslekten olmayı gerektirmez; bu açıdan öğretmenliği meslek edinenler asıl büyük öğretici-eğitici içerisinde bir azlık teşkil ederler. Hepimizin birinci derecede eğiticileri anne ve babalarımızdır. Öğretmen, hayatımızın ancak belli bir döneminde karşımıza çıkar. Öğrendiklerimizin pek çoğunu gayri resmi yollardan, yani doğrudan doğruya öğretici gaye taşımayan kaynaklardan almışızdır. Ve nihayet, insanlığın büyük öğreticileri vardır; bunlar sadece bir dersane kalabalığına değil bütün dünyaya hitap ederek hepimizin hayatına yön vermişlerdir.

Bugün eğitici ve öğretici denince bu işi meslek edinen ve o maksatla yetiştirilmiş olan kimseleri anlıyoruz. Bunun sebebi, modern çağda eğitim ve öğretimin gitgide daha çok formel (biçimsel) bir mahiyet kazanmasıdır. Geçmiş yüzyılların büyük ilim, sanat ve fikir adamları, idarecileri bu günkü gibi mektep sıralarından yetişmiş kimseler değildi. Bunlar birer ustanın yanında kişisel münasebetler içinde eğitimlerini tamamlıyorlardı...”

Geçmişin eğitiminin usta-çırak ilişkisi şeklinde olmasına karşılık günümüzde bunun çok daha modern araç-gereç ve sistemlerle yapıldığı bir gerçektir. Sosyal değişmeye bağlı olarak eğitim sistemlerinde de belirli yapı değişikliği meydana gelmektedir. Geçmişin nakilci eğitiminin yerini daha aktif ve daha girişimci, yenilik düşüncesinin hâkim olduğu bir eğitim anlayışı almıştır. Burada vurgulamadan geçemeyeceğimiz bir husus Osmanlı devletinin yıkılışının en önemli gerekçelerinden birisi belki de en önemlisi eğitimde hâkim olan nakilci anlayışın terk edilip modern eğitim anlayışına bir türlü geçilemeyişi olduğunda otoritelerin birleşmiş olmalarıdır.

Eğitim konusunda üzerinde durduğu bir diğer önemli mesele; “zihniyetle yani Türkiye’yi idare eden elitlerin eğitim ve kalkınma anlayışıyla ilgilidir ve birinciden daha önemlidir. Bütün problem, Türkiye’nin kalkınmasında neye ve kimlere öncelik vereceği noktasındaki anlayış farkından kaynaklanmaktadır.

Türkiye az gelişmiş bir ülkedir; dolayısıyla elindeki kaynaklar sınırlıdır ve bu sınırlı kaynakları en verimli yerlere yatırabilmek için bir tercih sıralaması yapmak zorundadır. Bu tercih şimdiye kadar hep umumi tahsil lehinde yapılmış, yani herkesin ilkokuldan geçmesi ve okur-yazar oranının yüzde yüze çıkarılmasıyla ülkenin kalkınacağı zannedilmiştir. Bu düşünce öğrenciye öncelik verilmesini, öğretmen meselesinin geri planda bırakılmamasını

gerektirir. Hedef edinilen eğitimi verebilmek için iyi yetişmiş insan gücüne ihtiyaç yoktur. Fakat ilk eğitim bu anlayış sahiplerinin düşünmediği kadar önemli bir iştir. Bu önemi dolayısıyla da bütün ileri ülkelerde ilkokullara öğretmen yetiştiren okullarda üniversite dengi bir eğitim yapılır. Şunu hemen belirtelim ki, ilkokul öğretmenlerinin üniversite tahsili görmesi, ilkokul çocuğuna yüksek seviyede bilgiler vermesi için değildir. Tersine, burada öğretmenden çok bir eğitim meselesi vardır ve eğitim bilgi aktarmaktan çok daha önemli, daha zor bir iştir.”

Erol GÜNGÖR, özellikle ilkokul eğitiminin önemini vurguladığı bu bölümde ilkokul öğretmenlerinin öğretimden daha önemli olarak eğitim görevini yerine getirmeleri gerektiğini, eğitimin öğretimden çok daha önemli olduğunu ve öğretmenlerin de mutlaka lisans düzeyinde eğitimden geçirilmelelerinin önemine işaret etmektedir.

Hangi seviyede olursa olsun öğretimin niteliğine baktığımız zaman eskiye nispetle hiç de önemli bir yol aldığımız söylenemez. Medresenin asıl kusuru, bilgiyi ortaya çıkarıcı düşüncelere kapalı kalması, kitabı veya hocayı değişmez otorite diye kabul etmesiydi. Bu gün öğretmenlerimizin kendi yetişmelerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak aynı kısırlık içinde bulduklarını görmekteyiz. Bu kısırlığın daha işin başında bir metot hatasından kaynaklandığını, öğretmenin vazifesinin öğrencideki kabiliyeti ortaya çıkarmak ve onun işlenmesine yardımcı olmaktır demektir. Bunu yapabilmek için de öğretmenin kabiliyetli ve yaratıcı olması gerektiğini hatırlatmaktadır. Eğer öğretmen eğitim hayatında bilgiyi şahsen araştırıp ortaya çıkarmanın ne demek olduğunu öğrenmemişse öğrencinin karşısında sadece spikerlik yapar diyerek bir benzetmede bulunmaktadı. Malum spikerler ellerindeki kâğıtta yazılanları aktarmakla görevlidirler, kendilerinden fazla bir şey katamazlar.

Erol GÜNGÖR’ün eğitim bahsi ile ilgili görüş ve düşünceleri bunlarla sınırlı değildir. O eğitimin olması gerektiği durumu ve yapılması gerekenleri dayanaklarını ortaya koyarak adeta bir doktor reçetesi gibi belirlemiş ve önermiştir. Onun bu tespitleri ve çözüm önerileri bu gün de geçerliliğini muhafaza etmektedir. Yani aradan geçen otuz beş yılda bir arpa boyu yol dahi alınmamıştır desek yanlış olmaz. Çünkü o günden günümüze eğitim alanında hissedilir bir gelişmenin olmadığı aşikârdır. Her şeyden önce tavizsiz bir şekilde uygulanması gerekli bir milli eğitim politikasının eksikliği devam etmekte-

dir. Hükümetlere hatta bakanlara göre değişebilen eğitim politikalarıyla Milli Eğitimi gerçekleştirmek mümkün değildir.

Erol GÜNGÖR, çocuk eğitimi konusunu değişik görüş ve değerlendirmelerle ele almıştır. Ona göre bilhassa inkılâp geçiren ülkelerde çocukların eğitimine özel bir itina gösterildiğini belirtmektedir.

“Aslında parlamenter idare gibi, çocuk konusu da Cumhuriyetten önce başlamış meselelerdir. Çocuğun özel bir önem taşıması daha çok inkılâp geçiren ülkelerde görülmüştür. İnkılâp idaresi kendi anti tezi olan eski sistemi toplumdaki silebilmek için yeni nesillere dayanmak zorundadır. Cumhuriyetin çocuk konusunda karşılaştığı sorumluluklar eski devirlere göre çok büyük olmuştur. Belki başarısızlığının ana sebebi olarak da bu talihsizliği göstermek mümkündür. Süratli bir nüfus artışı ve süratli bir şehirleşme çocuk eğitimi konusunda yeni ve büyük problemler getirmiştir. Hayatın sakin, nüfusun az, sosyal değişimin yavaş olduğu eski devirlerde çocuk, ailesinin ve yakın çevresinin yardımıyla istendiği gibi şekillendiriliyor, toplumun ideal insan tipine yaklaştırılıyordu. Bu bakımdan Osmanlı cemiyetinde çocuğun durumu bu günküne kıyasla çok iyi sayılabilir. Fakat aile eğitiminin yetmediği

üstelik ailenin eğitim verme imkânlarını kaybettiği bir devirde devlete büyük işler düşüyordu ki, Cumhuriyet Türkiye’sinde bu işler yapılamadı.

Erol GÜNGÖR bu kısımda çocuk eğitiminde eski ve yeniye kıyaslarken eskinin geleneğe bağlı daha çok aile yapısının etkin olduğu anlayışının daha başarılı olmasının sebebinin hayatın sakin olması, nüfusun azlığı, sosyal değişimin yavaş seyretmesinden olduğunu vurgularken, daha sonra çocuğun eğitiminde ailenin ve çevrenin etkinliğinin azalmasıyla devlete önemli işlerin düşmesine rağmen bunda istenilen başarıya ulaşılamadığı ifade edilmektedir.

Prof. Dr. Erol GÜNGÖR’ü elbette bir makale ile anlatmak, onu tanıtmak, onu anlamak mümkün değildir. Biz burada sadece onun çok dar bir yönünü anlatmaya daha doğrusu onunla ilgili olarak hazırlanmış olduğum Yüksek Lisans Tezinden istifade ile bazı yönlerini ve hayatını tanıtmaya çalıştık. Bunda elbette yeterli olamadığımızı, deryayı yağmur tanesi ile anlatma mesabesinde olduğumuzun idrakindeyiz. Yine de Türk kültür hayatının bu seçkin ismi ile ilgili yazı yazmak şahsım için en azından bir bahtiyarlıktır.

KİTABİYÂT

ÂYİNE-İ DERÛN

[OSMANLI'YA DEVLET ADAMI YETİŞTİREN MEKTEP: ENDERÛN-I HÛMÂYUN]

Enderunlu Abdüllatif (Neşre hazırlayan: Yard. Doç. Dr. Ahmet Köç, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2013, s. LXIV+132+118=314

İlhan GÖK

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, E-posta: ilhangok52@gmail.com

Eğitim ve öğretim günümüzde olduğu gibi geçmişte de hep önemli olmuştur. Bu önemi kurumda yetişen kişilerin devlet kadrolarına gelmesi ve çarkın işleminde önemli dişler olmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde devletin önemli kadrolarında görev yapacak kişilerin yetiştirilmeleri için nasıl ihtisas mektepleri var ise Osmanlı Devleti'nde de bu ihtisas mektepleri vardır. Bunlardan birincisi, Medreseler diğeri ise devlet adamlarının yetiştirildiği ve hammaddesini devşirmelerin oluşturduğu Enderun Mektebi'dir. Osmanlı eğitim ve öğretim kurumlarından olan medreselerde yetişenler devletin ilmiye denilen sınıflarında yer alırlarken taşra ve merkezde devletin işlerini yönetecek olan yönetici sınıfının yetiştirildiği kurum Enderun Mektebi olmuştur.

Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşra bürokrasisinde görev alacak kişileri yetiştirmesinin yanında bir anlamda Osmanlı zihniyet dünyasının öğretilmesi, devlet yönetiminin askerî ve mülkî alanlarında sorumluluk üstlenecek kişilerin muâmelât ve usûl bakımından tek tip olmasını sağlaması, uygulamada aynı dilin kullanılmasını öne çıkarması ve bilhassa zeki ve yetenekli çocukların seçilerek topluca eğitildiği kurum olması açısından son derece önemlidir. İçerisinde bulunan farklı dairelerde öğrencilere tek bir sistem olarak Osmanlı kültürünü aşılamanın Enderun Okulu, uzun asırlar boyunca Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olan Enderun-ı Hümayun/Enderun Mektebi hakkında var olan bilgileri Osmanlı Devleti zama-

nında yaşamış olan Enderunî Hafız Hızır İlyas'ın Vekayi-i Letâif-i Enderuniyesi ve Tayyar-zâde Ahmed Ata'nın Tarih-i Enderun/Tarih-i Ata'sı, İstanbul Belediye kütüphanesinde Muallim Cevdet tasnifinde bulunan Anonim Enderun Tarihi'nin dışında, İsmail Hakkı Baykal'ın Enderun Mektebi Tarihi, Reşat Ekrem Koçu'nun Topkapı Sarayı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Saray Teşkilatı ve Ülker Akkutay'ın Enderun Mektebi adlı çalışmalarından öğrenmekteyiz. Ayrıca, Enderun Mektebi'ni bir bütün olarak ele alan, hem de Enderun'da hocalık yapmış Hafız Abdullatif Efendi'nin Ayine-i Derun adlı eseri de son derece önemlidir.

Tanıtım makalemize konu olan Ahmet Köç'ün neşrettiği, Hafız Abdullatif Efendi'nin 1321/1903-1904 yıllarında kitabını yazdığı Ayine-i Derun adlı bu eseri genel olarak iki bölümde incelemek gerekir. Birinci bölümde yazar metni değerlendirmiş, ikinci bölümde ise metin, dizin ve metnin tıpkıbasımını vermiştir.

Birinci bölümün, V-LXI sayfaları arasında sırasıyla içindekiler, önsöz, giriş, sonuç ve bibliyografya yer almaktadır. Yazar, önsözde Enderun Mektebi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra giriş kısmında eseri neşretmesinin sebebi olarak günümüze kadar çok ciddi çalışmaların yapılmadığını ve bu sebeple de Enderun Mektebi hakkında günümüz anlayışıyla kaleme alınmış, doğru kaynaklara dayanan ciddi çalışmaların herkesin anlayabileceği şekilde hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Giriş kısmı, Ayine-i Derun ve Enderun-ı Hümayun Tarihi'nin kaynakları şeklinde iki kısımda ele alınmıştır. İlk

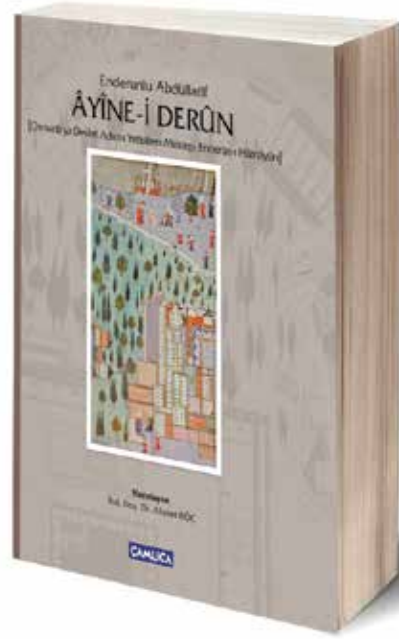
bölümde, Ayine-i Derun'un müellifi Hafız Abdulatif Efendi ve eserleri hakkında arşiv kaynaklarını ve literatürü de kullanarak bilgiler vermektedir. Arşiv kaynaklarının kullanılması bu eseri bilimsel bir çerçeveye oturtmuştur. İkinci bölümde ise Enderun Mektebi'nin tarihi kaynakları olan Enderunî Hafız Hızır İlyas'ın Vekayi-i Letâif-i Enderuniye'si ve Tayyar-zâde Ahmed Ata'nın Tarih-i Enderun/Tarih-i Ata'sı, İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde Muallim Cevdet tasnifinde bulunan Anonim Enderun Tarihi'nin dışında, İsmail Hakkı Baykal'ın Enderun Mektebi Tarihi, Reşat Ekrem Koçu'nun Topkapı Sarayı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Saray Teşkilatı kitabı ve Ülker Akkutay'ın Enderun Mektebi hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Giriş bölümünden sonra yazar ayrı bir bölüm oluşturmamış, bunun yerine Giriş bölümünün altına büyük harflerle A, B, C, D, E ve F yazarak Osmanlı Devleti ve Kurumları, Merkezi Saray Teşkilatı, Osmanlı Sarayında Enderun-ı Hümayun'un Gelişimi, Enderun-ı Hümayun'da Eğitim, Enderun-ı Hümayun'un İç Düzeni ve Enderun-ı Hümayun'da Verilen Eğitimin Maksadı başlıkları altında ele almıştır.

Bu başlıklardan birincisi olan Osmanlı Devleti ve Kurumları kısmında yazar Osmanlı Devleti'nin Fatih Sultan Mehmet dönemi de dâhil olmak üzere siyasi, askeri, idari ve ilmi alanlarındaki gelişmesini kronolojik ve öz olarak ele almıştır.

Merkezi Saray başlığında ise Bursa ve Edirne Saraylarının yanında İstanbul'un fethiyle birlikte yapılan Saray-ı Cedid/Yeni Saray (Topkapı Sarayı) ve bölümleri olan Birun, Enderun ve Harem'in yapısı ile buralardaki görevliler ve işlevi hakkında bilgiler verilmektedir.

Enderun-ı Hümayun'un Gelişimi başlığı altında Sarayın içinde bulunan Enderun Mektebi'nin II. Murat zamanında tesis edildiği ancak Fatih Sultan Mehmet zamanında Türk devlet adamlarının yerine devşirmelere önem verilmeye başlanmasıyla Enderun Mektebi'nin öneminin arttığı ve buralarda eğitim-öğretim görenlerin bürokraside ve askeriyede önemli görevlere getirilmesinden bahsedildikten sonra Enderun Mektebi'nin mimari açıdan gelişmesi hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde Enderun Mektebi'nin yapısı ve bölümleri anlatılırken Enderun hakkında Osmanlı döneminde kaleme alınan Anonim Enderun Tarihi'nden alıntılar yapıldığı da görülmektedir.

Enderun-ı Hümayun'da Eğitim başlığı altında ise yazar; Osmanlı Devleti'nin uygulama sahasına

koyduğu devşirme sisteminin hukuki boyutlarından kısa bir şekilde bahsettikten sonra devşirilecek olan çocukların özellikleri ve devşirildiği bölgeler ve devşirildikten sonra uygulanan işlemleri anlatmaktadır. Devşirilenlerden belli başlı şartları taşıyanlar Enderun mektebine ayrılır diğer geri kalanlar ise acemioğlanlar ocağında kalırdı. Enderun mektebinde eğitim süresi en az yedi-sekiz sene en fazla ise on dört sene olduğu görülmektedir. Bu bölümde ayrıca Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı ile Edirne Sarayı'nın önemine değinilmiştir.

Enderun-ı Hümayun'un İç Düzeni başlığında buralarda eğitim almış ve yetişmiş kişilerin bulunduğu makamların isimleri verilmiştir. Enderun Mektebi, Büyük ve Küçük Oda, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Odası şeklinde oda veyahut koğuş şeklinde düzenlenmiş olup buralarda görevli olanlar padişahın hizmetini görmekle görevlidir. Yazar, bu bölümde çeşitli tarihlerde odalarda bulunan öğrenci sayılarını vermektedir. Buna göre 17. yüzyılda büyük ve küçük odalarda eğitim gören öğrencilerin sayısı 258'e kadar yükselmiştir.

Enderun-ı Hümayun'da Verilen Eğitimin Maksadı başlığında ise Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar olan süre zarfında devlet bürokrasisinde güçlü Türk ailelerinin olması ve zamanla merkezi otoriteyi sıkıntıya sokmalarından dolayı devşirmelere önem verilmiştir. Buradaki maksat zaman içerisinde

de edinilen tecrübe ile padişahların kendilerine tam anlamıyla itaat edecek sistemi oturtmaktır. Bu da ancak devşirme sistemi ve bunun önemli bir ayağı olan Enderun Mektebi'nden çıkan kul kökenli devlet adamlarıyla sağlanabileceği düşüncesinden dolayı Enderun Mektebi'ne önem verildiği anlaşılmaktadır.

Kitabın birinci bölümünün son kısmı ise Sonuç ve Bibliyografyadır. Yazar, burada konu ile alakalı literatürü ve arşiv kaynaklarını vermiştir.

Kitabın ikinci bölümü metin, dizin ve tıpkıbasımdan oluşmaktadır. Eserde öncelikle metin verilmiştir. Metnin günümüz harflerine aktarılmasında basit transkripsiyon metodu tercih edilmesi okumayı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca Abdullatif Efendi'nin kaleme almış olduğu bu eser dil özellikleri açısından bakıldığında sade, akıcı ve anlaşılır bir Türkçe ile yazılmıştır.

Metin incelendiğinde Hafız Abdullatif Efendi eseri başlıklar altında ele almıştır. Örneğin, Ayine-i Derun'a başlamadan önce mukaddime başlığı altında bir önsöz yazmıştır. Müellif, eseri konularına göre başlıklara bölmektedir. Buna göre Ayine-i Derun adlı eserde Enderun-ı Hümayun'un fizikî mekânı tanıtıldıktan sonra okula gelen devşirme kökenli çocukların hangi dairelere alındıkları, okul sistemine kayıtları ve hiyerarşik olarak daireler arasındaki geçişlerden bahsedilmiştir. Bu durumda kitabın fizikî mekân tanıtımından sonra yazar, eğitim-öğretim faaliyetlerine göre yaptığı tasnifi okuyuculara vermiştir. Günümüzde olduğu gibi geçmişte de eğitimin sadece öğretimden ibaret olmadığını ortaya koyan Abdullatif Efendi, devşirme çocuklara önce temizlik, edep, âdap, terbiye, doğruluk, sadakat, peygamber sevgisi, Kurân-ı Kerim sevgisi konularında mütehasıs hocalar tarafından dersler verildiğini ifade etmektedir. Bu eğitimlerle söz konusu hususlarda mesafe kat eden öğrencilerin hırka-i saâdet hizmetinde veya kendi dairesinde hizmet vermeye başladıkları ifade edilmektedir.

Âyine-i Derun isimli bu eserin belki de Türk tarihçiliği için en çok ilgi çekecek kısmı son kısmıdır. Bu kısımda Enderun-ı Hümayun'dan mezun olan kişilerin isimleri, görevleri ve vefat tarihleri verilmiştir. Mesleklere göre arka arkaya oluşturulmuş listelerde Enderun-ı Hümayun'dan mezun olmuş kethüdalar, silahtarlar, kapıcıbaşlar, yeniçeri ağaları, seraskerler, kaptanpaşalar ve reisülküttaplar sıralanmıştır. Bu anlamda Âyine-i Derun'da verilen bilgilerin bir devre ışık tuttuğu kesindir. Aynı şekilde Âyine-i Derun'unda Enderun-ı Hümayun'da eğitim gördükten sonra başdefterdar, beylerbeyi, hariciye, maarif, evkâf, ticaret nazırlıklarına yükselen zâtları da tek tek sıralamaktadır. Bu durumda yazarın, Enderun-ı Hümayun'u ne kadar iyi tanıdığı da açıkça ortadadır.

Kitapta Enderun-ı Hümayun'da okumuş kişilerin bibliyografik özgeçmiş listelerinin verilmesinden yola çıkarak Osmanlı bürokratik sınıfının yapısı tespit edilebilmektedir. Nitekim okuldan yetişmiş olan kişilerin askerî, idarî, malî sahalarda görevler üstlenmeleri hem bibliyografik manada tarihçilerin işini kolaylaştırmakta hem de Osmanlı eğitim dünyasında Enderun-ı Hümayun'un ne derece önemli bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Enderunlu Abdullatif Efendi'nin Âyine-i Derun isimli bu eseri, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olup 117 sayfadan ibarettir. Neşredilen kitapta Âyine-i Derun'un orijinal metni de verilmiştir. Eserin orijinal metinle birlikte 250 sayfaya ulaştığı görülmektedir. Öte yandan eserin giriş kısmında yazar, Enderunlu Abdullatif Efendi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde var olan belgeleri de kullanarak onun özgeçmişini ortaya çıkardığı gibi, Enderun tarihi ve Enderun tarihi üzerine yazılmış güncel bir literatürü de çalışmaya ilave etmiştir. Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti'nin en önemli eğitim kurumu olan Enderun-ı Hümayun, yine bu okulda okumuş Abdullatif Efendi tarafından ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

OSMANLI ARŞİV BELGELERİ OKUMA KLAVUZU

Orhan Sakin, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014, 368 s.

Ebul Faruk ÖNAL

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. E-posta: ebulfaruk@gmail.com

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada Osmanlı tarihine dikkat çekici bir ilgi olduğu görülmektedir. Bu artan ilgiye paralel olarak da Osmanlı Türkçesi ve Osmanlı tarih kaynaklarına yöneliş de artmaktadır. Osmanlı tarihi kaynakları denilince hiç şüphesiz Osmanlı Arşiv belgeleri başta gelmektedir.

Osmanlı tarihine artan bu ilgiyle birlikte Osmanlı Türkçesi ve paleografyasına yönelik eğitim çalışmaları da yaygınlaşmaktadır. Ancak arşiv belgelerinden yararlanabilmek için Osmanlı paleografyasını öğrenmek, ilk adım olmakla birlikte yeterli değildir. Daha farklı bir uzmanlığı gerektirmektedir zira altı yüzyıllık Osmanlı döneminde kullanılan alfabe ve yazının yanında belgelerin kendine has dili, terimleri ve sistematığı oluşmuştur. Bu açıdan Osmanlı Türkçesi ve yazısı yanında diplomatika bilgisine de ihtiyaç vardır.

Son yıllarda bu doğrultuda gittikçe çoğalan yayınlar, ya belgelerin yazı ve okunmasına yönelik veya sadece diplomatığıne yöneliktir. Ancak Osmanlı Arşivi uzmanlarından ve yöneticilerinden Orhan Sakin tarafından hazırlanmış olan “*Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*” bu iki hususu birleştirmiştir. Böylece Osmanlı belgeleri hakkında eğitim çalışması yapacak olanlar için örnek ve kaynak ihtiyacını karşılayacak bir çalışma meydana getirilmiştir.

Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet çarkının döndürülmesi, resmî görevlerin ifası ve hizmetlerin düzenli ola-

rak yürütülmesi için çeşitli bürokratik organizasyon ve işlemleri gerekli kılıyordu. Bütün bu bürokratik işlemlere ait belge ve yazışmalar, zamana ve fonksiyonlarına bağlı olarak çeşitlilik göstermiştir. *Osmanlı Arşiv Belgeleri Okuma Kılavuzu*, arşivlerde araştırma yapacaklar için lüzumlu olan konular ve en çok karşılaşılan belge türlerinden örnekler seçilerek hazırlanmıştır.

Belgelerin okunması, anlaşılması ve değerlendirilmesinde en önemli hususlardan birisi belgelerin unsurlarının bilinmesi ve belgelerde kullanılan kalıp cümlelerin okunabilmesidir. Belge örnekleri seçilirken özellikle çok kullanılan kalıp cümlelere uygun farklı örnekler seçilmiş, diğer taraftan bu tür cümleler listeler halinde ayrıca verilmiştir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, kitabın hazırlanmasında Osmanlı belgeleri üzerinde eğitim çalışması yapacak olanlara kaynak oluşturmak amaçlandığından, konuların seçimi ve bölümlerin sıralanmasında bu durum özellikle göz önünde bulundurulmuştur. Mesela; belge türleri seçilirken araştırmacıların en fazla ihtiyaç duyacağı türlere yer verilmiştir ancak belgelerin ve bölümlerin sıralaması, nispeten kolay okunabilen nesih yazıların bol kullanıldığı belge türlerinden başlamak üzere daha zor yazı türlerine doğru aşamalı bir seyir takip edecek şekilde yapılmıştır. Diğer taraftan belgelerin okunmasında yardımcı olacak “*tuğra*”, “*takvim*”, “*tarih ve takvim bilgileri*” ve “*Arapça sayılar*”, “*siyakat yazısı ve divân rakamları*” gibi yardımcı konular, yerleri gel-dikçe genel hatlarıyla esere dâhil edilmiştir.

Kitap altı bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde “hatt-ı hümayûnlar” üzerinde durulmuştur. Aynı bölüm içinde, konuyla yakından ilgili olduğu için “telhîs tezkireleri” ve “takrirler” de anlatılmıştır. İkinci bölüm, “irâde-i seniyyeler”e ayrılmıştır. Bu bölümde “arz tezkireleri” ve “irâde tezkireleri” incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerin konusu, Osmanlı belgeleri içinde özellikle tuğralarıyla en çok ilgi çeken “fermânlar” ve “berâtlar” olmuştur. Beşinci bölümde “buyurulduklar” anlatılmıştır. Yine yakından ilgili olduğu için “arz” ve “arzuhallar” de bu bölüme dâhil edilmiştir. Altıncı bölüm ise, belgeler arasında en fazla türe sahip olan “tezkire” ve “tahrîratlar”a ayrılmıştır. Bölümün sonuna siyakat yazısı ve divani rakamlara ait bilgi ilave edilmiştir. Eser, kısaltma ve bibliyografyayı müteakip verilen örnek belgelerle son bulmaktadır.

Farklı bir metot ile birikimini okurları ile paylaşan Orhan Sakin’e yapacağı yeni çalışmalarda başarılar diliyor, toplumumuzu kültürü ile kaynaştıracak, öğretici orijinal çalışmaların artarak sürmesini temenni ediyoruz.

OSMANLI NÜFUS DEFTERLERİNDE PÜTÜRGE (ŞİRO)

Orhan Şen, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2015, 239 s.

Muhammet YILDIZ

Çamlıca İlim, Kültür ve Tarih Araştırmaları Merkezi. E-posta: myildiz@camlicabasim.com

İnsanların tarihe olan ilgisinin temelinde kendi kökenini arayıp bulma isteği yatmaktadır. Kökeninin ne olduğu, nereden geldiği hep merak konusu olmuştur. Kitap hazırlanırken bu gaye hedeflenmiştir. Hazırlanan bu eser bu isteğe cevap verse gerek. İlçeye ait nüfus kayıtları 1846 tarihine kadar ortaya çıkmıştır. Türk tarihinde nüfus kayıtlarının yazılması 15. yüzyılda başlamış ve 17. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu sayımlar vergi ve askerlik amacıyla yapılmıştır. Ve yalnızca erkekler sayılmış ve kayda geçirilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Sultan II. Mahmud modern devlet kurmak amacıyla ve ihtiyaçlara binaen bu sayımı yaptırmıştır. Sultan II. Mahmud sayımı 1831 tarihinde başlatmıştır. Bu sayım kayıtları günümüzde kullanılan nüfus kayıtlarına da kaynaklık etmektedir. Osmanlı Devleti'nde yapılan sayım ve tahrirlerde yalnızca erkek nüfus yazılmıştır. Müslümanlara ve Gayr-i Müslimlere ait nüfus kayıtları ayrı ayrı hazırlanmıştır.

Pütürge İlçesi'ne ait 1846 tarihli Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nda bulunan defterler eser vesilesiyle Osmanlıcadan günümüz harflerine çevrilmiştir. Bu defterlerden iki tanesi Müslümanlara, bir âdeti de Gayr-i Müslimlere ait olmak üzere üç adettir.

Kitap önsöz, giriş, altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilçenin kısaca tarihinden bahsedilmektedir. Birinci bölümde Osmanlıca nüfus defterlerinin yeni harflere çevirisi verilmiş. İkinci bölümde Pütürge ilçesinin defterde adı geçen köylerinin

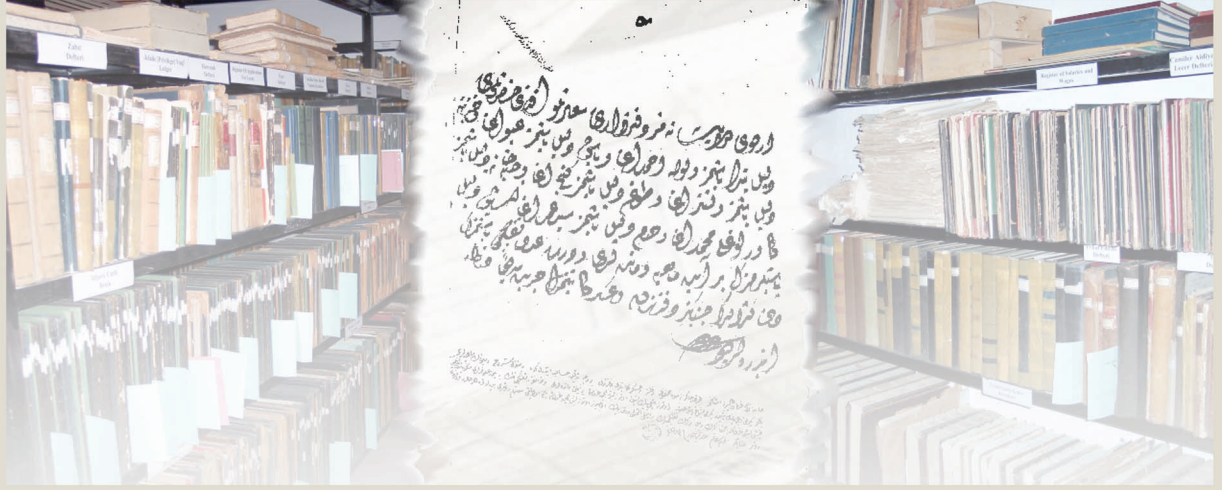
bugünkü isimleri; üçüncü bölümde ilçeye bağlı köylerin isimleri; dördüncü bölümde ilçenin nüfus yapısı ele alınmış. Beşinci bölümde okuyucunun daha rahat anlamasını sağlamak amacıyla bir sözlük ilave edilmiştir. Son bölümde de bibliyografya yer almaktadır.

Arşiv uzmanı Orhan Şen'i tebrik ediyor, yeni çalışmalarla mahalli tarih yazıcılığına katkılarının devamını diliyoruz.

TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ

Arşivlerin Fiziki Düzenlemeleri
Arşiv Yazılımları
Arşiv Otomasyonları
Doküman Yönetimi ve Evrak Takip Programları
Osmanlı Dönemi arşiv malzemelerinin
günümüz Türkçesine çevirimi
özetlenmesi ve kataloglanması
Restorasyon, Konservasyon, Klasik cilt
Osmanlıca Başlangıç, Rika, Divânî, Siyakat eğitimleri
Görüntü arşivleri ve
Arşivcilikle ilgili diğer konularda
TÜRK ARŞİVCİLER DERNEĞİ'nden bilgi isteyiniz.

Kurum ve Şirket arşivlerinin
düzenlenmesi ve otomasyon işlerinde
Derneğimiz'den Kontrol ve Denetim isteyiniz.

arşivist & dizayn ^{15. yıl}

İŞİMİZ BİLGİ ve BELGEYİ YÖNETMEK !

- Dijital Arşivleme
- Fiziksel Arşivleme
- Standart Dosya Planı
- Süreç Yönetim Sistemi
- Arşiv Yönetim Sistemi
- Doküman Yönetim Sistemi
- Web Sitesi İçerik Arşivi Yönetimi
- Elektronik Belge Yönetim Sistemi
- Evrak Takip (Muhaberat) Sistemi

E-İmza Destekli Akıllı İçerik. Sürec ve Doküman Arşiv Yönetim Sistemi
arşivist EBYS

arşivist & dizayn

Arşiv Kütüphane Belge - Bilgi Yönetimi ve Bilişim Sistemleri Ltd. Şti.
Kaptanpaşa Mah. Darülaceze Cad. Famas İş Merkezi A-Blok No:45 Kat:3 Okmeydanı - Şişli - İstanbul
Tel : +90 212 632 13 77 (pbx) Fax : +90 212 632 13 76 www.arsivistdizayn.com.tr

SAPERION

ORACLE PARTNER

Canon

yordam